

TÁGULÓ PERSPEKTÍVÁK

*Tanulmányok Pászka Imre
75. születésnapjára*

TÁGULÓ PERSPEKTÍVÁK

A Magyar Tudományos Akadémia
Szegedi Területi Bizottság
Szociológiai Munkabizottság kötetei

TÁGULÓ PERSPEKTÍVÁK

Tanulmányok Pászka Imre
75. születésnapjára

Szerkesztette:
Jancsák Csaba

BELVEDERE
MERIDIONALE

Szeged
2024

A kötet megjelenését támogatták
A Szegedi Tudományegyetem Polgáriért Alapítvány
Belvedere Meridionale Alapítvány
MTA Szegedi Területi Bizottság Szociológiai Munkabizottság

Lektorálták:
Kiss Gábor Ferenc, Nemeskéri Zsolt,
Nóvik Attila, Sánta Tamás, Szőcs Andor

Borítóterv:
Jancsák Máté

A kiadásban közreműködött
Balogh Péter, Nagy Gábor Dániel, Rácz Attila

ISBN 978-615-6060-82-2 [print]
ISBN 978-615-6060-83-9 [online PDF]
ISSN 2061-2621

© Balogh Péter, Dávid Benjámín, Dombrádi Krisztián, Fekete Mariann,
Jancsák Csaba, Kothencz János, Lengyel András, Nagy Gábor Dániel,
Nagy Terézia, Rácz Attila, Tamáska Máté, Tózsza-Rigóné Nagy Judit,
Veres Valér, Vincze Anikó; szerzők, 2024
© Jancsák Csaba szerkesztő, 2024
© Belvedere Meridionale kiadó, 2024

Kiadta a Belvedere Meridionale, 2024-ben
www.belvedere.hu
Nyomta: s-Paw Nyomda, Üllés

Tartalom

Előszó (Jancsák Csaba)	7
BALOGH PÉTER Erőforrás transferek államközi mintázatai az orosz-ukrán konfliktus példáján – gazdaság-szociológiai értelmezési kísérlet.....	10
DÁVID BENJÁMIN Gyoma és Endrőd első világháborús hadigondozottjai – Egy 1925-ös összeírás tapasztalatai.....	21
DOMBRÁDI KRISZTIÁN Testi-lelki-szociális újraegyesítés	34
FEKETE MARIANN Az ember ideje.....	38
JANCSÁK CSABA A középiskolások vélekedései az iskolai diákönkormányzat feladat- és szerepvállalásában való részvételről.....	51
KOTHENCZ JÁNOS Speciális és különleges szükségletű gyermekek nevelési kihívásai nevelőszülők körében.....	68
NAGY GÁBOR DÁNIEL A Kínai Népköztársaság Gazdasági Fejlődésének Etikai Dimenziói – Kornai János szerepének vizsgálata	79
NAGY TERÉZIA A kapcsolati hiányok, várakozás hatása az integráció útjaira a menekülők körében	85
RÁCZ ATTILA – LENGYEL ANDRÁS Puszttaotlaka fejlettségének lakossági megítélése 2015-ben	95
TAMÁSKA MÁTÉ A Hangya boltok világa 1898–1948	108

TÓZSA-RIGÓNÉ NAGY JUDIT

Kutatás előtt, változás közben. Esettanulmány egy borsodi iskola
átalakulásáról..... 122

VERES VALÉR

Az erdélyi magyarság demográfiai változásai és területi-regionális
sajátosságai, a 2021. évi népszámlálás tükrében 144

VINCZE ANIKÓ

Kor-határ. Az időskor szubjektív kezdetének meghatározó tényezői
mikroszinten a European Social Survey 2008 adatai alapján..... 161

A kötet szerzői 183

Előszó

A kötetet Pászka Imrének a Szegedi Tudományegyetem nyugalmazott szociológiai professzorának ajánlják a szerkesztő, a szerzők és a kiadó.

Pászka Imre 1949-ben született Kézdivásárhelyen. 1964-től a sepsiszentgyörgyi Székely Mikó Kollégium növendéke, majd 1969-től 1973-ig a Babeş-Bolyai Tudományegyetem történelem-régészet szakának hallgatója volt. Ezen időben több terepmunkán, ásatáson is részt vett (erdélyi római limesek – Kurt Horedt; Csernáton, Bálványos – Székely Zoltán továbbá Rákoscsaba – László Gyula vezetésével). 1992–1994 között az Leuven-i Katolikus Egyetem (Université Catholique de Louvaine) ösztöndíjasa volt.

Pályakezdőként a korondi általános iskolában tanított (1973-1975). 1975-ben, Pál Antal fazekasmesterrel létrehozták a (napjainkban is működő) Korondi Falumúzeumot. 1975-ben néhány hónapig a csíkszeredai múzeum régésze volt, majd a Hargita megyei KISZ munkatársa lett. A nevéhez kapcsolódik a parajdi képzőművész tábor (1976–1979), a székelyudvarhelyi táncház fesztivál (társzervezésben Katona Ádámmal, 1977), a csíkszeredai könyvnyűzenei fesztivál (1976–1979), a Hargita megyei fiatal képzőművészek évenkénti tárlatai, valamint a gyergyószentmiklósi történész ülésszakok (társzervezésben Garda Dezsővel, 1977–1979) létrehozása. 1980-tól nyolc éven át a temesvári Szabad Szó című napilap munkatársa volt. Ezen korszakban született tudományos munkái a bukaresti Kriterion könyvkiadónál (Struktúrák és közösségek, 1984; Bölcsesség útja, 1988), valamint a Korunk című folyóiratban és A Hét című hetilapban jelentek meg.

1989-ben áttelepült Magyarországra ahol 1991-ig a JATE vendégoktatója volt. A kandidátusi fokozatot (CSc) 1991-ben szerezte meg. 1995-ig a Juhász Gyula Tanárképző Főiskola társadalomelméleti tanszékének főiskolai tanára, majd a JATE Szociológia Tanszékének docense volt. 2001-ben a Pécsi tudományegyetemen habilitált. 2012-ben az MTA doktorává avatták. 2012-ben egyetemi tanári kinevezést kapott a Szegedi Tudományegyetemre.

A Tanár Úr főiskolai és egyetemi kurzusait a történet-szociológia, a tudásszociológia, a társadalomtörténet, a szociológiatörténet, az elitek szo-

ciológiája, és a kulturális antropológia tárgyköréből hirdette. 2010-ben az egyetem Kongresszusi termében tartott nagyszerű szabadegyetemi előadását (Narratív történetformák – a mindennapi élet konstrukciói) közel ötszáz fő hallgatta a helyszínen és élőben közvetítette a szegedi televízió.

Pászka Imre kutatási érdeklődése igen színes palettát rajzol elénk! Kezdetben a közösségi struktúrák, az elitek a kistérségi társadalomban, valamint a narratív történetformák történet- és tudásszociológiai megközelítései álltak érdeklődésének homlokterében. A legutóbbi években társas csoportok, a Kárpát-medence a természet és a történelem műhelyében – tematikában két könyvet alkotott (*Együtthatás–reprezentációk I. Kis jégkorszak – létfenntartás*, 2020 és *Együtthatás–reprezentációk II. Kis jégkorszak – járványok* 2020). A könyvsorozat harmadik kötetének kéziratát napjainkban zárta le (e kötet 2024-ben jelenik meg a Belvedere Meridionale Kiadónál).

Professzor Úr publikációs listája a kutatói megismerés, a megértő szociológia szempontjából árnyalt és aktív személyiségre utal. Számtalan tanulmánya mellett legfontosabb, a tudományos életben sokat hivatkozott művei a fent említett *Együtthatás–reprezentációk I.-III.* mellett, a *Román eszmetörténet* (1994), *Román hivatáselit* (1999), *A fordított folyamatok struktúrái* (2006), *Narratív történetformák a megértő szociológia nézőpontjából* (2007, 2009), *Teme De Sociologie Romaneasca A Modernitatii* (2008), *Elit, elitek a lokális kistérségi társadalomban* (2010), *Sociology of Narrative Story Forms* (2010), *A társas világ környezetei* (2016).

Pászka professzor kutatói énje mellett mindig nagy figyelmet szentelt a hallgatók támogatására. Első szegedi tanítványaival még a székelyföldről hozott témát dolgozták fel (Udvarhelyszék adótabellái, 1880–1948). E munkából több szakdolgozat és PhD disszertáció is született. A következő hallgatói generációk a kisebbségkutatások, a közösségi struktúrák, majd a személyes narratívák és a narratív történetformák témáiban kutattak a Tanár Úr mentorálása mellett. A diákkörös hallgatókkal két kötetet jeletetett meg *Kisebbségsszociológia* (2003), majd *A látóhatár mögött* (2004) címmel.

A Tudományos Diákköri mozgalomban aktív mentori szerepet vállalt oktatót 2007-ben az Országos Tudományos Diákköri Tanács mestertanár diplomával és aranyéremmel díjazta. 2009-ben Rektori Elismerő Oklevelet kapott.

Tanítványai két tiszteleti kötetet szerkesztettek (*Céhem vándorkönyvei*, 2009; *Tanulmányok a társadalomról* 2019) a professzor 60. és 70. születésnapjára.

Az oktatás és a tudományos kutatások mellett komoly tudományszervező tevékenységet is folytatott. A szervezése által jött létre MTA Szegedi Területi Bizottságának Szociológiai Munkabizottsága, melynek 2017-ig elnöki tisztét is betöltötte. E testületben számos konferenciát, tudományos felolvasósülést, könyvbemutatót, műhelybeszélgetést és szociológia társasági vándorgyűlést szervezett.

Pászka Imre 2014-től szerkeszti a *Belvedere Meridionale* folyóirat évente megjelenő angol nyelvű szociológiai tematikus lapszámait (*Vienpoints and Perspectives*, 2014; *Systems and Structures*, 2015; *Patterns of Socioregion of Carpathian Basin* 2016; *Spaces and Ideas* 2017; *Perspectives*, 2018; *Narratives, Beliefs, Understanding* 2019; *Dimensions in the Space*, 2020; *Social Positions and Social Statuses* 2021; *Social Changes, Challenges, Vulnerabilities* 2023).

A *Belvedere Meridionale* történelem és társadalomtudományok című szaklap szerkesztőbizottságának elnökeként nemcsak szerkesztői, lektori/bírálati, de irányítói tevékenységgel is támogatja a tudományos közösséget.

Pászka professzor iskolateremtő személyiség. E tényre utal az is, hogy 2016-ban az ő tudományos elméletére alapozva jött létre az MTA–SZTE Elbeszél Történelem és Történelemtanítás Kutatócsoport.

Pászka Tanár Úr tanítványai sokszínű közösséget alkotnak a társadalomtudományok, a bölcsészettudományok, a neveléstudományok, a történet-tudomány és a vallástudomány két nemzedékéből (a középgeneráció és az ifjú nemzedék). Magyarországon és Európában megbecsült intézményi, kari, tan-széki vezetők, habilitált illetve PhD minősítésű oktatók és kutatók tucatja vallja Pászka Imrét atyai tanítómesterének.

Személyiségéből fakad azon közösségépítő események híre–neve is, melyek során az algyői otthona dolgozószobájában, avagy a kertjében álló hosszú asztal körül ülve – a székely módra elkészített leves vagy báránypaprikás mellé – a fenti sorokból is kirajzolódó életút adta bölcsességéből fakadó, ugyanakkor atyai határozottságú iránymutatást kapnak a tanítványok, a kollégák.

Köszönjük!

Isten éltesen Professzor Úr!

A tanítványok nevében:
Jancsák Csaba

Erőforrás transzferek államközi mintázatai az orosz-ukrán konfliktus példáján – gazdaság-szociológiai értelmezési kísérlet

Bevezetés

A társadalmi tőke és a bizalom meglehetősen sajátos erőforrásnak tekinthető mind alapját, hététerét, mind pedig működési módját tekintve. Egyrészt amennyiben Pierre Bourdieu (2006) tőkeelméletének hármass felosztását vesszük alapul, a pénz formájában intézményesülni hajlamos gazdasági tőke, illetve a több, eltérő altípusban is felismerhető kulturális tőke mellett a társadalmi tőke sajátossága, hogy nem önmagában, hanem valamilyen *csoporthoz tartozás* kifejeződéseként válik egyfajta előnyrendszerrel, illetve a *csoporton belüli csereviszonyok* révén biztosíthat tulajdonosának többletlehetőségeket. Bourdieu ezen – jellemzően tehát individualisztikusnak tekinthető (Orbán–Szántó, 2006: 140–142) – interpretációja James Coleman (2006) megfogalmazásában annyiban szintén visszatükröződik, hogy itt a társadalmi tőke nem közvetlenül az emberekben, hanem sokkal inkább a közöttük lévő *viszonyokban* ölt testet. A társadalmi tőke előbbi strukturális jellegéhez Coleman még hozzákapcsolja e tőketípus funkcionalitását, azaz azt a jellegzetességet, hogy – mint termelő tőke – a társadalmi tőke is *elősegíti a cselekvést*, olyan *célok elérését* valószínűsíti, melyeket *a tőke hiányában* a cselekvők *nem tudnának megvalósítani* (Coleman, 2006: 111–112). A társadalmi tőkének az érintettek számára potenciálisan kedvező hatását – éppenséggel annak hiányán keresztül – Robert Putnam (2006) mutatta be, illetve tágitotta ki szélesebb társadalmi kontextusban. Putnam alapvetően kollektivistikus (Orbán–Szántó, 2006: 140–142), a *bizalom* terminusában kifejtett szemléletmódjában e tőketípus közösségi erőforrásként jelenik meg, mely nagyban hozzájárul a társadalom működőképességéhez, prosperálásához, fejlődéséhez – illetve hiánya akadályozza utóbbiak lehetőségeit. A társadalmi tőke országok,

társadalmak szintjén azonosított pozitív hatása a nemzetközi rendszer működése és biztonsága szempontjából sem elhanyagolható. Elég csak utalni például a különféle *bizalomnövelő tevékenységek* szerepére a konfliktusok felszínre törése, illetve eszkalálódása (Gazdag–Remek, 2018: 20), a biztonsági csapda kialakulásának (Gazdag–Remek, 2018: 14–15) megelőzése szempontjából. Az országok közötti – akár intézmények szintjén megvalósuló – együttműködés egyik lényeges hozadékának *a cselekvések kiszámíthatósága* tekinthető (Lebow, 2013: 18), amely nemzetközi kontextusban a bizalom fontosságának előtérbe kerülésével, felértékelődésével járhat. Az államok viselkedésére épülő aktor- vagy mikroorientációjú szemléletmód (Rathbun, 2009: 346) mellett az átfogó perspektívát megtestesítő, a nemzetközi rendszer működésére vonatkozó elméleti iskolák tekintetében is felbukkan, illetve értelmezhető a bizalom (Wrighton, 2022). A legkevesbé igaz ez az alapvetően katonai és gazdasági hatalmukkal operáló, önérdekkövető államokat egy anarchikus rendszerben feltételező realista iskolára, melyben a bizalom mindössze hiányként értelmezhető. A közösen tekintett értékek, a nemzetközi intézmények és a kölcsönösen előnyös interakciók szerepére épülő liberalizmus esetében az *államok közötti* – jellemzően racionális belátáson alapuló – *bizalom* az együttműködést és a békés viszonyokat segíti elő. A nemzetközi rendszer még szélesebb cselekvői körét – beleértve a különféle nem állami szereplőket – feltételező konstruktivista elmélet individualista irányultságú szemléletmódjában a bizalom mint *közös értékeken*, illetve értelmezéseken alapuló, társadalmi-pszichológiai eredetű erőforrás tűnik fel (Wrighton, 2022: 17–19). Az együttműködésbe és bizalomba való befektetés tehát nem csupán egyéni vagy társadalmi szinten, hanem az államközi viszonyok tekintetében is megtérülő erőfeszítésnek bizonyulhat (Wheeler, 2012), mivel olyan kapacitások létrejöttéhez járulhat hozzá, melyek máskülönben nem érhetők el.

A tanulmány keretében a társadalmi tőke előbbi aspektusainak az orosz-ukrán konfliktus vonatkozásában való esetleges megjelenési formáit kívánjuk megvilágítani, s így arra vállalkozunk, hogy empirikus adalékokkal szolgáljunk a szembenálló felek által mobilizált fegyveres – ill. ahhoz kapcsolódó – erőforrások szerveződési formáira. Mindezek során kiemelt figyelmet fordítunk arra, hogy milyen módon valósulnak meg a különféle értéktranszferrek, hogyan értelmezhetők gazdaságszociológiai szempontból a fegyvertámogatások és felajánlások szerveződési mintázatai.

2. Fegyverbeszerzések és -értékesítések a konfliktus tágabb időhorizontján

2.1. Időbeli tendenciák

A fegyvertranszferek tendenciáit 2008-tól vizsgálva – amikor is a bukaresti NATO-csúcson Grúzia és Ukrajna csatlakozását távlatilag kilátásba helyezték – a két szembenálló fél közül Oroszország esetében jelenik meg – jelentősen – magasabb fegyverkereskedelmi mérleg¹. A teljes itt vizsgált időszakban több mint 86 ezer egységet² kitevő fegyverbeszerzések és -értékesítések összessége tizenháromszorosa az Ukrajna estében mérhető értéknek (6620 egység)³, a belső arányokban azonban felfedezhető hasonlóság. Mindkét ország esetében ugyanis a fegyverkereskedelmi portfóliót az export dominálja: az ukrán esetben a fegyverértékesítések 97,2 százalékos arányt tesznek ki, s a fennmaradó kevesebb mint három százalék jelenti a beszerzéseket⁴. Ez a mintázat még markánsabb eltérést mutat Oroszország esetében, amennyiben az orosz fegyverkereskedelmi tevékenység közel teljes egészében (98,9%) fegyvereladást jelentett a 2008-2021 közötti időszakban, s csak elenyésző 1 százalékos arányban jelenik meg fegyver vásárlás.

Az egészében jellemző hasonló belső mintázat mögött azonban eltérő trendek mutathatók ki a két ország vonatkozásában. A *fegyverértékesítések* tekintetében Ukrajna esetében valamelyest késve és kisebb mértékben, Oroszország esetében pedig hamarabb, már a gazdasági világválságot követő évben elindul egy markáns bővülés, s ez a növekedési mintázat a 2010-es évek első harmadában egyfajta stagnálást ill. némi visszaesést követően majd csak 2014-re

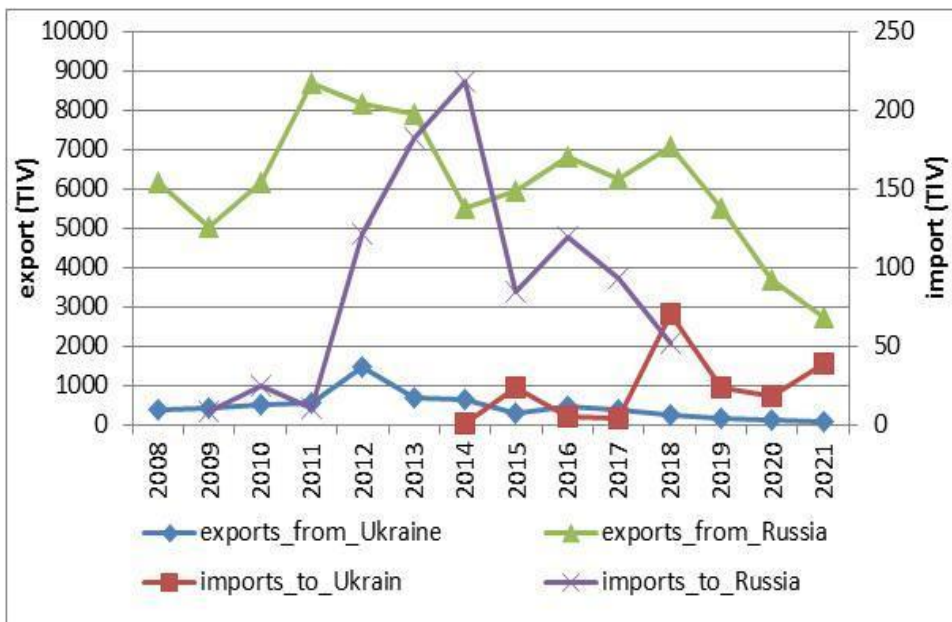
¹ Alábbi elemzéseinkhez a SIPRI Arms Transfers Database (<https://www.sipri.org/databases/armstransfers>) által közölt adatokat és a Forum on the Arms Trade (<https://www.forumarmstrade.org/>) információit használtuk fel. Adatgyűjtés lezárása: 2022. december 31.

² SIPRI has developed a unique pricing system to measure the volume of deliveries of major conventional weapons and components using a common unit—the SIPRI trend-indicator value (TIV). The TIV of an item being delivered is intended to reflect its military capability rather than its financial value. This common unit can be used to measure trends in the flow of arms between particular countries and regions over time—in effect, a military capability price index

³ Jelen elemzésből kihagyjuk az Oroszországból Ukrajnába, a felkelők irányába áramló 24 TIV mértékű fegyverbeszerzést.

⁴ Ami azt illeti, 2014-ig Ukrajna nem vásárolt fegyvereket a jelen elemzés által lefedett időintervallumban.

szakad meg, hogy aztán egy hasonló, de immár kevésbé jelentős növekedési időszak, majd egy meredek visszaesés következzen (1. ábra). Ukrajna esetében mindössze egyetlen növekedési fázis fedezhető fel, amely kevésbé intenzív, s időben is kiegyenlítettebben jelentkezik, alapvetően a 2010-2014 közötti időszakban. A *fegyverbeszerzések* vonatkozásában az itt vizsgált időszakban megfogalmazható, hogy Oroszország esetében is csak a gazdasági világválságot követő közel fél évtizedes időszakot követően jelenik meg növekedés, Ukrajna pedig csak 2014-et követően kezd el fegyverbeszerzéseket eszközölni az adatok tanúsága szerint.

1. ábra

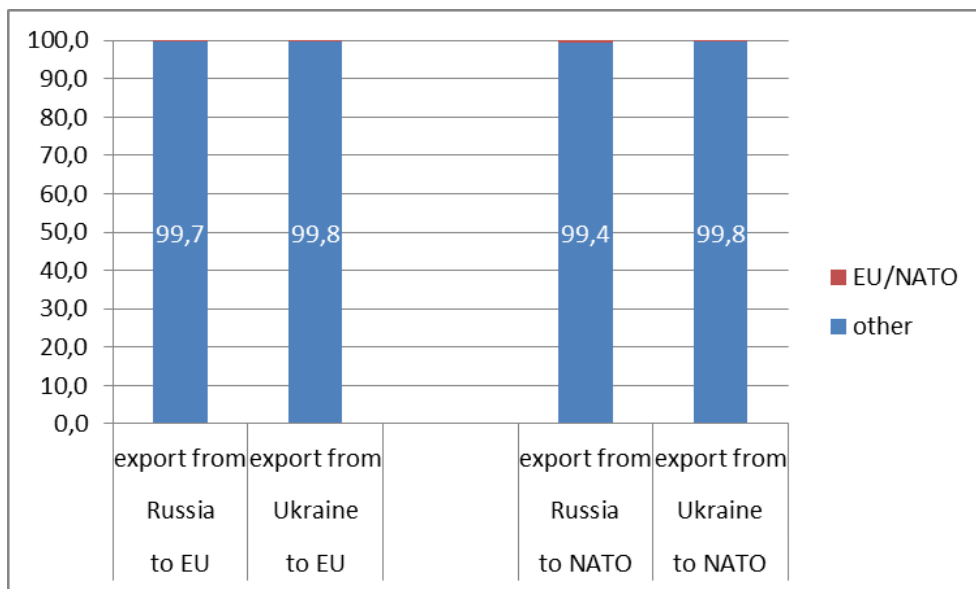
Forrás: saját számítás és szerkesztés

Amennyiben a két ország konfliktusos viszonya eszkalálódásának 2014-es Krím-félszigetbeli eseményeit tekintjük megfogalmazható, hogy az itt vizsgált *piaci alapon szerveződő* fegyvertranszferek vonatkozásban mindkét ország esetében egyfajta felkészülési, felhalmozási mintázat rajzolódik ki a Krím elleni műveletek időbeli elhelyezkedése szempontjából. Oroszország 2014-ig erőteljes növekedést produkált a fegyverbeszerzések terén, ami magas szintű értékesítési volumennel párosult, majd a 2010-es évek második felében mindkét

fegyverkereskedelmi csatorna beszűkül, lecsökken. Ukrajna esetében a felkészülés mintázata – kevésbé markánsan bár, de – abban nyilvánul meg, hogy 2014-et követően fegyverértékesítési tevékenységét leépíti, valamint növekvő pályára állítja fegyverbeszerzéseit.

2.2 A fegyvertranszferek összetétele

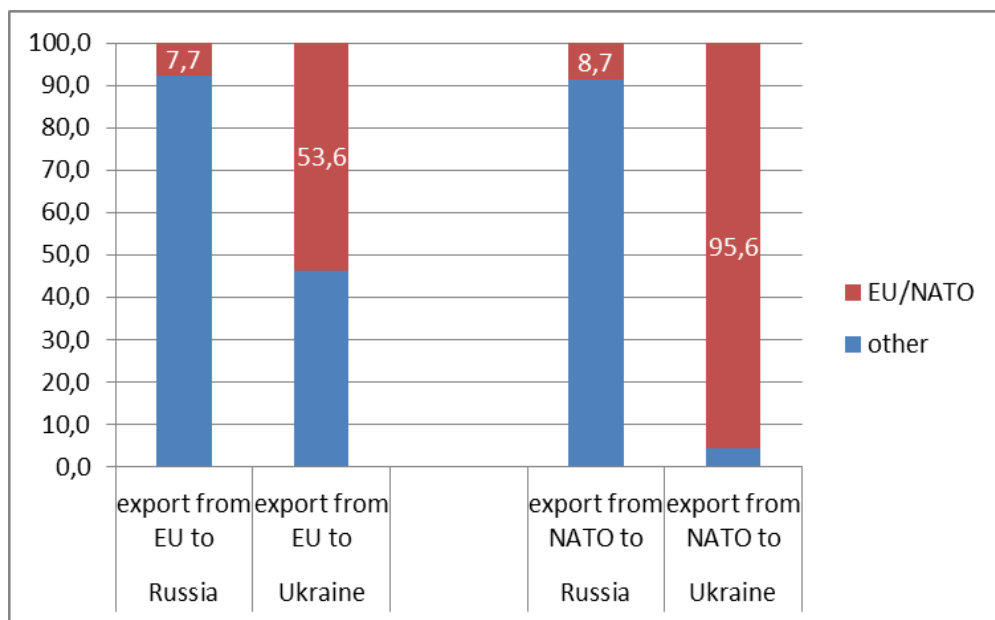
A fegyverbeszerzések és –értékesítések összetétele, eloszlása tekintetében mutató értéke lehet annak, hogy a közösségi, szövetségi hovatartozásnak milyen szerepe mutatható ki. A két ország fegyver export tevékenysége vonatkozásában ez a tényező nem bizonyul meghatározónak: mind Oroszország, mind pedig Ukrajna szinte kizárólag az Európai Unión illetve a NATO-n kívüli országokba szállított fegyvert a vizsgált időszakban (2. ábra). Az EU- és NATO-országokba Oroszországból és Ukrajnából értékesített fegyverek kevesebb mint egy százalékos részarányai arra utalnak tehát, hogy a vizsgált országok ebben a viszonylatban kiszorulnak, kívül maradnak az európai közösségi ill. euro-atlanti katonai szövetségi rendszerekbeli országok ilyen jellegű tevékenységéből.

2. ábra

Forrás: saját számítás és szerkesztés

Eltérő kép rajzolódik ki azonban a vizsgált országok fegyver vásárlása vonatkozásában: amennyiben ezen beszerzéseket is csoportosítjuk az azokat szállító országok uniós ill. NATO-s státusa tekintetében, markáns különbségek tárulnak fel (3. ábra). Az Oroszország által vásárolt fegyvereknek mindössze közel nyolc százaléka (7,7%) származik európai uniós országokból, Ukrajna esetében ugyanakkor ez az arány a beszerzett fegyverek több mint felét teszi ki: az Ukrajna által eszközölt fegyverbeszerzések 53,6 százaléka EU-tagállamokból érkezett. A katonai szövetségi rendszer szerinti különbségtétel esetében még markánsabb különbség fedezhető fel. Az orosz fegyverbeszerzéseken belül a NATO országok által szállított fegyverek aránya nem éri el az egy tizednyi értéket (8,7%) – ez lényegében megegyezőnek tekinthető az uniós országok esetében mérhető értékkel –, Ukrajna esetében azonban a NATO országok fegyver exportja dominálja az ország beszerzéseit. Szinte kizárólag (95,6%) a katonai szövetség államai által értékesített fegyverek teszik ki tehát az ukrán beszerzéseket, amiben még markánsabban megjelenik az európai ill. euro-atlanti reláció.

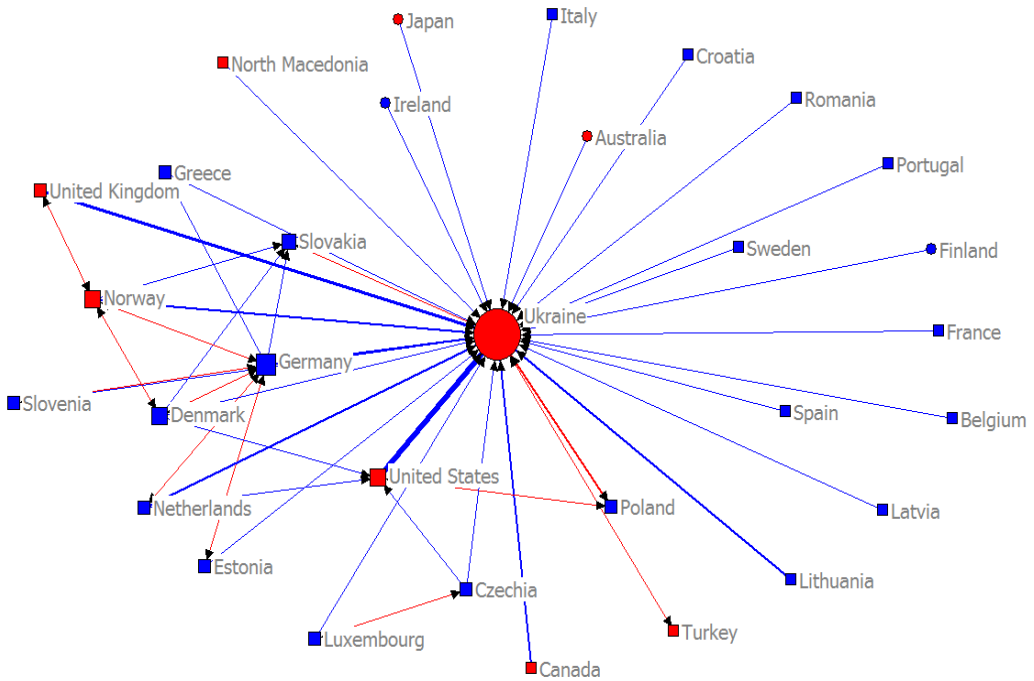
3. ábra

Forrás: saját számítás és szerkesztés

Sem Oroszország, sem pedig Ukrajna fegyverértékesítéseiben nem tekinthetők tehát meghatározó célcsoportnak az Európai Unió és a NATO országai az elemzés által lefedett időszakban, az európai közösség ill. a katonai szövetség államai azonban markánsan eltérő arányban vállaltak szerepet a két ország fegyverbeszerzéseiben. Oroszország mind az uniós, mind pedig a NATO országoktól egyaránt elenyésző arányban részesült fegyverszállításban, Ukrajna esetében azonban a fegyverbeszerzések nagyobb ill. túlnyomó része az Európai Unió ill. a NATO felől érkezett – olybá tűnik tehát, hogy a szövetségi rendszernek bizonyos tekintetben szerepe lehet az Ukrajna számára piaci tranzakciók keretében elérhetővé tett fegyverbeszerzések alakulásában.

2.3. Fegyvertranszferek a konfliktus 2022-es eszkalációját követően

A 2022. február 24-én Oroszország fegyveres támadásával eszkalálódó orosz-ukrán konfliktus érintett fázisában a piaci tranzakciók keretében korábban esetlegesen felhalmozott ill. aktuálisan beszerezhető fegyverek – különösen Ukrajnának esetében – nem kínálkoztak elegendőek a katonai műveletek biztosításához, ami több, eltérő módon megszerveződő fegyvertranszfer forma megjelenését eredményezte. Ezen fegyvertámogatási csatornák Ukrajna vonatkozásában bizonyulnak kiterjedtebbnek és összetettebbnek, de Oroszország esetében is megjelenik több, említésre méltónak tekinthető erőforrás transzfer.

1. gráf

Forrás: saját szerkesztés

Jelmagyarázat: kék ország: Európai Unió tagállama, négyzet: NATO tagállam, piros kötés: kölcsönös kapcsolat

Az Ukrajna számára fegyverszállítási támogatásokat biztosító országok között kiemelt szereplőként azonosítható mindenek előtt az Egyesült Államok (1. gráf), mely azon túl, hogy önmaga is rendkívül erőteljes anyagi és egyéb támogatást nyújt az ukrán harcokhoz, további sajátos szerepet is játszik az Ukrajna felé irányuló segítségnyújtás becsatornázásában. Az, hogy ezen fegyvertranszfer hálózat tehát nem a várt egyszerű, egy-egy szereplővel a közép-pontban lévő – csillag formájú – elrendezést mutatja, részben annak tudható be, hogy az USA szerepvállalása több annál, mintsem hogy kizárólag önmaga támogatást biztosít a megtámadott ország számára. Az vállalások és szállítások szerveződése alapján az Egyesült Államok ugyanis egyfajta hídként, közvetítőként szolgál más országok számára is ahhoz, hogy vállalásaikat teljesíthessék: Dánia például Stinger rakétákhoz tartozó alkatrészeket küldött vissza az USA számára, hogy az egy későbbi fegyverszállítás keretében már a teljes

fegyvert szállíthassa. Az Amerikai Egyesült Államok emellett más országok Ukrajnába irányuló szállításaira egyéb módon is hatással van: Lengyelország vonatkozásában például az USA hozzájárulásával valósulhatott meg vadászrepülőgépek Ukrajna számára történő átadása. Ez a mozzanat 2022. március elején abban is megnyilvánult, hogy az amerikai diplomácia arra bátorította az USA elnökét, hogy támogassa ill. segítse elő az európai országok számára, hogy a harcoló légiereire vonatkozó segítségeket eszközöljenek Ukrajna felé, de az Egyesült Államok közvetítő szerepe abban is tetten érhető, hogy bizonyos – meg nem nevezett – európai államok rajta keresztül adhassanak át szovjet gyártmányú harckocsikat Ukrajna számára.

A fegyvertranszfer csatornák szerkezetének összetetté válására, strukturálódására további példaként említhető, hogy Németország és Észtország között azért mutatható ki kölcsönös reláció, mert – még a konfliktus korai időszakában – együttműködésben nyújtottak segítséget az ukrainai védelmi erők számára tábori kórház kialakítása ill. az ott ellátandó feladatokra való felkészítés terén, azonban Németország további okok miatt is meglehetősen sajátos szerepet játszik az Ukrajnát az orosz támadó elleni harcában segítő államok hálózatában. Németország ugyanis nem csak saját szállításaival támogatja az ukránok fegyveres harcát, hanem egyéb módon is hozzájárul a segítség lehetővé tételéhez: hozzájárult például ahhoz, hogy Hollandia és Észtország rakéta meghajtású gránátokat ill. Howitzer lövegeket küldjön Ukrajna számára. De Németország esetében is megjelenik a technológia transzfer: Szlovénia például a saját, az ukrainai haderő számára kompatibilis T-72-es harckocsijait úgy adta át Ukrajna számára, ha cserébe német, újabb gyártású eszközöket kaphat, de hasonló a helyzet Görögország vonatkozásában is, amennyiben Görögország az általa hadrendbe állított régebbi típusú gyalogsági harcjárműveit német gyártmányúakkal pótolja. Az Ukrajnát támogató államok tevékenységének ezen védelempolitikai, katonadiplomáciai aspektusát szemlélteti az is, hogy Szlovákia az ukrán erők által kezelni, gyorsan használatba venni lehetséges légvédelmi rendszerek átadásával kívánt hozzájárulni az ukrainai harcok támogatásához, feltéve hogy az ily módon keletkező védelmi kapacitás kiesést a nyugati szövetségesek segítenek pótolni más eszközökkel.

Lengyelország helyzete ugyancsak specifikusnak tekinthető annak vonatkozásában, hogy az Ukrajna számára eszközölt fegyverszállítások terén más donor országok számára is egyfajta belépési pontként, elosztó – logisztikai –

országként funkcionál. Spanyolország például az általa Ukrajna számára küldött – döntően védelmi – felszereléseket (pl. sisak, golyó- ill. repeszálló mel-lény, nukleáris–biológiai–kémiai védőruha, egészségügyi eszközök) az ukrán határhoz közeli lengyel repülőtérré szállította. De ugyancsak Lengyelország esetében történt, hogy vadászgépeket ajánlott fel az USA számára az ukrán harcolók felé történő továbbításra.

A fegyvertranszferek Ukrajna vonatkozású kötéseiben előforduló kölcsönös kapcsolatok további sajátos reláció jelenlétét is szemléltetik: a török-ukrán kötés szimmetrikus formája azt hivatott például jelezni, hogy a két ország megállapodása alapján együttműködésben, közös gyártásban állítanak elő Bayraktar TB2 drónokat. Szlovákia esetében az Ukrajnával lévő kölcsönös reláció nem egyoldalú átad(ományoz)ásra, hanem hagyományos piaci tranzakcióra, ellentételezett kereskedelmi megállapodásra utal, s ugyanez a helyzet Lengyelország esetében önjáró tarackok vonatkozásában.

Ukrajna mellett azonban Oroszország vonatkozásában – több aspek-tusban – is megmutatkozik az államközi kapcsolatokon keresztül mobilizálha-tó erőforrások mintázata.

Zárszó

Összességében tehát megállapítható, hogy az Ukrajna számára kilátásba he-lyezett ill. biztosított fegyveres és nem közvetlenül harci célú diplomáciai vállalások terén általánosságban a NATO katonai szövetség országai, minde-nek előtt az Amerikai Egyesült Államok és Németország – ill. a szorosabb összeköttetésben lévő országok alhálózatát tekintve Norvégia – jelennek meg mint olyan szereplők, melyek nem csak közvetlen támogatásaikkal, hanem a hálózaton belüli szerepeikkel, funkcióikkal járulnak hozzá az Ukrajnát támo-gató országok együttműködésének becsatornázásához, koordinálásához, s végső soron a hálózati szereplők beágyazottságát is elősegítik. Mindez a háló-zat összetettebbé válásának, stabilizálódásának irányába is hathat, ill. bizonyos tekintetben akár sajátos bizalmi erőforrásként is szolgálhat az együttműködési struktúra fenntartásához és jövőbeli további kiteljesítéséhez, mélyítéséhez.

Felhasznált irodalmak

- BOURDIEU, PIERRE (2006): Gazdasági tőke, kulturális tőke, társadalmi tőke, in LENGYEL GYÖRGY – SZÁNTÓ ZOLTÁN (szerk.): *Gazdaságpszichológia*, Budapest, Aula Kiadó, 132–146.
- COLEMAN, JAMES S. (2006): A társadalmi tőke az emberi tőke termelésében, in LENGYEL GYÖRGY – SZÁNTÓ ZOLTÁN (szerk.): *Gazdaságpszichológia*, Budapest, Aula Kiadó, 109–131.
- GAZDAG FERENC – REMEK ÉVA (2018): *A biztonsági tanulmányok alapjai*, Budapest, Dialóg Campus Kiadó
- LEBOW, RICHARD NED (2013): The role of trust in international relations, *Global Asia*, 8. évfolyam, 2013/3., 16–23.
- ORBÁN ANNAMÁRIA – SZÁNTÓ ZOLTÁN (2006). A társadalmi tőke koncepciója, in SZÁNTÓ ZOLTÁN (szerk.): *Analitikus szemléletmódok a modern társadalomtudományban. Tanulmányok a gazdaságpszichológia és a politikai gazdaságtan néhány kortárs elméleti irányzatáról*, Budapest, Helikon Kiadó, 137–155.
- PORTES, ALEJANDRO – SENSENBRENNER, JULIA (2006): Beágyazottság és bevándorlás. Megjegyzések a gazdasági cselekvés társadalmi meghatározói-ról, in LENGYEL GYÖRGY – SZÁNTÓ ZOLTÁN (szerk.): *Gazdaságpszichológia*, Budapest, Aula Kiadó, 162–187.
- PUTNAM, ROBERT D. (2006): Egyedül tekézni. Amerika csökkenő társadalmi tőkése, in LENGYEL GYÖRGY – SZÁNTÓ ZOLTÁN (szerk.): *Gazdaságpszichológia*, Budapest, Aula Kiadó, 207–219.
- RATHBUN, BRIAN C. (2009): It takes all types. Social psychology, trust, and the international relations paradigm in our minds, *International Theory*, 1. évfolyam, 2009/3., 345–380. DOI: <https://doi.org/10.1017/S1752971909990121>
- WHEELER, NICHOLAS J. (2012): Trust-building in international relations, *Peace Prints: South Asian Journal of Peacebuilding*, 4. évfolyam, 2012/2.
- WRIGHTON, SAM (2022): *Trust in International Relations, Public Diplomacy and Soft Power. A Review of the Literature and Data*, United Kingdom, British Council. DOI: <https://doi.org/10.57884/YV4S-AF94>

DÁVID BENJÁMIN

Gyoma és Endrőd első világháborús hadigondozottjai - Egy 1925-ös összeírás tapasztalatai

Bevezetés

Kiemelkedő helyen kell említenünk a Nagy Háború következményeit vizsgálva, annak társadalomra és a demográfiai viszonyokra gyakorolt hatását. Az országos adatok mellett fontosnak tartom, azt, hogy ezek az adatok helyi szinten is részletesebben kerüljenek feltárássra. Ezen vizsgálatok révén érdekes adatokhoz juthatunk. Ezért döntöttem úgy, hogy szülővárosom, Gyomaendrőd 20. századi történetét kezdem el részletesen vizsgálni. (Fontos megjegyezni, hogy a vizsgált időben Gyoma és Endrőd két különálló község volt, majd az 1982 évtől, az összevonást követően, találkozhatunk Gyomaendrőd településsel.)

Jelen tanulmányomban azt szeretném bemutatni a szakirodalom és a levéltári források segítségével, hogy Gyoma és Endrőd községekben hányan és milyen formában részesültek hadigondozásban. Ennek forrásául a Magyar Nemzeti Levéltár Békés vármegyei Levéltárában található iratanyagok használtam fel. A dolgozat elemzésében az 1925-ös hadigondozottak összeírását veszem alapul, melynek felhasználásával. Jelen dolgozatban nem kívánok külön kitérni a hadigondozottak egyes konkrét személyek/családok ügyeinek vizsgálatára.

Historiográfiai kitekintés

Az első világháború magyar historiográfiájában Szóts Zoltán Oszkár munkájában négy generációt különböztetett meg.⁵ A magyar hadigondozás historiográfiájában elsősorban az első és a negyed generáció tagjai foglalkoztak a téma részle-

⁵ Szóts 2020.

tesebb feltárásával. A hadigondozásra témájában már az első világháború idején és az 1920-as évek során számos tanulmány és könyv jelent meg. A Nagy Háború és a két világháború közötti időszak alatt Magyarországon megjelent hadigondozás témájú munkák elsődleges jellemzői, hogy mivel a hadigondozás tekintében sokáig nem alakult ki egy egységes rendszer és a fokozatos törvénymódosítások révén jogi tájékoztatást biztosítanak. Továbbá ki kell emelni, hogy a művekben jogi, intézményi és szociálpolitikai szempontok szerint rendeződnek, az egyes segélyezési típusok elkülönülhetnek, ezen belül is a hadirokkantakkal vagy a hadiárvékkal többezt, addig a hadiözvegyekkel kevesebbet foglalkoztak.⁶

A hadigondozás témájában 1945 után kevés munka foglalkozik, változást majd a rendszerváltás idéz elő, bár a Nagy Háború centenáriumaig nem kerül a tudomány élet vizsgálatának középpontjába a téma. Az első világháború centenáriumával egy fellendülés figyelhető meg a téma iránt. Ennek eredménye, hogy számos tanulmány került publikálásra a hadigondozás témájában. Ezen munkák jelentős része a hadigondozós intézményrendszert, annak fejlődését és a törvényi szabályozásokat helyezik az írásuk fókuszába. Kiemelendő, hogy a téma feldolgozása során a szerzők új források és módszertan beemelését alkalmazzák a kutatásaik során.⁷

Nagy Háború szociális kihívásai

A háború kitörésével és a fegyveres harcok megkezdésével együtt a harcokban elesett és megsérült katonák száma is rohamosan megnövekedett. A 19.

⁶ Példaként említhető: Klebelsberg Kuno: *A magyar rokkantügy szervezete*. Budapest, 1916.; Petri Pál: *A magyar hadigondozás történetének vázlatja*. Budapest, 1917.; Teleki Pál: *Szociálpolitika és hadigondozás. Gyakorlati tapasztalatok alapján*. Budapest, 1918.; Pettkó-Szandtner Aladár: *A magyar hadigondozás. Visszapillantás és tájékoztató*. Budapest, 1924.; Pap Dezső: *A magyar szociálpolitika a világháborúban*. Budapest, 1934.

⁷ Példaként említhető: Sztanó Zsuzsanna–Mihók Sándor: Hadigondozás Magyarországon az I. világháborút követően. *Honvédségi Szemle*, 2014. 3. sz. 132–139.; Szakács Annamária: A Hadigondozás Úttörői és Önkéntes Hősei – Ifj. Teleki Sándor 1915-ös Hadigondozási Munkája Naplója Tükrében. In: *Levéltári Közlemények*. VIII. évf. Budapest, 2017. 119–128.; Cserhalmi Péter: Az első világháborús magyar hadirokkantak állami ellátásának jogi szabályozása az 1933-as „rokkant törvény” megszületéséig. In: *SiC itur ad astra*, 67. évf. 2018. 171–191.; Karika Tímea: A magyarországi hadigondozás szervezetének és a hadigondozottak sorsának alakulása 1914–1933 között. In: *Levéltári Közlemények*. XCIII. évf. Budapest, 2023. 21–34.

század második felében végbement majd az első világháború idején a hadviselés és a hadtechnika területén belül olyan fejlődésen ment keresztül, amelyek egyértelműen hozzájárultak a szembenálló felek katonai veszteségeinek magas számához és a pusztítás hatalmas méretére.⁸ A hadigondozás új és széleskörű megjelenése a Nagy Háborúhoz köthető, melynek során már nemcsak a katonák támogatása valósult meg, hanem azok családtagjai is részesültek benne.⁹

A hadigondozás vizsgálatának jelentőségét mutatja, hogy az Osztrák-Magyar Monarchia területéről mintegy 8 millió katona vonult be az első világháború során, amelyből 1 millió főre tehető az áldozatok, 1,9 millió főre a sérültek és 2,1 millió főre a hadifoglyok száma. Az embervesztés a férfitársadalmat érintette szinte teljes egészében, azon belül is főként 18–50 év közötti korosztály tagjait, akik özvegyeket, árvákat hagytak maguk után. A háborúból hazatért (sérült, rokkant) katonák új kihívások elé állították az ország gazdasági és az akkor még mindig formálódó szociális hálózatát is.¹⁰

Hadigondozás szabályozásai

A magyar történelemben a háborúban elesett vagy megsérült katonák ápolása és támogatása egészen a középkorig vezethető vissza.¹¹ A magyarországi hadigondozás történetében a dualizmus időszakában történt jelentős fordulat. 1875-ben hozták meg az első olyan törvényt (LI. törvénycikk¹²), amely a közös hadsereg, haditengerészet és az Magyar Királyi Honvédség egyéneinek katonai ellátásáról rendelkezett. Az 1887. évi XX törvénycikk¹³ rendelkezett az özvegyekről és árvák ellátásáról. Minden esetben a sebesülés és a rokkantság mértéke döntött az egyes ellátási formáról, ez vonatkozott az időskori ellátásra és a hozzátartozóinak jogosultságára is.¹⁴

⁸ Kiss 2015. 10–12.

⁹ Sztanó-Mihók 2014. 132.

¹⁰ A magyar honvédség az első világháborúban. <https://mek.oszk.hu/02100/02185/html/54.html>

¹¹ Fejes-Mihók 2014. 132.; Szilágyiné 2017. 30–31.

¹² <https://net.jogtar.hu/ezer-ev-torveny?docid=87500051.TV&searchUrl=/ezer-ev-torveny/3Fpagenum%3D29>

¹³ <https://net.jogtar.hu/ezer-ev-torveny?docid=88700020.TV&searchUrl=/ezer-ev-torveny/3Fpagenum%3D32>

¹⁴ Cserhalmi 2018. 171–172.

Az első világháború előestéjén a magyar szociális törvényi szabályozás nem felelt meg a modern felfogásnak és helyzetnek.¹⁵ Magyarországon is a háború ideje alatt került kialakításra a hadigondozottak ellátására szolgáló intézményi háttér. Ezzel párhuzamosan alakult ki az ehhez szükséges apparátus, az anyagi források biztosítása és törvényi módosítások.¹⁶ A hadirokkant katonák gyógyításával és kezelésével, vagy általánosságban a hadiözvegyek vagy hadiárvák ügyével kapcsolatban sokáig nem alakult meg állami intézmény. Társadalmi vagy félig társadalmi és félig állami szervezetek jöttek létre.¹⁷

A feladatok összefogására az 1915-ben alakult a Csonkított és Béna Katonákat Gondozó Bizottság¹⁸ látta el, mely szervezet elsősorban utókezeléssel foglalkozott. Ezzel párhuzamosan a monarchián belül is megkezdődtek a tárgyalások a rokkant katonák kezelésével és ellátásával kapcsolatban döntés született, hogy a monarchia védelmében megrokkant katonák mesterséges testrészekkel való ellátása, gyógyítása és oktatása állami feladatnak minősült. Ennek eredményeként 1915-ben hozták létre a Magyar királyi Rokkantügyi Hivatalt. Ez a hivatal lett az, amely az első világháború ideje alatt kezelte és fogta össze a hadirokkant katonák kezeléseinek és rehabilitációinak folyamatait.¹⁹ A Rokkantügyi Hivatal által gondozott hadirokkantak ellátását és kezelését az Országos Hadigondozó Hivatal vette át 1917 márciusában. A frissen megalakult hivatal elődje feladatait folytatta és látta el.²⁰

Az első világháború végével a hadigondozottakkal kapcsolatos feladatköröket 1919 végén a Népegészségügyi, majd a Népjóléti és Munkaügyi Minisztérium vette át. Az 1920-as évek elején alakult meg a Hadirokkantak, Hadiözvegyek és Hadiárvák Országos Nemzeti Szövetsége, mely szervezet céljaként határozta meg, hogy a hadirokkantak, hadiözvegyek és hadiárvák társadalmi, gazdasági, erkölcsi és jogi érdekeinek megvédését.²¹ Az első világ-

¹⁵ Petri 1917. 3–4.

¹⁶ Szilágyiné 2017. 34.

¹⁷ Petri 1917. 40–41.

¹⁸ A frissen létrehozott bizottság elnöke gróf Tisza István, míg alelnöke gróf Klebelsberg Kunó volt.

¹⁹ Petri 1917. 5–10.

²⁰ Gaál 1997. 284., Suba 2010. 126–127.

²¹ Gaál 1997. 285–289., Szilágyiné 2017. 33.

háborút követő években a hadigondozás rendszertelenül folyt tovább az országban, ezáltal a különböző szervezetek koordinálása sem volt megoldva.²²

Hiába volt hadigondozottak ellátása és segítsége folyamatos a háború kitörésétől, de széleskörű jogi szabályozás, a történelmi események következtében, csak a világháborút követően tudott megvalósulni.²³ A központi szervezés és a szabályozás ellenére számos eset fordult elő, hogy a rokkant katonák úgy kerültek vissza a civil életbe, hogy nem fordultak meg a hivatal valamely egységében vagy éppenséggel nem marad abban az állásában, ahol elhelyezték.²⁴ Azok a világháború frontjain súlyosan meggyomorodott magyar katonák, akiket nem tudtak valamely intézetben elhelyezni és ezért hazakerültek, lényegében ki voltak szolgáltatva a környezetüknek és a háborút követő rossz körülmények miatt minden bizonnyal komoly terhet jelentettek a családtagjaik számára is.²⁵

Az 1933-as év tekinthető mérföldkőnek, amikor is az országban a hadigondozás az eddigi helyett egy megfelelő jogi keretet kapott. Az 1933. évi VII. törvénycikk, az úgynevezett „hadirokkant törvény” szabályozta a hadirokkantak és hadigondozottak ellátását. A törvénycikk hatására a hadigondozottak ellátásában alapvető változások következtek be, ezek voltak: a járadéksegély, a járadékmegváltás, a temetési segély, a gyógyászati ellátás, a rokkantotthoni ellátás, az új életpályára való kiképzés, nevelőintézeti ellátás és ösztöndíj. Ezen felül további kedvezményeket is biztosítottak az érintettek számára.²⁶

Hadigondozottak

A hadigondozás tekintetében három kategóriát különböztetnek meg: hadirokkantak, hadiözvegyek, hadiárvák.²⁷ A hadirokkantak vonatkozásában a sérülés mértéke és helye határozta meg, hogy miként tudott visszatérni a mindennapi társadalmi életbe. Ezek alapján a hadi–háborús sebesülés tekin-

²² Gaál 1997. 285–289.

²³ Szilágyiné 2017. 34.

²⁴ Petri 1917. 22.

²⁵ Sztanó–Mihók 2014. 62.

²⁶ Cserhalmi 2018. 182–183. Szilágyiné 2017. 34. Gaál 1997. 290.

²⁷ Gaál 1997. 286.

tetében négy járadékosztályt különböztettek meg.²⁸ A háború folyamán a katonák a legkülönbélebb sérüléseket szenvedték el. A rokkant katonák körében jelentős részt képviselt a végtagpótlás, a Hadigondozó Hivatal mindenki számára biztosított művétagot, céljaik között szerepelt, hogy minden katona a korábbi környezetben valamilyen módon tudjon tovább dolgozni. A hadirokkantak szempontjából fontos segítségnyújtásnak számított a vagyonrendezés, melyben kimerült a ház- földvételből, lakóingatlan fejlesztésből, ipari felszerelések vagy forgótőke biztosításából.²⁹

A hadiözvegyek támogatottsága azonban alulmaradt a hadirokkantak segélyezéséhez képest. A támogatások célja hasonló az előző kategóriához, azonban a katonai nyugellátás sokkal csekélyebb mértékű volt számukra, újraraházasodás esetén az anyagi támogatás elvesztésével járt számukra. A hadiárva alkották a hadigondozottak harmadik csoportját, ellátásukról gondoskodó intézményrendszer kidolgozottabbban működött az előző két kategóriához képest. A hadiárva többsége – mivel a hősi halált halt katonák nagy része fiatalabb korosztályhoz tartozott – „csak” félárvává váltak, így a hadiárva jelentős része családi környezetben maradhatott.³⁰ A hadiözvegyeket és hadiárvaakat elsősorban a különböző karitatív-műhelyek támogatták.³¹

Hadigondozottak számára a támogatás megítélése minden esetben a család szociális helyzetének felmérésével vette kezdetét. A kitöltött és benyújtott kérvény után került megállapításra, hogy a kérelmező részesült-e támogatásban, ha igen az mekkora mértékű lehetett. Jogi keretek szabályozták ezeknek a támogatásoknak mértékét, melyre különböző hatással bírtak az egyes események és gazdasági mutatók. Minden esetben cél volt, hogy a támogatások által javítsanak a család nehéz anyagi helyzetén. Az első világháború hadigondozottjainak támogatása a világháborút követő időszak után is tovább folytatódott, az állam és a települések is igyekeztek segíteni a háborúból hazatért katonák visszaintegrálását a társadalomban.

²⁸ 1. járadékosztály 100%-os, 2. járadékosztály 75%-os, 3. járadékosztály 50%-os, 4. járadékosztály 25%-os hadirokkant. Hanvai Sándor 24.

²⁹ Hanvai 1925.; Teleki 1918.; Szilágyiné: 2017. 32–33.

³⁰ Szóts 2014. 84.

³¹ Hanvai 1925. 26–27.

Gyoma és Endrőd bemutatása

Gyoma és Endrőd két klasszikus alföldi település Békés vármegye északi részén, a Hármaskörös balpartján. A két községben az 1910. és az 1920. évi népszámlálási adatokat összevetve – a világháborús veszteség ellenére is – a népességszám növekedése volt megfigyelhető a két településen³². Az emelkedés háttérében elsősorban a világháború előtti és utáni évek magas születésszámai magyarázzák. A korösszetétel alapján jelentős a településeken belül a 19 év alattiak aránya a társadalmon belül. A 19 év alattiak aránya a társadalmon belül Gyomán 40,1%, Endrődön 48,5%, ezek az a hányad a hadigondozott gyermekek esetében lesz jelentős mérőszám. A nemek arányában is változás történt 1920-ra az 1910-es népszámlálási adatokhoz képest, az adatok alapján mindkét településen 48-52% lett férfi-női arány. Az özvegyek számában a két település életében jelentős növekedés mutatkozik 1910 és 1920 között, Gyomán 660 főről 825 főre, addig Endrődön 620 főről 853 főre változott, amelynek növekedése befolyással van a megjelenő hadiözvegyek számában. Gazdasági tekintetben mindkét községben a mezőgazdasági szektor domináns, ezen belül is a kisbirtokosok aránya kiugróan magas. Ipari szektor tekintetében Endrődön elsősorban kisipari termelés a jellemző, addig Gyomán a kisiparosok mellett meghatározó elem a könnyűipari egységek (tégla-gyár, nyomda).³³

A két település első világháborús katonai veszteségeit³⁴ vizsgálva Gyomáról 364, addig Endrődről 414 hősi halottat gyűjtöttem össze eddigi kutatásaim során.³⁵ A sebesültek adatainak esetében Gyomán több mint 300, addig Endrődön közel 400 sérült katonát regisztráltak a háborús harcok so-

³² Gyoma összlakossága 1910-ben 11699 fő, míg 1920-ban 11878 fő volt.

Endrőd: 1910-ben:13154 fő; 1920-ban 13815 fő lakta a községet. KSH 1910.1. KSH 1920.

³³ KSH 1910.2.; A település társadalmi vonatkozásait részletesebben lásd: Dávid 2019. 139–167.

³⁴ Katonai terminológiában a veszteség: „Minden olyan személy, aki halottá nyilvánítás, sebesülés, betegség, őrizetbe vétel, fogságba és v. eltűnés következtében elveszett azon szervezet számára, amelyhez tartozott.” Berkáné 2015.697.

³⁵ MNL BEVL (Békési fióklevéltár): Állami anyakönyvek jegyzéke XXXIII. 1. a, 2126.–2133. és 2187–2194. kötet (1912–1975)

Verlustliste:[https://anno.onb.ac.at/anno-](https://anno.onb.ac.at/anno-suche#searchMode=complex&title=Verlustliste&dateMode=period&from=1)

suche#searchMode=complex&title=Verlustliste&dateMode=period&from=1

Ezredalbumok: https://adtpus.arcanum.hu/hu/collection/MEVH_AlakulatTort/

Hadisír nyilvántartó: <http://www.hadisir.hu/hadisir/>

rán.³⁶ A katonai veszteség tekintetében elmondható, hogy a hadkötelesség révén a férfiak 18–60 éves korosztálya volt érintve. Ezen belül is a 18–49 év közötti korosztályt érintette a halálesetek jelentős része. További problémát okozott, hogy a veszteségben érintett férfi korosztály tagjainak többségének saját családja is volt (házastárs, gyermek(ek)). Az elesett (családos) katonák esetében, további elemként kell megemlíteni a megözvegyült asszonyok számában bekövetkezett változás.

Hadigondozás Gyomán és Endrődön

A hadisérültek ellátására szolgáló kórházakat a háború megkezdése után nem sokkal megalapították Gyomán és Endrődön egyaránt. A harcokban megsérültek számára a világháború kirobbanását követően szinte azonnal, de a háború ideje alatt folyamatosan hirdettek meg gyűjtéseket, mely adományon mértékébe változó volt a két településen, de a háború végéhez közeledve ezek mértéke csökkent. A csökkenés hátterében elsősorban az állhatott, hogy mind két község lakóinak anyagi helyzete, elsősorban gazdasági okokból, már nem tette lehetővé komolyabb adományok és támogatást biztosítását. A csekély anyagi támogatás lehetőségének mértékét ellensúlyozta az, hogy a családok és a község lakói kisegítették egymást. Az itthon maradt lakosság a harcokban résztvevő férfiak hiányát azzal csillapították, hogy a különböző mezőgazdasági munkákban kisegítették egymást, melyről beszámolnak a korabeli jelentések is a falu életéből.³⁷

Az első világháború hadigondozottjainak támogatása a világháborút követő időszak után is tovább folytatódott, az állam és a települések is igyekeztek segíteni a háborúból hazatért katonák visszaintegrálását a társadalomban. Ennek egyik bizonyítéka, hogy a háborút követően a két község területén összeírásra került a háborút megelőző időszak kisiparosainak száma, illetve az, hogy mennyi anyagi támogatás szükséges számukra, hogy megnyithassák újra műhelyüket. Ennek a megvalósulása abban a tekintetben fontos,

³⁶ A magyar katona áldozatvállalása a Nagy Háborúban. <https://adatbazisokonline.mnl.gov.hu/adatbazis/a-magyar-katona-aldozatvallalasa-a-nagy-haboruban>

³⁷ MNL BEVL: A gyomai járás Főszolgabírájának iratai. 1914–1919. IV.B. 413. b. 4–13. doboz

hogy a háború után a frontról hazatérő katonákat lehetőséget kapjanak iparuk újraindításában. A hadigondozási kérelmek a világháborút követően is fokozatosan érkeztek be egyes állami szervekhez. A támogatások mértékének meghatározása céljából fokozatosan figyelemmel kísérték, miként alakult a hadigondozásban résztvevők száma, ezekben a folyamatosan elkészített állománylisták lehetnek segítségünkre.

Hadigondozottak 1925-ös összeírása

A hadigondozásban részesülők számáról készült összeírás 1925-ben. Az állományfelmérésének adatai alapján megtudhatjuk, hogy pontosan hányan részesültek hadigondozásban Gyoma és Endrőd településeken. Az összeírás során a hadigondozottak között négy kategóriát különböztettek meg: hadirokkant, hadiözvegy, szülőtlen árva és felmenői ágbeli. Az egyes csoportok esetén információt kapunk arra vonatkozóan, hogy hány fő volt az ellátottak száma, illetve azon gyermekek számáról is információt kapunk, akik nevelési pótlékban részesültek. Hadigondozás a gyermekek a 16. életévét betöltéséig volt számukra biztosítva a segélyezés. Az 1925-ös összeírás alapján Gyoma településen 680 fő (lakosság 5,7%-a), addig Endrődön 993 fő (lakosság 7,2%-a) részesült hadigondozási segélyben.³⁸ Részletesen vizsgálva az egyes kategóriákat, Gyomán 267 fő, Endrődön 316 fő hadigondozott részesült segélyezésben. Az ellátottakon belül hadirokkant támogatásban részesülők aránya 53,5% Gyomán, addig Endrődön 51,9%. A hadirokkantak esetében meg kell különböztetni a rokkantság mértékét is. Ezek alapján a vizsgált közösségekben rokkantak közel 70%-a a 25%-os rokkantsági kategóriába tartozott. A települések tekintetében pár főre tehető a teljes, 100%-os rokkantságú katonák száma. A hadirokkantakon belül Gyomán a segélyezésben részesültek 80,4%-a legénységi, 18,2%-a altiszti, 1,4%-a tiszti; Endrődön 84,1% -a legénységi, 15,2%-a altiszti, 0,7%-a tiszti rangban szolgált a háború alatt. Gyomán a 143 főből 78 fő, Endrődön 164 főből 90 fő az első világháborús harcokból csonkultak tértek haza. Mindkét község tekintetében a hadirokkantak közül 54,5%-a csonka volt.³⁹

³⁸ MNL BEVL: Békés vármegye alispánjának iratai. IV.407.b. 1542. doboz

³⁹ MNL BEVL: Békés vármegye alispánjának iratai. IV.407.b. 1542. doboz

A hadiözvegyek képviselik a hadigondozottak második kategóriáját. A hadiözvegyek száma csekély mértékben tért el a hadirokkantakéhoz képest. A hadigondozásban részesülők közül Gyomán 17,6%-a (120 fő), Endrődön 14,4%-a (143 fő) hadiözvegy kapott segélyezést. A támogatottak közül magas azoknak az aránya, akinek a férje legénységi állományban szolgált.⁴⁰

A hadigondozásban részesülők közül a hadiárva volt a legmagasabb számban és arányban segélyben részesítve. A két településen Gyomán 60,7% (413 fő), addig Endrődön 72,6% (677 fő) részesült segélyezésben, mint hadiárva a hadigondozottak közül. A hadiárvaikon belül legmagasabb arányban azok voltak, akik hadirokkant apa után részesültek segélyezésben, csekély azoknak a száma, akik szülőtlen árvaként kaptak támogatást. A segélyezésben részesülő gyermekek körében magas az aránya azoknak, akiknek az édesapjuk a világháborúban legénységi állományban szolgáltak. (Természetesen magasabb lehetett azon gyermekek száma, akinek az édesapja után hadigondozásban részesült. A törvényi szabályozás révén a 16. életévét betöltött gyermekek nem kaptak támogatást, és így az összeírásból is „kikerültek”. Jelen táblázatban az 1909-es évektől születendő gyermekek kerültek rögzítésre.) A támogatottak között kell megemlíteni azokat, akik felmenőként részesültek hadigondozási segélyben, ezek száma csekély volt.⁴¹

Hadirokkantak és hadigondozottak statisztikája az 1925-ös felmérés alapján

Hadigondozottak	Település	Ellátottak száma	Gyermekek száma (nevelési pótlékban részesültek)
Hadirokkantak	Gyoma	143 fő (78 fő csonkult és 65 fő belbeteg)	191 fő
	Endrőd	164 fő (90 fő csonkult és 74 fő belbeteg)	357 fő
Hadiözvegyek	Gyoma	120 fő	154 fő
	Endrőd	143 fő	224 fő
Szülőtlen árvák	Gyoma	–	68 fő
	Endrőd	–	96 fő

⁴⁰ MNL BEVL: Békés vármegye alispánjának iratai. IV.407.b. 1542. doboz

⁴¹ MNL BEVL: Békés vármegye alispánjának iratai. IV.407.b. 1542. doboz

Felmenői ágbeliek	Gyoma	4 fő	–
	Endrőd	9 fő	–
Összesen	Gyoma	267 fő	413 fő
	Endrőd	316 fő	677 fő

A két település adatait összehasonlítva kirajzolódik, hogy a lakosság számhoz viszonyítva a két vizsgált községben hasonlóan alakultak a hadirokkantak és a hadiözvegyek arányai. A hadirokkantak tekintetében kiemelkedő volt azoknak a száma és aránya, akik a Nagy Háború során legénységi állományban szolgáltak. Azon gyermekek száma, akik nevelési pótlékban részesültek, az adatok tekintetében már nagyobb differenciáltság figyelhető meg a két település összehasonlításában. Ennek egyik magyarázatára szolgál a községek társadalmi viszonyai. Endrődön a korban egy hagyományos, tradicionális és több gyermekes családmodell volt a jellemző, ezzel szemben Gyomán az egykézés és az egy-két gyermekes családmodell volt jellemzőbb.

Felhasznált szakirodalom

- BERKÁNÉ DANESCH MARIANNE (szerk.): *Katonai terminológiai értelmező szótár*. Zrínyi Kiadó, 2015. 697.
- CSERHALMI PÉTER: Az első világháborús magyar hadirokkantak állami ellátásának jogi szabályozása az 1933-as „rokkant törvény” megszületéséig, In: *SiC itur ad astra*, 67. évf. 2018. 171–191.
- DÁVID BENJÁMIN: Veszteség és demográfia - Az I. világháború Gyomán és Endrődön. In: Kiss, Mária Rita; Sánta, Tamás; Balogh, Péter; Laki, Ildikó, Szabó, Péter (szerk.): *Tanulmányok a társadalomról IV*. SZTE Polgáriért Alapítvány, Szeged, 2019. 139–167.
- FEJES ZSOLT ÉS MIHÓK SÁNDOR: A hadirokkant otthonok magyarországi története. *Lélektan és hadviselés – interdiszciplináris folyóirat*, I. évf. (2019) 1. szám. 59–72.
- GAÁL IBOLYA: Hadigondozási ellátás Szabolcs és Ung, valamint Szatmár-Bereg vármegyékben 1914–1950. In: *Szabolcs-Szatmár-Beregi levéltári évkönyv 12*. Nyíregyháza, 1997. 283–301.

- HANVAI SÁNDOR: Az emberbaráti intézményekről. In *Magyar Nemzeti Szövetség Könyvtára 10. Szociálpolitikaisorozat*. Budapest, Magyar Nemzeti Szövetség, 195.
- KISS GÁBOR FERENC: Erőviszonyok az első világháború előestéjén. In Kiss Gábor Ferenc – Vincze Gábor (szerk.): „...kedves bajtársaim kössétek be sebetem”: *A Nagy Háború emlékezete*. Ópusztaszer – Szeged, Ópusztaszeri Nemzeti Történeti Emlékpark; Belvedere Meridionale, 2015. 49–70.
- PETRI PÁL: *A magyar hadigondozás történetének vázlatja*. Budapest, 1917.
- SUBA JÁNOS: Az Országos Hadigondozó Hivatal. In *Rendvédelem-történeti Füzetek* (Acta Historiae Preasidii Ordinis), 2010. 21. sz. 123–139.
- SZILÁGYINÉ HEINRICH ANDREA: A hadigondozás törvényi szabályozásának változásai Magyarországon, In: *Publicationes Universitatis Miskolcínensis, Sectio Juridica et Politica, Tomus XXXV.*, 2017. 30–57.
- SZÉPVÖLGYI ENIKŐ: A hadigondozás jogi szabályozásának áttekintése a polgári korban az 1933. évi VII. törvénycikkkel bezárólag. *Katonai Jogi és Hadijogi Szemle*. 2022. 2. sz. 41–63.
- SZÓTS ZOLTÁN OSZKÁR: Hadiárvák, hadiözvegyek, hadirokkantak: A nagy háború harctéri emberveszteségeinek szociális vonzata. *Tempevölgy*, 2014. 4. sz. 75–82.
- SZÓTS ZOLTÁN OSZKÁR: *Az első világháború az 1945 előtti magyar történetírásban. Nézőpontok, műfajok, intézmények*. Pécs, Kronosz, 2020.
- SZTANÓ ZSUZSANNA–MIHÓK SÁNDOR: Hadigondozás Magyarországon az I. világháborút követően. *Honvédségi Szemle*, 2014. 3. sz. 132–139.
- TELEKI PÁL: *Socialpolitika és hadigondozás. Gyakorlati tapasztalatok alapján*. Budapest, 1918.

Levéltári források

- MNL BEVL (Békési fioklevéltár): Állami anyakönyvek jegyzéke XXXIII. 1. a, 2126.–2133. és 2187-2194. kötet (1912–1975)
- MNL BEVL: A Gyomai Járás Főszolgabírájának iratai. 1914–1919. IV.B. 413. b. 4–13. doboz
- MNL BEVL: Békés vármegye alispánjának iratai. IV.407.b. 1542. doboz

Internetes hivatkozások

1875. évi LI. törvénycikk: <https://net.jogtar.hu/ezer-ev-torveny?docid=87500051.TV&searchUrl=/ezer-ev-torvenyei%3Fpagenum%3D29> (letöltés dátuma: 2024. február 17. 18:47)

1887. évi XX. törvénycikk: <https://net.jogtar.hu/ezer-ev-torveny?docid=88700020.TV&searchUrl=/ezer-ev-torvenyei%3Fpagenum%3D32> (letöltés dátuma: 2024. február 17. 18:55)

A magyar honvédség az első világháborúban: <https://mek.oszk.hu/02100/02185/html/54.html> (letöltés dátuma: 2024. február 20. 20:32)

A magyar katona áldozatvállalása a Nagy Háborúban. <https://adatbazisok.online.mnl.gov.hu/adatbazis/a-magyar-katona-aldozatvallalasa-a-nagy-haboruban> (letöltés dátuma: 2024. február 10. 9:51)

Ezredalbumok:

https://adtplus.arcanum.hu/hu/collection/MEVH_AlakulatTort/ (letöltés dátuma: 2024. február 10. 9:24)

Hadisír nyilvántartó: <http://www.hadisir.hu/hadisir/> (letöltés dátuma: 2016. március 28. 15:47)

Központi Statisztikai Hivatal: *1910. ÉVI NÉPSZÁMLÁLÁS 1. A népesség főbb demográfiai adatai. Községek és népesebb puszták, telepek szerint* (1912) https://library.hungaricana.hu/hu/view/NEDA_1910_01/?pg=345&layout=s&query=gyoma%20AND%20endr%C5%91d (letöltés dátuma: 2024. február 17. 17:05)

Központi Statisztikai Hivatal: *1910. ÉVI NÉPSZÁMLÁLÁS 2. A népesség foglalkozása és a nagyipari vállalatok községenként* (1913). https://library.hungaricana.hu/hu/view/NEDA_1910_02/?pg=633&layout=s&query=gyoma%20AND%20endr%C5%91d (letöltés dátuma: 2024. február 17. 17:13)

Központi Statisztikai Hivatal: *1920. ÉVI NÉPSZÁMLÁLÁS 1. A népesség főbb demográfiai adatai. Községek és népesebb puszták, telepek szerint* (1923) https://library.hungaricana.hu/hu/view/NEDA_1920_01/?pg=159&layout=s&query=gyoma%20AND%20endr%C5%91d (letöltés dátuma: 2017. 2024. február 17. 17:24)

Verlustliste: <https://anno.onb.ac.at/anno-suche#searchMode=complex&title=Verlustliste&dateMode=period&form=1> (letöltés dátuma: 2024. február 10. 9:08)

Testi-lelki-szociális újraegyesítés (vélemény)

Egészségi állapotunk általánosan meghatározza döntéseinket. Észrevétlenül megalapozza *karrier* esélyeinket, családi kapcsolatainkat, közösségi, nemzeti integrációnkat. A kezdeményezőképeség, gazdasági öngondoskodás, kapcsolati érzéketlenség hiánya a testi-lelki-szociális állapot egyensúlytalansága: egészségromlásra utal. Eredménye boldogtalanság és az innovációs potenciál csökkenése, később elvesztése.

Ennek ellenkezője jellemzi a társadalmi tőke magas szintjével rendelkezőket (egymás kölcsönös támogatása, a bizalom egymásban, hit az értelemtelj jövőben).

Ma nagy tömegek alul értékelik önmagukat, vagy azt hiszik, alig rendelkeznek alkotó potenciállal (a szakirodalom ezt tanult „*tehetetlenségnek nevező*” Martin. E. P. Seligman után, „*learned helplessness*”-nek – 1960⁴², amely során a *tehetség ellenére „feladó életformát választunk*”). Ennek ellentéte a „*forrásgazdagság*”, amely számol a hétköznapi nehézségekkel (amelyekkel szinte örömmel szembesül) ám nem szokványos rutinokkal: adaptációját alkotó kreativitásra, új megoldásokra építi.

Megdöbentő és szokatlan. Több mit fél évszázada tudjuk mi az ön-bizalomvesztés és depresszió kiváltó oka. Mégis keveset teszünk ellene. Hatvanhárom éve mentális betegségeket gyógyító kiváló szakemberek számtalan élettörténetet hallgattak végig, hatására létrehoztak a máig egyik legjelentősebb depresszió kérdőívet. Kitöltése a ma napig sok magyar pszichiátriai rendelőintézetben belépő, vagy kilépő feladat a betegségüket, elromlott mentális állapotukat felismerőknek. Kezelőorvosuk így: „*A közös, gyógyító munka sikere érdekében, kérem válaszoljon e kérdésekre!*”, majd átnyújt egy papírköteget, amely nem más, mint *Beck és munkatársai* (1961. idézi: *Rózsa Sándor, Kő Natasa,*

⁴² <https://positivepsychology.com/learned-helplessness-seligman-theory-depression-cure/>

Csoboth Csilla, Purebl György, Beöthy-Molnár András, Szebik Imre, Berghammer Rita, Réthelyi János, Skrabski Árpád, Kopp Mária, 2005.)⁴³ E betegség tünete sok egyéb mellett: munkaképtelenség, alvászavar, szociális visszahúzódás, stb.

Mentálhigiénés segítő szakemberhez fordulni ma olyan, mint fogorvoshoz. Nehezen valljuk be, hogy indokolt, de ha rászántuk magunkat, büszkén vállaljuk. Beck depresszió kutatása mély álomból keltett fel, tudományos kiválósága nem megkérdőjelezhető.

A kérdőív anonim, a válaszadó jelenlegi, nem múltbéli érzései (önértékelésére) kíváncsi. Őszinteséget kér. Érzelmi bénultságról faggat, még a spontán sírás előfordulására is rákérdez. A válaszadó külső és belső tényezők okozta kilátástalanság miatt, a társas támogatás, szoros párkapcsolati problémák, egzisztenciális krízisek, átmeneti *jövőképvesztés* miatt dönt: segítő orvoshoz fordul.

(Azok, akik megszokták, hogy időnként ellenőrzik őket, mintha folyamatos figyelem kísérné őket: környezetük véleménye mindennél meghatározóbb, ez a tehetetlenség előképe. Bénultságot okoz, az öröm esélyét is elveszi). A szakemberek számára nem újdonság, de a papír köteg felett elgondolkodó betegek gyakran nem értik: miért válaszolnak erős igennel (négyfokozatú skálán) e kérdésekre.

„Úgy érzem, hogy rászolgáltam a büntetésre! – Állandóan magamat hibáztatom! – Undorodom magamtól!”, ugyanakkor nem tapasztalják alkotóképességük elvesztését, sőt egyes pillanatokban életörömet éreznek. „De ez az örömteli kép egyszer felbukkan, majd eltűnik, mintha nyoma se lett volna (egy szépen szomorú ember, 2024.01.15-én).”

A gyorsan változó modern, jóléti államokban a boldogsághoz, az értelemtelí élet felkutatásához elengedhetetlen lenne a hozzá kísérő leírás, de az nem nagyon áll rendelkezésre.

„Így alakulhatott ki az, hogy az emberiség kísérleti állattá vált egy világméretű laboratóriumban, ahol a játékszabályokat a gazdasági, fogyasztói érdekek mozgatják, és nem az ember alapvető érdekei.”⁴⁴

⁴³ Stressz és megküzdés. A Rahe-féle Rövidített Stressz és Megküzdés Kérdőívvel szerzett hazai eredmények ismertetése, im.: Mentálhigiéné és Pszichoszomatika 6 (2005)4, Rózsa Sándor, Kő Natasa, Csoboth Csilla, Purebl György, Beöthy-Molnár András, Szebik Imre, Berghammer Rita, Réthelyi János, Skrabski Árpád, Kopp Mária.

Az egyéni és kollektív jóllét tervezése és megvalósítása közös felelősségünk: nem a külsőségek, a kirívó *gazdagság hiánya*, hanem a részletgazdag törődés nélküli élet, az alkotó életmód leértékelődése a legfőbb baj.

(Egységben, egy hatalmas kép apró, de annál fontosabb részleteként élünk.) Az értelemtehi nemzeti, közösségi jövőkép jelentősége napjainkban ma nem túlértékelhető. Jelentőségének újjáépítése közös felelősségünk.

Mert ez a megbirkozási képességeink alapja.

A társadalmi alrendszerek függetlenedése

A testi-lelki szociális események sorozata, amely meghatározza az egészségi állapotot. Kedvezően, ha azok jóérzéssel élhetők át. Ezek az események nem mindig konfliktusmentesek, de orvosolhatók személyes erőfeszítések által. Nem megoldhatatlanok, még akkor sem, ha megoldásukhoz kevés begyakorolt minta áll rendelkezésre.

A személyes kezdeményezések támogatása például lakóhelyen, helyi közösségekben, vagy a politika színterén (Konrad Adanauer és Ludwig Erhard szociális piacgazdaságát szokás a magántulajdon, a szociális biztonság, egyben bizonyos vállalatok állami támogatása – látszatra ezzel ellentétesen a tervgazdaság elutasítás amely-e modell egyik fontos pillére – miatt az egyik legérzékenyebb stratégiaként emlegetik szakemberek.) A gazdaság biztonságot teremtő potenciálja mégsem előzi meg a szociális közösségek belső egyensúlyát, bár nyilván, az egzisztenciális körülmények, már csak a családi életkilátások miatt is megkerülhetetlenek, de a társadalmi tőkét jellemző kölcsönös támogató kapcsolatoknál gyengébb a segítő ereje.

Aron Antonovsky „salutogeneziise”⁴⁵ olyan rendszerelmélet, amely holisztikus panorámájának részletei nem számba vehetők, azok közötti kölcsönhatások személyesek, formalitása pedig nem is igazán formalitás, nem

⁴⁴ Kopp Mária-Martos Tamás. Mentálhigiéné és Pszichoszomatika 12 (2011) 3, 241—259 DOI: 10.1556/Mental.12.2011.3.3

⁴⁵ Mentálhigiéné és Pszichoszomatika 8 (2007) 2, 147, 161 DOI: 10.1556/Mental.8.2007.2.4 A KOHERENCIA - Debreceni Egyetem, Egészségügyi Főiskolai Kar. Balajti Ilona, Vokó Zoltán, Adány Róza, ósa Karolina. Debreceni Egyetem, Népegészségügyi Kar, Megelőző Orvostani Intézet (Beérkezett: 2006. október 12.; elfogadva: 2006. november 10.)

írott szabályok rendszere, hanem önértékelésre és a külső környezetre adott válaszok sokasága jellemzi. Valójában fel kell tennünk a kérdést: „*hogy került a csizma az asztalra?*”

A 19. század közepén (a modern korban) Hegelnél elválik az állam és társadalom. A gondolkodó „közvetíteni” próbál a polgári társadalom és állam közt (ez a végső cél. Miért is?), vitázik vele Marx (1957), aki a politika alkotta államot – hasonlóan – elválasztja a közösségtől. (A materializmust – minden megnyilvánulását – elkülöníti a kultúrától, a szociális jelenségektől – de nem a politikaitól.) Szabályokat alkotnak a filozófusok. Marx diktál is. A politikaelméletet e korban átgyúrták az emberiség fájó egyszerűsítésének szellemi mechanikáján. Következményei ismertek. Ez lehetett az abszolút nulla fok?

Újra egyesülés

Az életet „*komplikációk sokasága*” kíséri (Antonovsky, 1985, 1987, 1993) A modern társadalom ma forgószéllal veszi körül a stabilitásra vágyó, ám a jelek szerint ellenállni képes embert. Még egyenesen áll, de ki tudja meddig! (A környezetből érkező hatások konfliktusok sokaságát keltik újra életre.) A 19. század végén megismert modernitás még elméletekből kicsírázott háborús helyzetet teremtett. Ma a nemzetek érdekközösségeit, személyes tereit anomizáló viharokban a politikai ideológiáknál már sokkal bonyolultabb konfliktusok, közösségi viták elsimítása a feladat. (Irigylésre aligha érdemes helyzet). Okok?

A növekvő társadalmi komplexitás logikus következménye, hogy az erőforrások megszerzéséért egyre élesebb magatartásformák alakulnak ki, kétségessé válik: „mi a jó, és mi a rossz.”

A társadalmi alrendszerek függetlenedését követő egységesülésben önreflexió, segítő magatartásformák felerősödése lesz a szétesés ellenszere. Az adaptáció, a változás és stabilitás képességéé. (Az egységesülés kialakulásáig a status quo hívei konfrontatív, hangos ellenkezést váltanak ki.)

Ismétlés következik: „*A társadalmi, kapcsolati, nemzeti, közösségi jövőkép súlya ma nem túlértékelhető. Jelentősége, újjáépítése közös felelősségünk. Mert ez megbirkózási képességünk alapja.*”

FEKETE MARIANN

Az ember ideje

Az idő szót sokféle formában használjuk a hétköznapi kommunikáció során. Az idő olyasmi, ami mindenki számára tudott és adott, éppen ezért nehezen meghatározható. Változás, elmúlás, időtlenség, hozzá kapcsolódó tapasztalatok és vágyak szőnek sűrű hálót a fogalom köré. Sokféle módon tapasztalhatjuk, érzékelhetjük és gondolhatjuk el az időt, ezért adódik a kérdés: definiálható-e az idő? Létezhet-e egyetlen, általánosan elfogadott időmeghatározás? És egyáltalán hányféle idő létezik? Megkülönböztethetjük a személyes időt, a szociális időt, a hagyományos természeti időt, a mért időt, a kozmikus időt, a profán és a szakrális időt, a virtuális időt, és így tovább. Minden létező többféle időben létezik egyszerre. Ugyanekkor az ember tudata számára az idő meghatározása nem bizonyul megoldhatatlan feladatnak, hiszen az idő alapvetően nem más, mint létezésének biológiai ideje, a születés és a halál által megszabott szűkös intervallum. Az egyén belső időészlelése és az erre épülő szubjektív idő mindig szubjektív történésekhez, személyes eseményekhez kötődik. Ennek következtében sajátos vonása, hogy nem követi az órák által szigorúan mért időt, az egyén szubjektív időészlelésének más tényezők szabnak ritmust: az életkora, a megélt események, azok érzelmi háttere, körülményei.

Az időről való gondolkodás és az idő mérése ősidők óta foglalkoztatja az emberiséget. Az idő, mint társadalomtudományi probléma, már egy évszázada megjelent a szociológiai elméletekben, empirikus kutatása is népszerű az egyre fejlettebb technikáknak köszönhetően. Modern társadalmunkban az idő felgyorsulása, a „rohanó világ”, a szélsőes változások és az idő természetének megváltozása áll az erről való gondolkodásunk középpontjában. Castells így teszi fel a kérdést: *„Végső soron tebát mi az idő, ez a csalóka fogalom, amely izgalmokban tartotta, zavarba hozta és megrémítette Szent Ágostont, félrevezette Newtont, inspirálta Einsteint és megszállottjává tette Heideggert? És hogyan alakul át az idő mai társadalmunkban?”* (Castells, 2005: 592).

Az idő problematikája és empirikus kutatása interdiszciplináris terület, az időről való gondolkodáshoz számos diszciplína járul hozzá sajátos szemléletmódjával és egyéni módszereivel, így hozva létre egy szélesebb elméleti alapot.

Gondolatok az időről

Stephen Hawking (2003) *Az idő rövid története* című művében említ egy kedves történetet, mely szerint egy híres tudós (többek szerint Bertrand Russell) ismeretterjesztő előadást tartott a csillagászatról, ahol érzékletesen előadta, hogyan kering a Föld a Nap körül, a Nap pedig a galaxisunkat alkotó hatalmas csillaghalmaz középpontja körül. Az előadás végén a hátsó sorban felpatant egy apró, idős hölgy, és leteremtette a tudóst, hogy mit fecseg itt ostobaságokat, mikor mindenki tudja, hogy a Föld valójában lapos, és egy óriási teknősbéka hátán nyugszik.

– No és mi tartja a teknősbékát? – mosolygott fölényesen a tudós.
– De okos maga, fiatalember, hű, de okos! – válaszolt a hölgy. – Egyszerű: egy másik teknősbéka, azt megint egy másik, és így tovább.

Legtöbben mulatságosnak találják az elképzelést, hogy világegyetemünket egy végtelenbe nyúló teknősbékatorony alkotja, holott mi a biztosítékunk, hogy nem így van? Hawking felteszi azt a sokakat évszázadok óta foglalkoztató kérdést, hogy honnan jön a világegyetem és hová tart? Volt-e kezdete, és ha igen, mi volt előtte? Milyen az idő természete? És ami a legizgalmasabb kérdés jelenleg: befesződik-e valamikor? A válaszokat – a tudomány gyors fejlődése ellenére is csupán sejtjük. Az idő – bármit is jelentsen ez a fogalom – majd egyszer kitermeli a tudományos igazságokat, a megoldásokat a kérdésekre.

A természettudományok az idő megragadására matematikai formulákat dolgoztak ki, ahol az idő mennyiségként, mértékként jelenik meg. A filozófiai gondolkodás történetét is végigkísérte a „mi az idő?” problematikája. A klasszikus ókor ciklikus időképeinek megfelelően az idő örök körfogását tükrözték az ókori görög gondolkodók tézisei. Anaximandrosz a filozófia egyik első alkotója szerint a világ őselve, minden lét oka a meghatározatlan és határtalan (apeiron), amelyből hideg és meleg, száraz és nedves vált ki. Az úrben lebegő, kezdetben cseppfolyós halmazállapotú föld fokozatosan

kiszáradva létrehozta az élőlényeket, amelyek kezdetben a vízben éltek, majd később átköltöztek a szárazföldre. Az örök törvény szerint mindig újabb és újabb világok jönnek létre az apeironból és térnek vissza ugyanoda. „Amikből keletkezésük van a dolgoknak, azokban lelik pusztulásukat is szükségyszerűen, mert büntetést és váltságdíjat (más, elfogadott forrásokban jóvátételt) fizetnek egymásnak jogtalanzkodásukért az idő rendje szerint” (Störig, 1997: 96).

Hérakleitosz már az örökkön változó időről beszél: „nem léphetünk kétszer ugyanabba a folyóba” – ismeri fel, hiszen közben új vizek áradnak tova, és mert a második alkalommal már mi magunk is mások lettünk, megváltoztunk. Azonban a szüntelen tovafolyás, a szakadatlan változó idő mögött felfedezi az egységet, a logoszt, mely a dolgokat irányító, mindent átható törvény. (Störig, 1997: 102).

Az egyenes vonalú lineáris időfelfogás a kereszténység nyomán bontakozott ki és terjedt el a világban. A keresztény időfelfogást⁴⁶ tudományosan megalapozó Szent Ágoston a Vallomásokban⁴⁷ bontja ki egyik legragyogóbb gondolatmenetét, mely az idő kérdését érinti. Abból az alaptételből indul ki, hogy Isten a világot a semmiből teremtette, saját akaratából. Isten örökkévaló, minden általa teremtett lény léte időhöz kötött. Pszichológiai elemzésnek veti alá az időt és azt vallja, hogy az nem választható el a tudatunktól. Ami az időben valóságos, az csupán a jelen, a közvetlen most. A múlt mindössze az emlékezetünkben létezik, a jövő csakis várakozás, vagyis egyik sem valóságos számunkra, csak Isten színe előtt egyformán jelenvaló. Szent Ágoston kulcsfontosságú gondolata, hogy idő csak ott lehet, ahol világ és változás is létezik. Isten a világot nem egy bizonyos idő egyfajta lefolyása szerint teremtette meg, hanem az idő és a világ szükségképpen csak együtt létezhet. „Bizonyos, hogy a világ nem az időben, hanem az idővel lett megalkotva. Ami ugyanis az időben jött létre, az bizonyos idő után és bizonyos idő előtt keletkezett; ami elmúlt és az előtt, ami eljövendő; semmilyen múlt idő nem létezhetett azonban, mivel nem volt teremtmény, melynek változó mozgása az időt űzte volna. A világ tehát az idővel lett megalkotva, minthogy helyzetében változékonny mozgás teremtett.” (Szent Ágoston, idézi: Störig 1997: 181).

⁴⁶ A középkorban a kereszténység az idő múlását egy kezdet és egy végpont közé helyezte: a világ teremtése a kereszténység idejének kezdőpontja, csúcspontja Jézus megszületése, keresztthalála és feltámadása, és a végpont, azaz a végítélet felé halad az idő.

⁴⁷ XI. könyv 14-28. fejezet.

Az idő szubjektív és szituációktól, helyzetektől függő jellegét, az emberi időérzékelés tudatos, reflektálható összetevőit csak a középkor végén fedezik fel, mely felismerés jelentős mértékben foglalkoztatja a korszak filozófiai gondolkodóit is. Descartes szerint az idő a létező lelkében lakozik, az idő szubjektív, az ember természetében rejlő képzet, alapja az emberi tudat, az emberi szellem vagy ész sajátos természete. Kant szerint az értelem (Verstand) eszméi, az idő és a tér arra szolgálnak, hogy elrendezzék számunkra az egyébként kaotikus tapasztalati valóságot. Állítása szerint az idő az a priori dolgok körébe tartozik, amelynek segítségével a megismerő szubjektum értelmezi a világot. A szemlélet formája, nem pedig a valóság tulajdonsága. Nincs sem objektív, sem pedig reális léte.

Kant elmélete szerint az idő az ember belső érzéke, önmaga szemlélete és belső állapotainak tiszta formája. Az ember önmagát vizsgálva lelki állapotainak nagyon sokféle formáját figyelheti meg; érzéseket, akarati aktusokat, képzeteket. Ezek ugyan különböznek egymástól, azonban van egy közös vonásuk: időben mennek végbe. Az idő nem ezekből származik, hanem feltétele annak, hogy a szemlélőnek ezekről az állapotokról tapasztalatai legyenek. Ebből adódóan az idő általános és törvényszerű, a belső szemlélet a priori módon adott formája (Mészáros, 1999).

Heidegger arra az elképzelt lehetőségre hívja fel a figyelmet, hogy ha végtelenül hosszú idő állna rendelkezésünkre, akkor semmi sem lenne nyomatékosan sürgős, akkor semmi sem lenne fontos, semmi sem lenne valóságos. Az emberi alaptapasztalat a szorongás, hogy az ember lába alól kicsúszik a létező, és szembetalálkozik a saját halálával. A halálnak ez a szemlélete egyfajta kulcs, amely feltárja az időt, az időbeliséget, mint az emberi lét alapját és határát. Az időbeliség a jelenvalólét alapeseménye, melynek *„nincs vége az időben, hanem végesen egységtől”* (Störig, 197: 491). Heidegger fenomenológiai fordulatot hozott az idővel kapcsolatos gondolkozásban, hiszen az alapvető filozófiai kérdésre irányította a figyelmet, melynek kiindulási pontja az a kérdés, hogy *„Én magam vagyok a most és létezésem, ittlétem az idő?”*, nem pedig a véges és a végtelen metafizikai szembenállása. Heidegger szerint az idő és lét problematikája csak az ember időbeliségének bizonyossága felől vizsgálható. A számlált, a megmért idő tulajdonképpen már nem is idő (Heidegger, 1992). Az idő metaforája Schopenhauer és Nietzsche munkáiban is megjelenik: az idő körforgásának gondolata, az idő, mint egy végtelenül forgó kör. Scho-

penhauertől származik a jelennek az ébrenlétben elveszíthetetlen Most állapotként való értelmezése. A jelen elveszíthetlensége interpretációjában azt jelenti, hogy az idő sodrában minden megváltozhat, csak a jelenlét formája állandó. A táj változik, de az ablak, amelyen át nézzük, megmarad.

Az idő örök körforgásának gondolata Nietzsche korai, Fátum és történelem című művében megjelenik a világóra-metaphora formájában: „*Nincs vége soha az örök változásnak? (...) Óráról órára halad tovább a mutató, hogy tizenkettő után újakezdje járását, új világszakasz kezdődik*” (idézi Németh, 2009: 88). Nietzsche ezzel visszatér az archaikus időfelfogáshoz, az örök visszatérés gondolatához, s ezzel arra tesz kísérletet, hogy összekapcsolja az időt az örökkévalósággal.

A mai kor embere annyira hozzászokott az értelem használatához, hogy nehezen tud elszakadni a világ dolgainak racionális szemléletétől. A valóságos időt, a tiszta tartamot az emberi értelem nem képes megragadni, ezért feldarabolja, megszámlálható és mérhető egységekre tagolja, és éppen emiatt siklik el az idő igazi élete mellett.

Az idő szociológiai lenyomata

Az idő szociológiai vizsgálatának elméleti alapjait Émile Durkheim fogalmazta meg 1912-ben *A vallási élet elemi formái* című műve előszavában. Felfogásában az idő ismeretelméleti kategória, a lényegi fogalmak egyike, mely értelmi életünk egészét uralja. Az idő, a tér, az anyag a dolgok leguniverzálisabb sajátosságainak felelnek meg, melyek az emberi gondolkodást konstans keretek között tartják, hiszen nem tudunk úgy gondolkodni tárgyokról, hogy azok ne lennének benne az időben vagy a térben. Az idő elválaszthatatlan a szellem működésétől, az értelem csontvázát testesíti meg.

Az idő társadalmi tény eredménye, ezáltal leképezi a társadalmi valóságot. A kérdést Durkheim munkatársával, Mauss-szal közösen vizsgálta, az elemzések eredményeképpen pedig megállapították, hogy „... a nélkülözhetetlen viszonyítási pontokat [...] a társadalmi élet szolgáltatja. A napokera, hetekere, hónapokera, évekere stb. való felosztás a rítusok, ünnepek, nyilvános szertartások ismétlődéséhez igazodik. A naptár egyfelől a kollektív tevékenység ritmusát fejezi ki, de egyszersmind annak rendszerességét is hivatott biztosítani.” (Durkheim – Mauss, 1978: 21, Durkheim, 2003: 9).

Az egyén csak úgy tudja felfogni az időt, ha meg tud benne különböztetni egyes pillanatokot, ennél fogva az idő fogalma csak az időt felosztó eljárásokkal együtt érvényes. Az idő teszi lehetővé a társadalom tagjainak együttélését, szabályozza és szervezi a társadalom tagjainak életritmusát, megszabja idejét a pihenésnek, a munkának, szabályozza az emberi érintkezés kereteit. Segítségnyújt az egyén számára a társadalmi életben való eligazodáshoz, a tevékenységi rendszerek megszervezéséhez és beosztásához, hozzájárul az emberi halandóság élményének feldolgozásához. Egy társadalomtól elszigetelt egyén esetében elképzelhetőnek tartotta, hogy észre sem veszi az idő múlását és képtelen felmérni annak tartamát, de a társadalmi lét magában hordozza, hogy minden ember egyformán vélekedjen az időről, és ismerje a rá vonatkozó valamennyi konvenciót.

Husserl fenomenológiai módszerrel közelített az idő problémájához, az intencionalitás és a redukció fogalmait alkalmazta az idő fenoménjére. Elsősorban az időélmény érdekelte, az idő aprioriját kísérte megvilágítani. Az idő több szintjét különbözteti meg, az objektív (természeti és kulturális történések közös ideje) és szubjektív idő (átélt idő) között téve különbséget, továbbá kiemeli a mindezek mögött létező tudat idejét. Ez utóbbi időforma egy állandó időhorizonton mozog, amely a retenciók, azaz a közvetlen múltak, és a protenciók, vagyis a közvetlen elvárások sorozatait jelenti, tehát Husserl elmélete alapján a jelen csupán az időfolyamon belüli módosulásként értelmezhető, nem pedig egy atomi most pillanata (Husserl, 2002).

Durkheim nyomdokain haladt tovább Sorokin és Merton, 1937-ben publikált „*Social Time: A Methodological and Functional Analysis*” című tanulmányukban nyomatékosan társadalmi tényként kezelik az időt. Bevezették a társadalmi idő módszertani kategóriáját, mely hozzájárult a társadalmi periodicitások felismeréséhez. A társadalmi idő a csoport hitei és szokásai alapján differenciál, adott társadalmi jelenségek változását, mozgását jellemezi egy másik társadalmi változáshoz viszonyítva, mely viszonyítások sokkal többet fejeznek ki, mint egy pusztán időbeli viszonyítás. Az asztrológiai idővel ellentétben, mely egységes és számokon alapul, a társadalmi idő közösségfüggő és tevékenységekre épül. Nem állítják azt, hogy a társadalmi idő esetében teljes mértékben hiányzik a számszerű mérhetőség, de nem egységes, nem összehasonlítható és nem mindig mérhető, mint az asztrológiai idő. Heterogén, alapvetően kvalitatív szemléleten nyugszik és csak kis mértékben jellemezhető

kvantitatív jegyekkel, a mindennapi tevékenységek ritmusán, pulzálásán és ütemén alapul.

Az időhöz fűződő bonyolult viszonyunkat makroszociológiai aspektusból elemzi Norbert Elias. *„Lényegében még ma is tisztázatlan az idő ontológiai státusa: elmélkedünk róla, de voltaképpen nem tudjuk, miféle tárgy van dolgunk. Vajon természeti tárgy-e az idő? Vagy természeti jelenségek egyik oldala? Esetleg kulturális intézmény? ... Egyáltalán mit mutatnak az órák, amikor azt mondjuk, hogy az időt mutatják?”* (Elias, 1990: 25). Az időre, mint a szociokulturális evolúció keretére tekint, az időfogalomnak pedig társadalomkonstruáló hatást tulajdonít, amelyet abba a tanulási folyamatba illeszt be, amelyben a társadalom tagjai létrehozzák és folyamatosan korrigálják a mindennapi életben való eligazodáshoz segítséget nyújtó szimbolikus formákat. Meghatározásában az időt mérő órák társadalmi funkciója az, hogy segítsék az egyént eligazodni a társadalmi környezetben. Az idő a természeti univerzum egyik dimenziója, melynek sajátos kettős léte van. Minden, ami észlelhető, beleértve az embert is, a tér és az idő mind a négy dimenziójában benne van. Az időt azonban szimbólumnak is tekintjük, tehát az ötdimenziós emberi világ ágensének.

A korábbi civilizációs formákhoz képest az idő szerepe egyre meghatározóbbá, egyre életközpontúbbá válik a modernitásban, szociális érvényesége és individuális egyedisége pedig evidenciává vált. A premodern társadalmakban élő emberek alapvető létélménye volt a világ megváltoztathatatlansága. Luhmann (1976, 2000) azt vallja, hogy a modern társadalmakban mindennapi létélménnyé válik az, hogy a világ megváltoztatható, megjelenik a kételkedés, az okoskodás mozzanata, és az egyes egyén részese lehet magának a változtatásnak. A megváltoztathatóság egyben azt is jelenti, hogy a választható jövők itt lebegnek a jelen horizontján. Luhmann szerint a jövőt és a múltat olyan időhorizontként kell felfogni, melynek kiindulópontja mindig a jelenben van. Ebből a horizontok elérhetetlensége következik, azaz, hogy a jövőnek nem lehet kezdete, az együtt vándorol a jellel. Alapvető tézise az, hogy az idődimenziókban megjelenő szűkösség három mozzanat – a világ komplexitásának, a lehetőségek horizontjainak és a rendszer feldolgozó képességeinek – konfrontációjából fakad. A komplexitást az elemek közti viszonyként, az elemeket pedig temporalizált mozzanatokként, azaz eseményekként értelmezi (Luhmann, 1976, 2013).

Az információs társadalom ideje

Az idő keretet ad életünknek: kezdet és vég. Olyan univerzális és relatíve megfoghatatlan fogalom, amely intenzív hatást gyakorolt az egyénre és kényszerek közé szorította a történelem folyamán mindig, de különösen most, az internet uralta világban, ahol jelentősen megváltozott az ember, a felhasználó viszonya az időhöz. Minden információ, adat, kép és hang azonnali, tudható, látható, fogyasztható. Az internet e képessége révén az idő az információ korában rabul ejti a felhasználót, különböző infokommunikációs eszközök képernyői elé zár láthatatlan kalitkába.

Az információs paradigma jegyében az idő maga is átalakult, az ipari társadalmak lineáris óraidejét felváltotta a *tér – idő kompressziót megvalósító időtlen idő*, mellyel az örökkévalóság peremén egyensúlyozunk (Dessewffy 2004; Castells 2005). Castells az információ koráról szóló elméletében úgy fogalmaz, hogy az órák által mutatott, az előre belátható, a mérhető és megfordíthatatlan időt erőteljes trauma éri a hálózati társadalom kialakulásával. Ebben az új formációban az idő az új technológiát felhasználva relativizálódik, reverzibilissé válik, a különböző idősíkok keveredésével létrehozva egy önfenntartó univerzumot, amely eltörli az idő zsarnoki uralmát. Ezzel sikerre viszi az órával mért idő elleni kulturális és társadalmi lázadást, a kultúra és a tőke fel szabadul az órák hatalma alól és betagozódik a hálózati társadalom struktúrájába. Az új paradigma összevegyíti egymással az idősíkokat és minden korábinál jobban felpörgeti a ritmust a társadalom valamennyi szegmensében.

Az információs technológia megváltoztatta azt, ahogyan konceptualizáljuk az időt, és megváltoztatta azt a módot is, ahogyan gondolkodunk magunkról és a körülöttünk lévő világról. A számítógépek átalakították ezt a társadalmi konstrukciót a jelen és a jövő társadalmában, hívjuk azt akár információs, akár hálózati társadalomnak.

Az internethasználat megadta az esélyt arra, hogy a felhasználók megváltoztassák az idő percepcióját a hozzáférés által, amely az azonnaliság illúzióját nyújtja, hogy bármilyen adat, információ, hang és kép bármikor elérhető, időbeli korlátok nélkül. Az információk világhoz való hozzáférés a végtelenség érzetét nagyítja fel, ugyanakkor sürgető parancssá is válik: végtelen mennyiségű információ vált elérhetővé, de nincs végtelen rendelkezésre álló idő minden hozzáférhető szöveg elolvasásához, hang meghallgatásához,

kép befogadásához. Még akkor sem, ha az internet lehetőséget ad a kétszer megélt életre, egy online és egy offline létezésre, ezzel is tágítva az emberi lét időbeni határait.

Az internet és a mobil eszközök elterjedése lehetőséget ad az új millennium emberének arra is, hogy az idő rejtélyes hatalmát kijátssza, a Heidegger által definiált „*késlekedő idő*” (zögernde Zeit), amely eddig feltartotta és ellenállt minden próbálkozásának, hogy valamivel kitöltse, elüthesse – most vereséget szenved. Az idő nem legyőzhetetlen akadály többé, mely benne tartja az egyént egy nehezen tolerálható szituációban, és a mély unalom sem gyötri többé, hogy képtelen magát elfoglalni, választani az őt körülvevő ezernyi lehetőség közül. A bénultság, a varázs oldódik, az unalom nem tart már fogva, az időhorizont nem bénít tovább. Az „ittlét” szabadságában a virtuális jelenlétet választjuk.

Az indirekt idő megteremtése⁴⁸

Az idő, mint szociális konstrukció, a szociológiában, a kulturális antropológiában, illetve a társadalomelméleti gondolkodásban úgy jelenik meg, mint a társadalmi élet egyik alapvető rendező princípiuma, mely keretet, szabályozott ritmust ad a közösség életének, általa válik lehetővé a cselekedetek egymáshoz igazítása, a rendezettség elérése. A társadalmi idő közösségfüggő és a társadalom tagjai által végzett tevékenységekre épül, a mindennapok során végzett cselekvések ütemén és rendjén alapul. A társadalmi idő hármasság felosztása szerint a nap 1440 perce társadalmilag kötött tevékenységekre,⁴⁹ fiziológiai szükségletek kielégítésére⁵⁰ és szabadon végzett tevékenységekre⁵¹

⁴⁸ Az alfejezetben bemutatott empirikus kutatási eredmények a Magyar Tudományos Akadémia „A poszt-COVID-jelenségek kutatásának támogatása” céljából kiírt akadémiai pályázat 2021/19. számú „Generációk azonosítása Big Data logikával a poszt-pandémiás időszakban” című projektje során elvégzett adatgyűjtés eredménye.

⁴⁹ Társadalmilag kötött idejű tevékenységek olyan tevékenységfajták, melyek végzése vagy nem végzése között nincs igazán szabad választás (jövedelemszerző tevékenység, tanulás, család ellátása, háztartási tevékenység, közlekedés)

⁵⁰ A fiziológiai szükségletek kielégítése szintén kötött jellegű cselekvés, többnyire napi rendszerességgel végzett, a társadalom többsége által a fiziológiai regenerációt szolgáló tevékenységek (alvás, étkezés, testi higiénia)

fordított időre bontható. Ezt az alapvető rendezettséget, a munkaidő és a munkán túli tevékenységek idejét és a hozzájuk tartozó, rögzült cselekvések mintázatait forgatta fel és mosta egybe a koronavírus-pandémia és a nyomában járó időszakos vagy maradandóbb változások.

2020 tavaszától egy globális egészségügyi válsággal kellett szembenéznie a Föld lakosságának, eszünkbe idézve Giddens (2003) megállapítását, mely szerint a globalizáció azt jelenti, hogy „senki sem szállhat ki”. A koronavírus-járvány egy globális, korszakkijelölő tapasztalás, amelyet közel egyformán éltek meg a világ minden részén: korábban nem ismert tapasztalatok, események, élethelyzetek sorát hozta el a világ számára. Az ismeretlentől való félelem, a bizonytalanság, a kiszámíthatatlanság és a drámai változások a társadalom minden rétegére, minden szegmensére erős hatást gyakoroltak.

A koronavírus-járvány megjelenése és a fertőzésveszély csökkentése érdekében hozott kormányzati intézkedések, az intézménybezárások olyan globális és lokális kényszerhelyzetet eredményeztek, amely új elvárásokat (#maradjotthon), új normákat, új munka- és tanulási környezetet, a korábban szegmentált életszínterek összezsúválását, és mindezek következtében az időallokáció változását eredményezte a társadalom széles rétegei számára. A karantén, az online oktatás és a home office elrendelése után a társadalom nagy hányadának megváltozott a társadalmilag kötött tevékenységeinek összetétele: tömegek számára szabadult fel a korábban közlekedésre fordított időmennyiség (otthon-munkahely, otthon-iskola között), az állásukat elvesztők, a leállások, intézménybezárások miatt a keresőtevékenységüket rövidebb-hosszabb ideig nem folytatók számára a munkára fordított időmennyiség is kikerült a kötött idő kategóriájából. Ugyanakkor az otthon-munkahely, otthon-oktatási intézmény új egysége a család ellátására és a háztartási tevékenységek végzésére fordított időmennyiséget jelentősen megnövelte, mivel a családtagok valamennyien egész nap otthon tartózkodtak.

A jelenség vizsgálata a megfigyelő netnográfia⁵² speciális módszerének, az ún. social listening-nek (Big Data logika)⁵³ alkalmazásával zajlott. A mód-

⁵¹ Szabadon végzett tevékenységek: az előző két kötött időn túl fennmaradó időmennyiségben végzett cselekvések, amelyeket viszonylagos szabadsággal, alternatív módon választhat meg az egyén, hogy az a szellemi, lelki, fizikai rekreációt, feltöltődését segítse (Falussy, 2002).

⁵² A netnográfia a szöveges diskurzus megfigyelésén alapul, az elemzés végső elemzési egysége nem a személy, hanem annak cselekvése vagy viselkedése (online kommunikációja). A kutatók

szer a célpopuláció tényleges, leírt, beavatkozásmentes narratíváit tárja fel, hatalmas mennyiségű információ felhasználásával.

A digitális térbe szervezett munkavégzés (home office és online oktatás) és szabadidőtöltés megteremtette a társadalmi idő új kategóriáját: az indirekt időt. Indirekt felhasználású az az időmennyiség, amikor egy, valamely társadalmilag kötött tevékenység kategóriájába tartozó cselekvés időtartama alatt egy másik főkategóriába tartozó tevékenységet folytat az egyén párhuzamosan, vagy a főtevékenység helyett, mintegy rejtetten. Ilyen például, amikor a kötött, munka jellegű tevékenység (keresőmunka, tanulás) időtartamából szakít ki kisebb-nagyobb időszakaszt, és más társadalmilag kötött tevékenységre fordítja (pl. kikapcsolt kamera és lekapcsolt mikrofon mellett házimunka végzése), vagy fiziológiai szükségletkielégítést végez (pl. hajmosás, alvás) vagy direkt szabadidős programot (olvasás, filmnézés, internetezés, játék) iktat be két munkafolyamat közé, vagy a törzsidőn belül, de a konkrét munkavégzés megkezdése előtt.

A kulcsszavakhoz⁵⁴ köthető internetes megosztások vizsgálata alapján az alábbi példákkal⁵⁵ szemléltetjük az indirekt idő megélését:

„Szóval nekem életemben ez az első igazi távmunka nap. Ti másfél éve nyomjátok, nekem tök új. És élvezem. A főgazdái tájékoztató alatt már elmosogattam, bekevertem a kovászom, kitéregettem és az előző mosás dolgait összehajtogattam, miközben figyelek teljesen. #officelife”

megfigyelt felhasználói interakciókat önállóan megfogalmazott narratívaként, kutatható eseményként tekintik. A módszer erőssége a beavatkozásmentesség, vagyis a módszer maga nem befolyásolja a megfigyelt kommunikációt. A módszertan központi eleme a kulcsszavakhoz köthető internetes megosztások vizsgálata. A beavatkozásmentes kutatási módszerekkel kapcsolatban bővebben lásd Babbie, Earl (2003): A társadalomtudományi kutatás gyakorlata pp.331-380.

⁵³ A Big Data hatalmas mennyiségű adatok gyűjtését, rendszerezését, majd statisztikai elemzését jelenti (Bolonyai-Sebők 2020). A social listening a Big Data logika egyik leágazása, amely tartalmak, témakörök és aktivitási trendek feltérképezését kulcsszó-csoportok alapján szoftveres segítséggel végzi el.

⁵⁴ A webes szöveganalitikán alapuló social listening szoftver kulcsszavas keresés alapján, valós időben vagy akár 3 évre visszamenőleg figyel, indexálja és elemzi az internetes fórumokon, blogokon, weboldalakon és közösségimédia-csatornákon közzétett publikus tartalmakat, amelyek önmagukban vagy kontextusukban tartalmazzák a kutatók által definiált kulcskifejezéseket. A szoftver a nyílt forrásból elérhető tartalmakban keres. A definiált kulcsszóháló 132 Covidhoz, 80 a fiatalokhoz és 388 a különböző életterekhez kapcsolódó kulcsszót tartalmazott.

⁵⁵ A különböző online felületekről exportált bejegyzések, kommentek az eredeti formátumukban kerülnek közlésre.

„Megtörtént ma velem, ami eddig még home office-ban soha: elaludtam meeting közben. Arra ébredtem, hogy már esztimálnak a kollégák :)”

„eddig a kedvenc home office élményem, hogy bugyiban ülök a fagyasztó előtt egy fazék forró vízzel, – hátha néhány jégtömb eltávolításával befér még pár spenóttégla – miközben telefonon beszélek egy közepes méretű város polgármesterével a jövőről. Nektek hogy telik?”

A koronavírus pandémia az egyéni időallokációt radikálisan átformálta: térbeli vonzata a korlátozások következtében értelmét veszítette, a bezártságban megélt idő élménytelítette formálásához az otthon rendelkezésre álló eszközök és erőforrások váltak hangsúlyossá. Elsődlegessé vált a temporális dimenzió, a kötetlen tevékenységekre fordítható időmennyiség megsokszorozódása időnként megoldhatatlan és nyomasztó feladattá vált és nem örömforrásként realizálódott, hanem az unalom, a szorongás és a frusztráció forrásává vált.

Záró gondolatok

Heidegger nyomán haladva megállapítható, hogy az információ korában is a szorongás az egyik fő emberi tapasztalatunk, de nem avégett, hogy kicsúszik a létező a talpunk alól és szembe találkozunk a saját halálunkkal, hanem hogy lemaradunk valamiről. A globalizáció, a hálózati társadalom kiépülése, az infokommunikációs eszközök révén minden, a világban zajló esemény egyszeriben közelivé válik, hatása az egyes egyénre kitapintható, közvetlenül érzékelhető lesz. Ez a közelség és könnyen elérhetőség egyfajta kényszerre formálódik, a mindent tudni akarás, mindent kipróbálni, megnézni, meghallgatni, megtapasztalni vágyás szükségességében manifesztálódik. De mindehhez időre lenne szükség. Az idő múlása miatti szorongás, az elmúlás, a halál gondolata mindig is félelemmel töltötte el az embert, az örök fiatalságért, a reményért, a megöregedhetetlen világ illúziójáért minden eszközzel küzdenek a nők és a férfiak – a szépségipari szereplők legnagyobb örömére. E küzdelem közben egy olyan univerzumot remélnék, amelyben az idő jelentéssel teli és az élet örök.

A végtelenség kapcsán gondoljunk hát a teknősbékákra!

Felhasznált irodalom

- BABBIE, EARL (2003): *A társadalomtudományi kutatás gyakorlata*. Budapest: Ballasi Kiadó.
- BOLONYAI FLÓRA – Sebők Miklós (2020): Kvantitatív szövegelemzés és szövegébányászat. In: Jakab András - Sebők Miklós (szerk.) *Empirikus jogi tanulmányok*. Budapest, Osiris. pp. 361-383.
- CASTELLS, MANUEL (2005): *A hálózati társadalom kialakulása. Az információkora I. Gazdaság, társadalom, kultúra*. Budapest: Gondolat - Infónia.
- DESSEWFFY TIBOR (2004): *Bevezetés a jelenbe*. Budapest: Nemzeti Tankönyvkiadó.
- DURKHEIM, ÉMILE [1912] (2003): *A vallási élet elemi formái*. Budapest: L'Harmattan.
- DURKHEIM, ÉMILE – MAUSS, MARCEL (1978): *A társadalmi tények magyarázatához*. Budapest: Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó.
- ELIAS, NORBERT (1990): Az időről. In: Gellériné Lázár Márta (szerk.) *Időben élni. Történeti-szociológiai tanulmányok*. Budapest: Akadémiai Kiadó. pp.15-47.
- FALUSSY BÉLA (2002): Tevékenységosztályozási rendszerek az időmérés-vizsgálatokban. In: *Statisztikai Szemle*. Vol.85. (8). pp.690-714.
- GIDDENS, ANTHONY (2003): *Szociológia*. Budapest: Osiris Kiadó.
- HEIDEGGER, MARTIN (1992): *Az idő fogalma/A német egyetem önmegnyilatkozása/A rektorátus 1933/34*. Budapest: Kossuth Könyvkiadó.
- HUSSERL, EDMUND (2002): *Előadások az időről*. Budapest: Atlantisz.
- LUHMANN, NIKLAS (1976): The Future Cannot Begin: Temporal Structures in Modern Society. In: *Social Research*. Vol.43. (1). pp.130-152.
- MÉSZÁROS ANDRÁS (1999): *Idő által homályosan*. Pozsony: Kalligram.
- NÉMETH ANDRÁS (2007): Mi is az idő? - Történeti időszociológiai és időantropológiai vázlatok. In: *Iskolakultúra Online*. (1). pp.54.75.
- SOROKIN, PITIRIM A. – MERTON, ROBERT K. (1937): Social Time: A Methodological and Functional Analysis. In: *The American Journal of Sociology*. Vol.42. (5). pp.615-629.
- STÖRIG, HANS JOACHIM (1997): *A filozófia világtörténete*. Budapest: Helikon Kiadó.

A középiskolások vélekedései az iskolai diákönkormányzat feladat- és szerepvállalásában való részvételről

Bevezetés

A diákönkormányzatiságról, a diákönkormányzatokról (DÖK) a kilencvenes években – párhuzamosan az oktatási intézmények demokratizálódásának folyamatával – közösségi és közéleti szocializáció fókusszal, több munka is napvilágot látott (Trencsényi 1993, Papp & Pál 1993, Gaál 1994, Dávid 1995, Szabó & Örkény 1998, Ligeti 1999), majd hazánk Európai Unióhoz való csatlakozása utáni időszakában újra az érdeklődés homlokterébe került a téma, elsősorban az ifjúság aktív participációja fókuszával (Ligeti & Márton 2001, Kálmán 2003, Baracsi & Hagymásy & Márton 2009, Kátai 2006, Jancsák & Kátai 2013). Azonban részben a legutóbbi évtizedben lezajlott társadalmi, oktatási és oktatásügyi változások okán, részben pedig az iskola és az ifjúság világát érő új kihívások miatt azt kell mondanunk, hogy az aktuálisát nem veszítő téma esetében ma további kutatási eredmények szükségesek a mélyebb megértéshez.

Napjainkban a diákönkormányzatok (DÖK) a hatályos köznevelési jogszabályok szerint számos, az intézmények életvilágát, szervezeti személyiségét jelentősen meghatározó kérdésben rendelkeznek kezdeményezési, javaslatlételi, véleményalkotási, véleményezési jogkörrel.⁵⁶ A jogszabályokból

⁵⁶ Ezek közül általánosan ismert, hogy a diákönkormányzat véleményét ki kell kérni: az iskolai SZMSZ jogszabályban meghatározott rendelkezéseinek elfogadása előtti, a tanulói szociális juttatások elosztási elveinek meghatározása előtt, az ifjúságpolitikai célokra biztosított pénzeszközök felhasználásakor. A DÖK feladata a házirend elfogadása előtti vélemény megalkotása is. A diákönkormányzat képviseli a tanulók érdekeit az intézmény vezetése felé, a fenntartó felé, valamint a szülők, a nevelőtestület, az iskolai diákönkormányzat azonos számú képviselőjéből álló iskolaszékben. Kevésbé ismert és a hétköznapi praxisban kevésbé megjelenő (a diákönkormányzatot illető) javaslatlételi jog, amely szerint a DÖK véleményt nyilvánít.

levezethető, hogy csak a működő diákönkormányzat tudja biztosítani annak lehetőségét, hogy a tanulók (közvetlenül vagy képviselet útján) élhessenek a törvényben biztosított jogokkal, és, hogy az adott intézmény jogszerű működése csak jól működő diákönkormányzattal biztosítható. A hazai oktatáskutatók az ezredfordulón e témában arra hívta fel a figyelmet, hogy ezen hozzáadott értékek és értékátadási folyamatok kevésbé vannak jelen az intézmények hétköznapi működésében (Szabó & Örkény 1998; Ligeti 1999, 2000a, 2000b; Csapó 2000, Ligeti & Márton 2001, Kinyó 2012).

Ugyanakkor a diákönkormányzat nemcsak az intézményi oktatásügyek színpadának aktora, tehát nemcsak egy képviseleti rendszert jelent, hanem a gyermek és ifjúsági korosztályok esetében demokrácia-iskola is, amely az állampolgári nevelés tere, az aktív és cselekvő állampolgári mentáliskultúra kialakításának, fejlesztésének tere, és az enkulturáció vonatkozásában olyan nemformális nevelési tér, amely túlmutat az állampolgári ismeretek tárgy kereteiben folyó ismeretnyújtó és értékszocializációs folyamatokon.

A fiatalok referenciakerete a világ, amelyben élnek. Az utóbbi évtizedben történt – tárgyunk szempontjából nagyléptékű – változások új típusú sebezhetőségeket jelentenek az iskolapadban formálódó fiatalok szempontjából: az értékválság/értékváltás jelensége, a hagyományos értelmező közösségek (pl. család, valós kortársi közösségek) véleményformáló szerepének háttérbe szorulása, a globalizáció magas behatolási szintje, a tömegmédia-manipulációnak való kitétség, a transztörténelmi humanista, illetve demokratikus értékek vonatkozásában megjelenő instabilitás.

Mindezek alapján azt feltételezzük, hogy a diákönkormányzat, mint az aktív participáció színtere (hasonlóan a felsőoktatási hallgatói önkormányzatiságban korábban megjelent demokrácia-deficit jellegű változásokhoz – Jancsák 2014) kevésbé van jelen a screenager nemzedék (Horkai 2004), a történelemtől elidegenedett/elidegenített nemzedék (Jancsák 2020a) gondolkodásában, vélekedéseiben.

Az ifjúsági korosztályok esetében a döntéshozatali rendszerekbe vetett bizalom devalválódása, valamint a közéletben és az ifjúsági szervezetekben való részvétel hagyományos formáival szembeni elégedetlenség nem új

níthat, javaslattal élhet a nevelési-oktatási intézmény működésével és a tanulókkal kapcsolatos valamennyi kérdésben.

keletű jelenség, az európai ifjúságszociológia születésekor már megjelent a kutatások érdeklődésében (Ld. Mannheim 1952). A kétezres évek elején már a szakmapolitikai cselekvések és a társadalominnovációs fejlesztések vonatkozásában is erősen foglalkoztatta az európai államok közösségének politikai felépítményét (vö. Fehér Könyv 2001) és az ifjúságügyi kutatásokat (Youniss et. al. 2002, Dudley & Gitelson 2003, Letki 2004, Zeldin, S. 2004, Checkoway 2006, Ginwright & Cammarota 2007).

Az új évezred második évtizedében új típusú ifjúsági aktivitások jelentek meg, melyek jellemzően az info-kommunikációs technológiák (internet, okostelefon, web2, közösségi oldalak) professzionális használatából, a virtuális ifjúsági közösségek kapcsolati hálójából születtek (Jancsák 2013, Theocharis 2015, Ignatova 2023). Mindazonáltal az európai választási politikától való elidegenedés nem jelenti azt, hogy a fiatalok apatikusak a közélettel kapcsolatban (Sloam 2014), sokkal inkább azt, hogy a szülők generációjához (és akár a hagyományos korosztályos képviselői keretek pl ifjúsági tanácsok helyett – vö. Taft & Gordon 2013) képest másféle aktivitásokban és eltérő intenzitással vesznek részt (Saunders et.al. 2012, van Deth 2014, Theocharis & van Deth 2018).

Mint korábban utaltunk rá, korunk jellemzője a közmegegyezésen alapuló normák és a társadalmi értékek válsága okozta instabilitás és elbizonytalanodás. A gazdasági és politikai válságok, az új migrációs áramlatok, és a technológiai változások új sebezhetőségeket okoztak az ifjúsági korosztályok számára. Az értékválság jelensége kiterjedt a szabadság, a szolidaritás, az empátia, az autonómia, a felelősség társadalmi értékeire is, azaz megjelent az univerzális humanista értékek válsága, és továbbá a post-truth korszak manipulációinak való kitettség felerősödött (Jancsák 2020b). Ugyanakkor a középiskolai életszakasz komoly hozzáadott értéket jelenthet a jelenleg iskolapadban nevelődő generációk későbbi állampolgári életvilága szempontjából, amikor a nevelés által a társadalmi értékeket magáénak valló, múltunk-kultúránk elemeit ismerő és alkotó módon értelmező, tudatos és cselekvő állampolgári szerepre készíti fel a fiatalokat. Kérdés, hogy a középiskolák, a diákönkormányzati rendszer tudnak-e élni ezzel a lehetőséggel, meg tudnak-e felelni ennek a kihívásnak?

Az Európai Unió Ifjúságról szóló Fehér Könyve (2001) alapvetése szerint „a fiatalok azzal, hogy részt vesznek olyan közösségi tevékenységek-

ben, amelyek mindenki számára nyitottak és mentesek a diszkrimináció minden formájától, hozzájárulnak a társadalom szolidárisabbá válásához és kiteljesedik közéleti részvételük.” (2009:16). Kátai ebből kiindulva hangsúlyozza, hogy „a formális csoportokon, szervezeteken keresztül beleszólás bizonyos döntésekbe, előkészítő folyamatokba, végrehajtásba, számonkérésbe” (Kátai 2006: 74) a társadalmi részvétel gyakorlásának, a demokrácia tanulásának egyik legfontosabb módja.

Az ifjúsági szerveződések nemcsak átszűrnek és értelmeznek a társadalmi valóságot, a társadalmi térből érkező impulzusokat, hanem maguk is formálják azt. „A fiatalok aktívan részt akarnak venni az őket körülvevő társadalom életében. Ha őket ebből kizárják, ez egyben azt is jelenti, hogy a demokrácia nem működik megfelelően.” (Európa Tanács 1992). Egy eleven társadalom létezésének alapfeltétele a polgárok aktív szerepvállalása társadalmi, politikai, kulturális és gazdasági téren egyaránt (Rekker et. al. 2015, van Deth 2016, Pontes 2018). Az ifjúság esetében különösen fontos az önkéntes tevékenységekhez köthető szükséges kompetenciák megtanulása (Quintelier 2015, Rodrigues & Menezes & Ferreira 2024). A cél e körben nem csupán a tudás fejlesztése, hanem az aktív polgári szerepre motiválás, annak elsajátítása és gyakorlati megtapasztalása (Siurala 2002, Hoskins & Saisana & Villalba 2015)

Az ifjúsági részvétel mélyebb megértéséhez általánosan négyfokú tipológiát használnak a szakemberek (Arnstein 1969, Hart 1992), ezek egyfajta indikátorként jelzéseket is adnak arra vonatkozóan, hogy a felnőtt világ miképpen fordul az ifjúság világa felé, azaz problémaként vagy erőforrásként kezeli az ifjúságot (Nagy 2007, Jancsák 2013). Hart (1992) tipológiájának része két nem bevonási/ bevonódási lépcsőfok (ld. még. Perry-Hazan & Bauml 2023), az, amikor a fiatalokat dekorációnak használják, illetve az, amelyik során kiválogatják a döntéshozók számára szép és okos véleményeket és azok megfogalmazóit. Az első valódi bevonási lépcsőfok az, amikor megkérdezik a fiatalok véleményét, de (!) a felnőttek hozzák meg a döntéseket. A második lépcsőfok az, amikor a döntéseket a felnőttek kezdeményezik, de a fiatalokkal együtt hozzák meg azokat. A harmadik bevonódási szinten a fiatalok kezdeményezik és hozzák meg a döntéseket és ők irányítják a megvalósítást is. A negyedik participáció típus az, amikor a fiatalok kezdeményezik a döntéseket, és a döntéshozatalba bevonják a felnőtteket (akik be is kapcsolódnak).

Az ifjúsággal foglalkozó szakemberek ma már szerte a világon egyaránt megegyeznek abban, hogy a fiatalok döntésekbe való magas szintű bevonása, illetve az alulról építkező ifjúsági képviseleteket jellemző nyitottság, szolidaritás és az autonómia együttes működése óriási erőforrásként szolgálhat egy eleven társadalom létezéséhez. A demokráciák több évszázados fejlődésének egyik kézzelfogható társadalomszervezési végterméke a szubszidiaritás elvének széleskörű alkalmazása. A szubszidiaritás a tanulmány tématerületén a feladatok ésszerű megosztását jelenti, mely különösen érvényes az iskolák világra, amelyben a diákönkormányzatok a legutóbbi évtizedekben egyre bővülő hatáskörrel kerültek bevonásra. Az oktatási intézményi öngazgatás e sajátos szervezeti kerete egyaránt alkalmas értékek és érdekek megjelenítésére és képviseletére. A kérdések és a problémák felvetésének és rendezése jogának delegálása az érintettek számára evidencia. A problémák felvetése, megoldási javaslatok kidolgozása, részvétel a döntéshozatalban és a végrehajtásban olyan feladatok, amelyekkel a színteret sajátjukként kezelő diákok megbízhatóak.

A diákönkormányzatiság ugyanakkor az állampolgári kompetenciák fejlesztésének egyik legfontosabb nem formális nevelési színtere is, ahol a képviseltek és a képviselők nézetei egyaránt formálódhatnak, vélekedések árnyalódnak, az állampolgári ismeretek jártasságokká és készségekké válhatnak. Mindennek alapvető feltétele az egyéni és közösségi aktivitás, az aktív részvétel, amelynek fejlesztése a fiatalok társadalmi integrációjának központi eszköze. A participáció e tanulmány kereteiben a feladatvállalásban, cselekvésekben, döntésekben való részvételt jelenti, nem pedig a puszta szervezeti/testületi tagságot.

Kutatásunk során azt vizsgáltuk, hogy a tanulók miképpen vélekednek a diákönkormányzati szerep- és feladatvállalásában való részvételről.

Módszertani megjegyzések

A 2023-ban történt kutatás adatfelvételi eszközeként 36 kérdéscsoportból álló, zárt és nyílt kérdéseket egyaránt tartalmazó nyolc oldalas papíralapú kérdőívet használtunk. A kérdőív kifejlesztésében közreműködött Hamvas László és Kiss Mária Rita, az adatelemzésben Lőrinczi János volt a segítségemre.

Az anonim, önkitöltős kérdőíveket 11. és 12. évfolyamba járó (16-19 éves) középiskolai tanulók töltötték ki 2023. április-május hónapokban (N=374). A kitöltés az egyszerű elérés módszerét alkalmazva azon középiskolákban történt, melyek pozitívan válaszoltak megkeresésünkre (10 gimnáziumban és 8 szakközépiskolában⁵⁷). A kutatás eredményeit előkészítő vizsgálatnak tekintjük a 2024-ben megvalósuló országos adatfelvételhez.

A kutatás eredményei

Alapeloszlások

A mintába került fiatalok 48%-a fiú és 52%-uk lány. A technikumba járók kétharmada fiú, a gimnazistáké 61%-a lány. A 374 válaszadó közül 21 fiú és 20 lány tagja iskolája diákönkormányzatának, ők a válaszadók tizedét jelentik. A válaszadók életkori megoszlása szerint a mintában a 18-19 évesekhez képest némileg felülreprezentáltak a 16-17 évesek (62%).

A válaszadók valamivel több mint harmada jelezte, hogy érdeklí a politika (36%). A politika iránti érdeklődés inkább a fiúkra jellemző, míg a fiúk közel fele jelezte ezt, a lányoknak, csak 39%-a. A politika iránti érdeklődés a válaszadók életkora viszonylatában nem mutat eltéréseket, minden korcsoport közel fele érdeklődik a politika iránt. A gimnazisták körében nagyobb arányban van jelen a politika iránti érdeklődés (47% jelezte, míg a szakgimnáziumi/technikumi tanulók egyharmada). Az iskolai diákönkormányzatok tagjai nagyobb arányban jelezték a politikai iránti érdeklődésüket, mint a nem DÖK-tagok. A DÖK-tagok halmazába tartozók kétharmada jelezte, hogy érdeklí a politika.

A válaszadók legnagyobb része városban lakik (megyeszékhelyen 34%, más városban 33%, és a fővárosban 2%), kistelepülésen lakik a tanulók egyharmada (község, falu lakója 28%, és tanyán él a válaszadók 3%-a).

A válaszadók valamivel több mint felének középfokú végzettségű az édesapja (szakmunkás végzettségű 26%, érettségivel rendelkező 34%), a diplomás apák aránya 36%, a tanulók 4%-ának apukája 8 általánost végzett.

⁵⁷ E kutatás keretében szakközépiskola = szakgimnázium = technikusképzés, ahol érettségire felkészítő képzés folyik.

Szintúgy 4% azon tanulók aránya, akik édesanyja általános iskolát végzett. A válaszadók kétharmadának édesanyja középfokú végzettségű (szakmunkás végzettségű 18%, érettségizett 34%). Diplomával a válaszadók 44%-ának édesanyja rendelkezik. Az aktív állampolgári mentalitáskultúra, közéleti témák iránti érdeklődés jelentősen kötődik a családi szocializációhoz (Jancsák 2020a, 2020b), ezért azt feltételezzük, hogy a szülők iskolai végzettsége alapján eltérő mintázatok rajzolódnak ki a diákkönkormányzatiságról való vélekedésekben és a részvételi aktivitásban.

Hétköznapi 1-2 órát internetezik a válaszadók egyötöde, 3-4 órát a válaszadók fele és egyharmaduk 5 óránál többet. Hétfégen ez az idő növekedik a tanulók körében: a válaszadók kétharmada öt óránál többet, míg közel egyharmada 3-4 órát tölt internetezéssel és csak 7%-ot tesz ki azok aránya, akik két óránál kevesebbet. Ezen időeltöltés mélyebb mintázatait nem vizsgáltuk jelen adatfelvételkor, azt tehát, hogy pl. az online kapcsolattartás, a szórakozás, vagy éppen információszerzés mekkora részét teszi ki ezen időmennyiségnek. A magyar ifjúsági korosztályok körében végzett kutatások (Székely 2020, Guld 2022) azt jelezték, hogy az internethasználat kevésbé jelenti a közéleti és a politikai témákkal kapcsolatos információszerzést, illetve a közéleti aktivitás virtuális térben történő cselekvéseit, mint a szórakozást. Mindez egybevág középiskolások körében 2019-ben történt adatfelvételünk (Emlékezetünk 2019, N=317, Ld. Jancsák 2020a) azon eredményeivel, mely szerint az internetezéssel töltött idő fordított arányban áll a tudatos állampolgári szerepek iránti elkötelezettséggel (illetve a történelem iránti érdeklődéssel). E szempontból tehát azt feltételezzük, hogy a diákkönkormányzati feladatokban, szerepekben való részvételi szándék esetében ugyanerre a jelenségre lelünk majd a 2023. évi adatfelvétel esetében is, tehát akik többet interneteznek, azok kevésbé fogékonyak az iskolai közéleti szerepvállalással kapcsolatban.

Míg a társadalom jövője felé a válaszadók 8%-a fordul optimistán (41%-uk pesszimista és 51%-uk az „is-is” választ adta), a saját jövő megítélése tekintetében fordított képet látunk, a válaszadók kétharmada optimista a saját jövőjével kapcsolatosan (5% pesszimista és 32% az „is-is” választ adta). Kínuló feltételezéseink során úgy gondoltuk, hogy a személyes és a társadalom jövője iránti optimizmus/pesszimizmus eltérő mintázatot mutat a DÖK feladatvállalásával és szerepmegvalósításával kapcsolatosan.

A válaszadók több mint kétharmada jelezte, a jogainak megsértése miatt volt, hogy segítségre szorult. Az ilyen esetekben leginkább a szülőkhöz (jelölte az érintettek 28%-a), barátokhoz (14%), testvérükhöz (8%), vagy tanárukhöz (5%) fordultak, legkevésbé pedig a DÖK-höz vagy az iskolai gyermekvédelmi felelőshöz (csak az érintettek 1-1%-a). Azt feltételeztük, hogy a jogsérelem vonatkozásában vett tapasztalat eltérő vélekedéseket és elkötelezettséget jelent a diák-érdekvédelemmel, feladataival kapcsolatban és a részvételi aktivitásban.

Részvételi szándék

A tanulók részvételi szándéka a DÖK-feladatok vállalásában csekélynek értékelhető (1. ábra). A legmagasabb arányban a házi rend összeállításában való részvételt jelölték meg, de ezt is csak a válaszadók 44%-a. Ez az alulmotiváltság azt jelenti, hogy a DÖK a kezdeményezési, javaslattevési jogkörei gyakorlásának nincs valódi támogató háttérzága (az aktív iskolai közösségi élet kezdeményezésében, és a nem dökös diákkezdeményezések felkarolásában a tanulók egyhamada venne részt), de ugyanez mondható el a véleményalkotási, véleményezési jogkörök esetében is (a vélemények gyűjtésében a tanulók 42%-a venne részt, a diákokat érintő ügyekben állásfoglalás megtételében az igazgatónál 38%).

A tanulók együtöde jelezte, hogy részt venne a tanulókkal kapcsolatos fegyelmi ügyekben való véleménynyilvánításban. Az adatokból az látható, hogy a tanulóknak csak kisebb része szeretne részt venni a saját középiskolai életvilágát és iskolájuk mikroklímáját meghatározó döntések meghozatalában.

A DÖK működésével kapcsolatos döntések meghozatalában a válaszadók egyharmada venne részt, a diákok közösségi életével kapcsolatos döntések meghozatalában a válaszadók kevesebb mint egynegyede.

Az adatok alapján az rajzolódik ki előttünk, hogy az aktivitás, a személyes energiabefektetés növekedésével és a véleményalkotástól az arccal, szóval és tettel való képviselés (és esetleges konfliktusok) irányába haladva egyre kisebb a motiváltság a részvételre.

1. ábra
Részt vennél-e?
(Az egyes tevékenységekre igen választ adók, százalékos adatok)

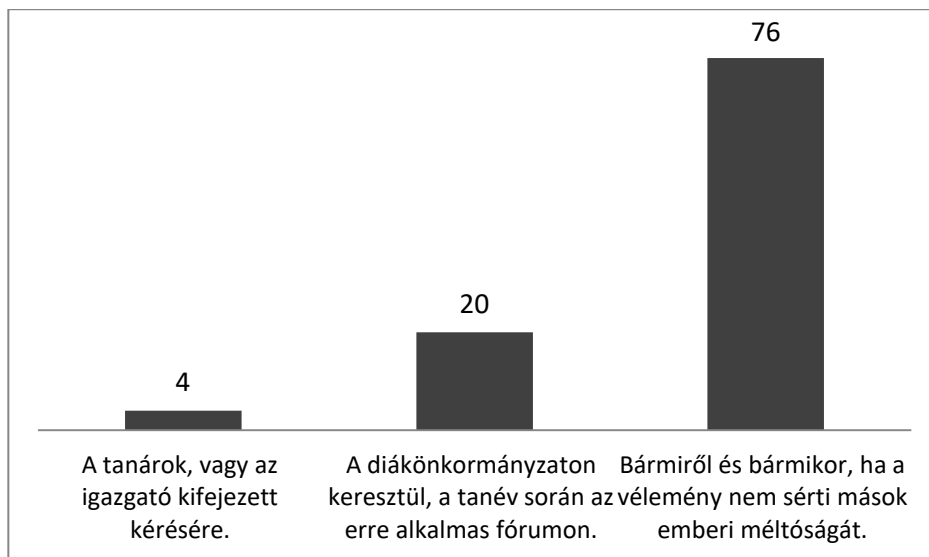
Kutatásunk következő részében, a részvételi szándék mélyebb mintázatait keresve azt találtuk, hogy anonim véleménynyilvánításban (pl. problémagyűjtő doboz) a tanulók 72% venne részt, ugyanakkor a véleménynyilvánítás során a nevének vállalásával már csak 54%. Az anonim véleménynyilvánításban inkább részt vennének a lányok, mint a fiúk (Mann-Whitney [a továbbiakban M-W] $Z=-2,281$, $\text{sig.}<0,003$), az internetezéssel töltött idő növekedésével együtt csökken a véleménynyilvánítás iránti motiváltság ($\text{sig.}<0,011$). A nevük vállalásával együttes véleménynyilvánításban azok vennének részt inkább, akik érdeklődnek a politika iránt (M-W $Z= -3,476$, $\text{sig.}<0,001$), akik valamilyen jellegű jogsértésben érintettek érzik magukat (M-W $Z=-4,480$, $\text{sig.}<0,000$). A tanulók az apák iskolai végzettségének magasabb fokozatával párhuzamosan nő a motiváltság a neve vállalásával való véleménynyilvánítás iránt ($\text{sig.}<0,006$).

Egy további kérdésünk alapján azt állapíthattuk meg, hogy a tanulók 25%-a azt gondolja, hogy a véleménynyilvánításra nem bármikor, csak korlátozott módon van lehetőség (az igazgató kifejezett kérésére, avagy a tanév során az erre alkalmas fórumon).

Ez összefüggésben állhat az iskolai demokrácia-deficittel, az iskola mikrovilágához (az iskola szervezeti személyiségéhez) kapcsolódó demokratikus értékek devalválódásával, az aktív és cselekvőképes állampolgári mentálitáskultúra zavaraiival, az állampolgári kompetenciák hiányával (a család közéleti szocializációs funkciójának és az iskolai állampolgári nevelés meg-nem-valósított feladataival), de az állampolgári ismeretek (oktatásának) sekélyességével, a tanulói jogismeret és jogtudatosság hiányosságaival. Erre utal kutatásunk azon eredménye (ld. 2. ábra), hogy a tanulók 4%-a szerint a diákoknak a tanárok vagy az igazgató kifejezett kérésére van joguk elmondani a véleményüket, és további 20%-uk vélekedik úgy, hogy a tanulók a diákönkormányzaton keresztül, a tanév során erre alkalmas fórumon mondhatják el a véleményüket.

2. ábra

Véleményed szerint milyen esetekben, illetve mikor van joguk a diákoknak véleményt nyilvánítani az iskolában?
(százalékos megoszlások)

A tanulók negyede venne részt a diákönkormányzat vezetésében. E kérdésben is inkább a lányok motiváltabbak a részvételre (28%-uk jelezte, hogy részt venne a DÖK-ben, míg a fiúk körében ez 24%). Motiváltabbak a részvételre azon tanulók is, akiket érdekel a politika (M-W $Z=-2,569$, sig.<0,010), illetve az alapvégzettségű apák gyermekeihez képest a középfokú végzettségűek és a leginkább pedig a diplomás apák gyermekei (sig.<0,038). továbbá azok, akik optimistábbak a személyes jövőjükkel kapcsolatban (sig.<0,016), valamint azok, akik valamilyen jogsértésben elszenvedőnek érezték magukat (M-V $Z=-4,027$, sig.<0,000).

A „Szerinted hogyan lehetne hatékonyabbá tenni a DÖK munkáját?” zárt kérdés válaszai közül a tanulók háromnegyede jelezte (öt fokú skálán 4-es és 5-ös értékek), hogy „Ha az iskola vezetése nagyobb jelentőséget tulajdonítana a DÖK-nek”, valamint a válaszadók 70%-a pedig azt, hogy „Ha nem csak egy kijelölt ember dolgozna ezen, hanem az egész tantestület

támogatná a munkáját” és továbbá a tanulók 64% vélekedik úgy, hogy az tenné hatékonyabbá a DÖK munkáját, „ha a diákok nagyobb szabadságot kapnának ügyeik intézésében”.

Míndez felveti annak kérdését, hogy a részvételi aktivitás szempontjából látható alulmotiváltság a már említett demokráciadeficitből, az információhiányból, vagy a jogtudatosság hiányából fakad-e? Vagy abból fakad-e, hogy a tanulók egyfajta „elitek játékként” tekintenek a DÖK-re, a dökösök és az intézményi vezetés kooperációjára, amely úgy jön létre, hogy a DÖK-képviselők választása nem képviselőválasztás, hanem csak szavazás, amikor (a bevezetőben leírt Arnstein-i modell szerint) kiválogatásra kerülnek (pl. az osztályfőnök általi jelölés eredményeként) „az okos képviselők”, avagy a funkciók gyakorlásának hiányzó mintáiból fakad, pl. az intézményben csak dekorációnak használják a DÖK-öt. Kutatási adatbázisunk további elemzésével majd ez kerül az érdeklődésünk homlokterébe (melyre kérdőívünk remek lehetőséget nyújt), mely során a DÖK szerepvállalásával kapcsolatos elégedettség mintázatait, továbbá a DÖK munkájának hatékonyabbá tételéről és a DÖK mentorpedagógus szerepkészletéről való vélekedéseket vizsgáljuk majd, illetve azt, hogy egy diákönkormányzatiságról szóló képzéstől milyen tartalmakat várnak a tanulók.

Összegzés

Miként a bevezetőben írtuk, csak a valóban működő diákönkormányzat tudja biztosítani annak lehetőségét, hogy a tanulók (közvetlenül vagy képviselő útján) élhessenek a jogaikkal. Egy oktatási intézmény jogszerű működése csak jól működő diákönkormányzattal és az iskola polgárainak aktív közösségi és diákközéleti részvételével biztosítható.

Kutatásunk során a diákönkormányzati feladat és szerepvállalásában való részvételi szándékot vizsgáltuk.

A diákönkormányzat legitimitását, a képviselő/érdekképviselő erejét a támogató bázisa adja. A képviselői és a közösségfejlesztési szerepek hatékony megvalósításának talapzatát a támogató részvétel jelenti. A középiskolai diákönkormányzatiság a demokratikus állampolgári mentalitáskultúra kialakításának, a közéleti társadalmi szerepekre nevelésnek fontos területe,

mely a fiataloknak a magukra vonatkozó döntések meghozatalába és az ő körükből születő akciók és cselekvések megvalósításába való bevonódást és részvételt jelenti. A lányok, a politika iránt érdeklődők, a diplomás apák gyermekei, a saját jövőjük iránt optimista vélekedéssel bírók, és a valamilyen jogsérelemben érintettek azok, akik összeségében inkább motiváltak a diákönkormányzati feladatokban és DÖK testületben való részvételre. De általánosságban elmondhatjuk, hogy leginkább a véleménynyilvánítás (és annak is az anonim módja) az, ami „vonzza” a tanulókat. Az egyes konkrét feladatkörök esetében az időráfordítás/energiabefektetés növekedésével együtt csökken a motiváltság, az aktivitás. A motiváltság a DÖK-ben való szerepvállalásra, és az aktív közösségi részvételre a tanulók csekély részét jellemzi. A vélemények arccal és tettel való képviselése, az esetleges konfliktusok vállalása pedig még kisebb hajlandóságot mutat.

Az aktív részvétel fejlesztése a fiatalok társadalmi integrációjának központi eszköze. Az egyéni és közösségi aktivitás, illetve a fiatalok aktív participációjának alapvető feltételei: a felnőtt világ részéről biztosított pozitív támogató környezet, a demokratikus szervezeti mikroklíma és az együttműködő szervezeti személyiség.

A diákönkormányzatiság az állampolgári kompetenciák fejlesztésének egyik legfontosabb nem formális nevelési színtere lehetne.

Irodalom

ARNSTEIN, S. R. (1969). A Ladder of Citizen Participation. *Journal of the American Planning Association*, 35 (4): 216–224, doi:10.1080/01944366908977225

Az Európai Tanács 237. határozata [Európai Charta a fiatalok részvételéről a helyi közösségek és régiók életében] 1992

BARACSI Á. & HAGYMÁSY K. & MÁRTON S. (2009). Diákönkormányzatok az iskolában. In: Szabó Antal [szerk.]: *Tanári mesterképzési szak összefüggő szakmai gyakorlat – tanulmányok*. Nyíregyházi Főiskola Pedagógiai Kar. Elektronikus különnyomat: http://www.nyf.hu/pkk/sites/www.nyf.hu.pkk/files/tanarkepzo_anyagok/tanari_mesterkepzes/osszef_szakm_gyak/05e_diakonkormanyzat.pdf (2024.01.12.)

- CHECKOWAY, B. (2006). *Youth Participation and Community Change*. Routledge
DOI <https://doi.org/10.4324/9780203051726>
- CSAPÓ B. (2000). *Az oktatás és a nevelés egysége a demokratikus gondolkodás fejlesztésében. Új Pedagógiai Szemle*, 50. 2. sz. 24–34.
- DÁVID E. (1995). A diákönkormányzat pedagógiai hatásai. *Köznevelés* 21:13.
- DUDLEY, R. L. & GITELSON, A. R. (2003). Civic education, civic engagement, and youth civic development. *Political Science Politics*, (36) 263–267.
- Fehér Könyv = Földi László és Ványi Bálint [szerk] (2004) Az Európai Bizottság Fehér Könyve – Új lendület Európa fiataljai számára. Budapest: Mobilitás. European Commission white paper of 21 November 2001 – A new impetus for European youth [COM(2001) 681 final] Eredeti dokumentum: https://publications.europa.eu/resource/cellar/a3fb3071-785e-4e15-a2cd-51cb40a6c06b.0004.01/DOC_1 [2009.10.12.] Kivonat: Európa-Fiatalok-Részvétel (2009). Foglalkoztatási és Szociális Hivatal. <http://www.koleves.dalisz.hu/dokumentumok/phpf7kbMv.pdf> [2010.10.12.]
- GAÁL G. (1994). Diákönkormányzatok szerepe a demokráciára nevelés folyamatában. *Acta Academiae Paedagogicae Agriensis Nova Series: Sectio Paedagogicae et Psychologica*. 105–120.
- GINWRIGHT, S. & CAMMAROTA, J. (2007). Youth activism in the urban community: Learning critical civic praxis within community organizations. *International Journal of Qualitative Studies in Education*, (20) 693–710.
- GORDON, L. (2000). Student movements. In: Borgatta, E. F. – Montgomery, R. J. V. [szerk.]: *Encyclopedia of Sociology* Vol. 5. McMillan. 3068–3070.
- GULD Á. (2022). *A Z generáció médiahasználata. Jelenségek, hatások, kockázatok*. Libri
- HART, R. (1992). *Children's Participation: From Tokenism to Citizenship*. International Child Development Centre of the United Nations Children's Fund (UNICEF)
- HOSKINS, B. & SAISANA, M. & VILLALBA, C. (2015). Civic Competence of Youth in Europe: Measuring Cross National Variation Through the Creation of a Composite Indicator. *Social Indicators Research*, 123(2), 431–457. <https://doi.org/10.1007/s11205-014-0746-z>

- IGNATOVA, M. (2023). Students' Self-government for Development of School Community and Formation of Values 25(6):538–545. DOI: 10.53656/voc23-627ucen
- JANCSÁK CS. (2013). *Ifjúsági korosztályok korszakekváltásban*. Új Mandátum
- JANCSÁK CS. (2014). *Álomtalan ébrenlét: A hallgatói önkormányzatiság útja a perifériáról a centrumba és vissza a perifériára*. In: Szabó, Andrea (szerk.) Racionálisan lázadó hallgatók, II: apátia, radikalizmus, posztmaterializmus a magyar egyetemisták és főiskolások körében. MTA Társadalomtudományi Kutatóközpont Politikatudományi Intézet
- JANCSÁK CS. (2019). *Fejezetek a magyarországi hallgatói mozgalmak történetéből*. Belvedere Meridionale
- JANCSÁK CS. (2020a). Családtörténetek hiánya, történelemtől elidegenedett nemzedék, új ifjúsági sebezhetőségek és történelemtanítás. *Magyar Tudomány* 2020:8. 1014-1021 DOI: 10.1556/2065.181.2020.8.2
- JANCSÁK CS. (2020b). A történelmi emlékezet és a család. In: A.Gergely, András; Kapitány, Ágnes; Kapitány, Gábor; Kovács, Éva; Paksi, Veronika [szerk.]: *Kultúra, közösség és társadalom*. Társadalomtudományi Kutatóközpont, Magyar Szociológiai Társaság 141–159.
- JANCSÁK CS. & KÁTAI G. (2013). Youth Services, Participation of Youth: Youth Policy in Hungary (2006–2012). *Belvedere Meridionale* 25:4 88–100.
- KÁLMÁN A. (2003). „Deaktér” *Iskolakultúra* 2003/2. 97–110
- KÁTAI G. (2006). *Gondolatok az ifjúságpolitikáról és eszközeiről*. Belvedere Meridionale
- KINYÓ L. (2012). *Az állampolgári kompetencia egyes összetevőinek és a közösségi tevékenységformák jellemzőinek vizsgálata 7. és 11. évfolyamos tanulók körében. [PhD értekezés] Szegedi Tudományegyetem*. DOI: 10.14232/phd.1636
- LETKI, N. (2004). Socialization for Participation? Trust, Membership, and Democratization in East-Central Europe. *Political Research Quarterly*, Vol. 57, No. 4 (December) 665–679
- LIGETI GY. & MÁRTON I. (2001). *Diákjogok és pedagógusjogok az iskolában*. https://www.oktbiztos.hu/kutatasok/diakjog/dj_00_tart.htm
- LIGETI GY. (1999). Társadalmi ismeretek és demokratikus szocializáció. *Magyar Felsőoktatás* 1999:5–6.
- LIGETI GY. (2000a). Demokratikus állampolgári szocializáció. *Magyar Felsőoktatás*, 10. 8. sz. 55–56.

- LIGETI GY. (2000b). Demokratikus állampolgári szocializáció 2. *Magyar Felsőoktatás*, 10. 9. sz. 39–40
- MANNHEIM, K. (1952). *Essays on the Sociology of Knowledge*. Oxford University Press.
- NAGY Á. [szerk.] (2007). *Ifjúságsegítés. Probléma vagy lehetőség az ifjúság? Belvedere Meridionale – Palócvilág Alapítvány – Új Mandátum Könyvkiadó*
- PAPP GY. & PÁL T. [szerk.] (1993). *Diákönkormányzatok*. Iskolapolgár Alapítvány
- PERRY-HAZAN, L., & BAUML, A. (2023). On youth participation and adult manipulation: Exploring the lowest rung of Hart's ladder in a youth organization. *Childhood*, 30(2), 194–209. <https://doi.org/10.1177/09075682231169363>
- PONTES, A. & HENN, M. & GRIFFITHS, M. D. (2018). Towards a conceptualization of young people's political engagement: a qualitative focus group study. *Societies* (8), 1–17. DOI: 10.3390/soc8010017
- QUINTELIER, E. (2015). Engaging adolescents in politics: the longitudinal effect of political socialization agents. *Youth Soc.* (47) 51–69. doi: 10.1177/0044118X13507295
- REKKER, R. & KEIJSERS, L. & BRANJE, S. & MEEUS, W. (2015). Political attitudes in adolescence and emerging adulthood: developmental changes in mean level, polarization, rank-order stability, and correlates. *Youth Adolesc.* (41) 136–147. doi: 10.1016/j.adolescence.2015.03.011
- RODRIGUES, M. & MENEZES, I. & FERREIRA, P. D. (2024). The longitudinal effect of the quality of participation experiences in a voluntary organization on youth psychological empowerment. *Journal of Community Psychology*. (52) 289–303. <https://doi.org/10.1002/jcop.23098>
- SAUNDERS, C. & GRASSO, M. & OLCESE, C. & RAINSFORD, E. & ROOTES, C. (2012). Explaining differential protest participation: novices, returners, repeaters, and stalwarts. *Mobilization*. (17) 263–280. doi: 10.17813/maiq.17.3.bqm553573058t478
- SLOAM, J. (2014). *The outraged young!': young Europeans, civic engagement and the new media in a time of crisis*. *Info. Commun. Soc.* (17) 217–231. DOI: 10.1080/1369118X.2013.868019

- SZABÓ I. & ÖRKÉNY A. (1998). *Tizenévesek állampolgári kultúrája*. Minoritás Alapítvány
- SZÉKELY L. [szerk] (2020). *Magyar fiatalok 2020 kérdések és válaszok fiatalokról fiataloktól*. Erzsébet Ifjúsági Alap. <https://ifjusagkutatoiintezet.hu/kiadvany/magyar-fiatalok-2020-kerdesek-es-valaszok-fiatalokrol-fiataloktol>
- TAFT, J. K., & GORDON, H. R. (2013). *Youth activists, youth councils, and constrained democracy. Education, Citizenship and Social Justice, 8(1), 87–100.* <https://doi.org/10.1177/1746197913475765>
- THEOCHARIS, Y. (2015). The conceptualization of digitally networked participation. *Soc. Media Soc.* 1–14. doi: 10.1177/2056305115610140
- THEOCHARIS, Y. & VAN DETH, J. W. (2018). *Political Participation in a Changing World: Conceptual and Empirical Challenges in the Study of Citizen Engagement*. Routledge. doi: 10.4324/9780203728673
- TRENCSENYI L. (1993). Tükörkép a diákönkormányzatokról. *Iskolakultúra* 3:23 46–52.
- VAN DETH, J. W. (2014). A conceptual map of political participation. *Acta Politica* 49, pp. 349–367. doi: 10.1057/ap.2014.6
- VAN DETH, J. W. (2016). *What Is Political Participation?*. Oxford Research Encyclopedia. DOI: <https://doi.org/10.1093/acrefore/9780190228637.013.68>
- YOUNISS, J. & BALES, S. & CHRISTMAS-BEST, V. & DIVERSI, M., & SILBEREISEN, R. (2002). Youth civic engagement in the twenty-first century. *Journal of Research on Adolescence.* (41) 121–148 DOI:10.1111/1532-7795.00027
- ZELDIN, S. (2004). Youth as agents of adult and community development: Mapping the processes and outcomes of youth engaged in organizational governance. *Applied Developmental Science.* (8) 75–90

Speciális és különleges szükségletű gyermekek nevelési kihívásai nevelőszülők körében

Bevezetés

A nevelőszülői ellátás jelentős szerepet játszik a gyermekvédelmi rendszerben, hiszen a családjukból kiemelt gyermekek számára biztosít családi környezetet és gondoskodást. Ezen belül kiemelt figyelmet érdemelnek a speciális és különleges szükségletű gyermekek, akik sajátos nevelési igényeik miatt még nagyobb kihívást jelentenek a nevelőszülők számára. Jelen tanulmány célja, hogy feltárja a speciális és különleges szükségletű gyermekeket gondozó nevelőszülők helyzetét, nehézségeit és a rendelkezésükre álló támogatási lehetőségeket.

A kutatás bemutatása

A tanulmány alapjául szolgáló kutatás a nevelőszülők körében végzett kérdőíves felmérés adataira épül. A kérdőívben rákérdeztünk arra, hogy a nevelőszülők gondoznak-e speciális vagy különleges szükségletű gyermekeket, és ha igen, milyen nehézségekkel szembesülnek a nevelésük során.

Rövid módszertani leírás

Az „Nevelőszülőség 2022” című kutatás keretében 2022-ben egy kérdőíves adatfelvételre került sor a nevelőszülők körében. A kutatás célja a nevelőszülők helyzetének, jellemzőinek, tapasztalatainak és nehézségeinek feltárása volt. A mintavétel a KSH 2021-es adatain alapult, és a hazai nevelőszülői alapsokaságot reprezentatívan jelenítette meg. A minta nagysága 1259 fő volt. Az adatfelvétel személyes lekérdezés formájában zajlott strukturált kérdőívvel, amely 89, többségében zárt kérdést tartalmazott (Kothencz 2022).

Speciális, illetve különleges szükségletű gondozottak körének törvényi meghatározása

Mielőtt a speciális és különleges szükségletű gyermekek helyzetéről, gondozásukról és az őket gondozó nevelőszülők helyzetéről, sajátosságaikról szót ejtenénk, fontos meghatározni a két fogalom jelentését, vagyis, hogy mit jelent a speciális és a különleges szükséglet. E két fogalmat a 2013. évi CCV. törvény pontosan meghatározza, miszerint:

- Az otthont nyújtó ellátás keretében különleges ellátást kell biztosítani a tartósan beteg, a fogyatékos és a három év alatti gyermek számára.
- Az otthont nyújtó ellátás keretében speciális ellátást kell biztosítani a súlyos személyiségfejlődési, érzelmi élet- és impulzuskontrollzavarokkal küzdő, illetve súlyos pszichotikus vagy neurotikus tüneteket mutató gyermek (a továbbiakban együtt: súlyos pszichés tüneteket mutató gyermek), a súlyos magatartási és beilleszkedési zavarokat vagy súlyos antiszociális viselkedésformákat tanúsító gyermek (a továbbiakban együtt: súlyos disszociális tüneteket mutató gyermek), az alkohol, drog és egyéb pszichoaktív szert használó gyermek (a továbbiakban: pszichoaktív szert használó gyermek) számára.
- A különleges és speciális ellátást együttesen kell biztosítani a különleges és speciális szükségletet egyidejűleg mutató gyermek (a továbbiakban: kettős szükségletű gyermek) számára.

A fogalmak pontos definiálása után, fontos legalább kísérletet tenni annak a torzulásnak a magyarázatára, amelyet a kutatási adatokban tapasztaltunk. Megkérdeztük a nevelőszülőket, hogy van-e a gondozottjai között speciális, különleges és kettős szükségletű gyermek, amely kérdésekre a következő válaszokat kaptuk:

1. sz. táblázat Speciális szükségletű gondozottak a nevelőszülői családokban

Van-e speciális szükségletű, (súlyos pszichés tüneteket mutató, súlyos disszociális tüneteket mutató, pszichoaktív szert használó) gondozottja?	Esetszám	Érvényes %
van	174	14,0
nincs	1071	86,0
Összesen:	1246	100,0
nem válaszolt	2	
nem tudja	3	
hiányzó adat	8	
Összesen:	14	
Összesen:	1259	

2. sz. táblázat Különleges szükségletű gondozottak a nevelőszülői családokban

Van-e különleges szükségletű gondozottja? (0 – 3 éves, tartósan beteg, vagy fogyatékkal élő)	Esetszám	Érvényes %
nincs	920	73,8
van	327	26,2
Összesen:	1247	100,0
nem válaszolt	7	
nem tudja	3	
hiányzó adat	3	
Összesen:	13	
Összesen:	1259	

Ahogy a fenti táblázatok adataiból látszik, a nevelőszülők 14%-a jelezte, hogy van speciális szükségletű gondozottja és 26,2%-uk pedig azt, hogy különleges szükségletű gyermekről gondoskodik. A KSH adatai azonban nem ezeket az arányokat mutatják a 2022-es évben, a KSH adatok szerint ugyanis 2022-ben a nevelőszülőknek kb. 0,2%-a (11 fő) volt speciális nevelőszülő és körülbelül 40,8%-uk (2409 fő) különleges szükségletű gyermekről gondoskodott. A statisztikai adatok és a kutatás adatai nagymértékben különböznek egymástól, amelynek magyarázatát abban látjuk, hogy a nevelőszülők egy része nem tudta pontosan a speciális és a különleges nevelési igény közötti különbséget (annak ellenére sem, hogy a kérdőívben szereplő kérdésben pontosan le volt írva mindkettő jelentése) vagy egyénileg értelmezte a speciális szükségletet azt gondolva, hogy a gondozottjára is illik a súlyos pszichés tünet, súlyos magatartási és beilleszkedési zavar vagy a súlyos antiszociális viselkedésforma. Ha elfogadjuk ezt a feltételezést, akkor a magukat speciális nevelőszülőnek jelölők nagyrésze valójában különleges nevelőszülő, (a 14%-ból 0,2%, 1-2 fő lehet speciális nevelőszülő) és a magukat eleve különleges nevelőszülőnek jelölők 26,2%-ához hozzáadva a 13,8%-ot, a különleges nevelőszülők aránya 40%-ra módosul, ami már egészen jól közelít a KSH 40,8%-os különleges nevelőszülői arányához. Ebben az esetben viszont a speciális nevelőszülőkről nem tudunk mondani semmit, egyfelől, mert csupán egy-két fő lehet ilyen a mintában, másfelől pedig nem tudjuk, hogy ténylegesen kik speciális nevelőszülők, a magukat speciális nevelőszülőnek jelölők közül. Ugyanez vonatkozik a kettős szükségletű gyermekeket nevelő nevelőszülőkre is.

Különleges szükségletű gyermekeket gondozó nevelőszülők

A különleges szükségletű gondozottak összetételét azoknak a nevelőszülőknek a válaszai alapján tudjuk bemutatni és elemezni, akik magukat különleges nevelőszülőnek mondták a kérdőívben, fentebb ugyan kiderült, hogy a magukat speciális nevelőszülőknek mondók nagy része is valószínűleg különleges nevelőszülő, de az utóbbiakra ez a kérdés nem vonatkozott, így nem válaszoltak rá.

3. sz. táblázat A különleges szükségletű gondozottak összetétele

	Esetszám	Érvényes %
csak 0-3 éves gyermek van	139	42,6
csak tartósan beteg gyermek van	59	18,0
csak fogyatékkal élő gyermek van	58	17,8
tartósan beteg és fogyatékkal élő is van	39	12,0
0-3 éves és tartósan beteg gyermek is van	15	4,7
0-3 éves és fogyatékkal élő gyermek is van	7	2,0
0-3 éves, tartósan beteg és fogyatékkal élő is van	9	2,8
Összesen:	326	100,0

A táblázat adataiból látható, hogy a legtöbb különleges nevelőszülő 0-3 éves gyermeket gondoz (42,6%), egyfajta hátránnyal – csak tartós betegséggel, vagy csak fogyatékkal - élő gyermeket a különleges nevelőszülők kb. 36%-a gondoz, a többiek, a különleges nevelőszülők kb. ötöd része (21,6%) többféle hátránnyal rendelkező gyermekekről is gondoskodik a háztartásában.

A tartósan beteg vagy fogyatékossgal élő gondozottak között legtöb-
ben enyhe fokú beteg gyermeket vagy fogyatékossgal élőt gondoznak (45,9%), a közép-súlyos gondozottak aránya 41% és a súlyos beteg vagy fogyatékosoké 13,1%.

4. sz. táblázat A betegség vagy a fogyatékossgal súlyossági foka

	Esetszám	Érvényes %
enyhe (többségében enyhe)	80	45,9
közép-súlyos (többségében közép-súlyos)	71	41,0
súlyos (többségében súlyos)	23	13,1
Összesen:	173	100,0
nem tudja	5	
nem válaszolt	8	

hiányzó adat	140	
Összesen:	153	
Összesen:	326	

A betegség vagy a fogyatékoság jellegét tekintve nagyon széles a paletta, a betegségek az allergiától kezdve az asztmán át a különböző testi betegségekig terjednek, például gerincbetegek, a különböző szervi betegek, agyi, szív, érrendszeri, mozgásszervi betegséggel küzdőkről és féloldali bénultakról gondoskodnak a különleges nevelőszülők. A fogyatékoság tekintetében „listavezető” az értelmi fogyatékoság, de itt is széles skáláját találjuk a fogyatékoságnak, az ADHD-tól az autizmuson át, a különböző hallási, látási fogyatékoságig, a különböző tanulást nehezítő fogyatékoságokon (pl. diszlexia) át egészen a down szindrómáig.

A speciális és különleges szükségletű nevelőszülőket kérdeztük a gondozás során felmerülő nehézségeikről is, ahol a lehetséges nehézségek nem egyeztek meg teljes mértékben egymással, tekintettel a két szükséglet különbözőségére. Az alábbi táblázatban a szürkével jelzett cellák azt jelentik, hogy az adott nehézség nem szerepelt a listában, így például „a nevelőszülőből több munkát igényel” és a „nevelőszülőre és családjára nagy lelki terhet ró” nehézségek csak a speciális nevelőszülők listájában szerepeltek. Bár a fenti két nehézség nem szerepelt a különleges nevelőszülők listájában valószínűsíthetjük, hogy ezt a két nehézséget a különleges nevelőszülők is magas arányban jelölték volna, hiszen egy tartósan beteg vagy fogyatékkal élő gyermek gondozása is több munkát igényel a nevelőszülőből, illetve ebben az esetben is jelentkezik az átlagosnál nagyobb lelki teher.

5. sz. táblázat A különleges szükségletű gyermekek gondozásával kapcsolatos nehézségek

Milyen nehézségek merülnek fel a nevelésükkel kapcsolatban?	Akik különleges nevelőszülőnek mondták magukat	Akik speciális nevelőszülőnek mondták magukat
	A nehézséget jelezte (%)	
a nevelőszülőtől több munkát igényel		81,34%
a nevelőszülőre és családjára nagy lelki terhet ró		31,20%
szűkös anyagi lehetőség a speciális igények kielégítéséhez	20,00%	27,85%
elfogadó társadalmi közeg hiánya (rokonok, barátok, ismerősök, szomszédok, iskola, helyi közösség)	13,00%	24,60%
fejlesztő szakember hiánya	18,00%	22,14%
megfelelő és szükséges egészségügyi szolgáltatások hiánya (serdülőpszichiátria, drogambulancia)	6,00%	17,57%
megfelelő oktatási intézmény hiánya	14,00%	17,40%
egyéb, éspedig:	14,00%	6,05%
közlekedési, mozgatási nehézségek	18,31%	
segédeszközök hiánya	4,51%	

A szűkös anyagi lehetőségeket mindkét csoportban jelezték, a magukat különleges nevelőszülőnek tartók ötödrésze, a speciális nevelőszülőnek tartók kb. negyedrésze jelezte ezt a nehézséget. Az elfogadó társadalmi közeggel kapcsolatban fontos megjegyezni, hogy a nevelőszülővé váláskori társadalmi elfogadás sokkal pozitívabb képet mutat, mint a különleges szükségletű gyermekek elfogadása, a nevelőszülővé váláskor mindössze 3% jelezte azt, hogy ellenezte ezt a környezete, míg, ha beteg vagy fogyatékos a nevelőszülő gondozottja, akkor megnő a távolságtartók aránya.

Azon gyermekek, fiatalok, akik különleges szükséglettel bírnak, kiemelt figyelemmel kísért egyénre szabott gondozást, nevelést igényelnek. E gyermekekre fokozottan érvényes az egyéni különbözőség figyelembevételének az elve.

A nevelőszülő, a nevelőszülői hálózat és a Szolgáltató (működtető) szakembereinek feladata a különleges ellátási szükségletek kielégítése, a fejlesztés érdekében: a különleges szükségletek (három év alatti, fogyatékos vagy tartós beteg gyermek) szerinti igény ismerete, a szükséglet kielégítésében referens szakmai kapcsolatok (egészségügyi ellátórendszer, nevelési tanácsadó, gyógypedagógiai fejlesztést, pszichés segítségnyújtást biztosító szakemberek, intézmények) kiépítése, velük való együttműködés.

Részletezve az alábbiak:

A nevelőszülő számára a 0-3 éves gyermek gondozási-nevelési feladatainak tudatosítása a fejlődéslélektani törvényszerűségek ismereteinek, a fejlesztés gyakorlatának tudatosítása, a fejlődéshez szükséges nyugodt, tiszta, világos, jól elkülönített, a veszélyforrásokot kizáró személyes élettér biztosítása. Rendszeres orvosi, védőnői felügyelet, kontroll, megelőzés, a betegségek mielőbbi gyógykezelése, védőoltások felvétele. Szakmai felkészítés, tanácsadás: táplálkozási, életvezetési fejlődéslélektani ismeretek átadása. Korai fejlesztés integrált környezetben, a település, ill. ahhoz közeli lehetőségek kihasználása. Védőnői tanácsadás, komplex fejlesztéstervezés, fejlesztés, terápiás habilitáció, rehabilitáció. A nevelőszülő családi környezetében tudatosan épített tárgy-kapcsolat, pozitív azonosulás-minták megteremtése.

A fogyatékos gyermekek ellátásának intézményes háttere a nemzeti köznevelésről szóló 2011. évi CXC. törvény szerinti szakértői bizottság szakértői véleménye alapján biztosított. Nevelésük, oktatásuk jelenleg a többségi vagy speciális intézményekben valósul meg, integrált (beillesztett) vagy szegregált (elkülönült) formában. A nevelőszülő, nevelőszülői tanácsadó és a gyermekvédelmi gyám feladata, hogy a fogyatékos gyermek számára a képességeinek leginkább megfelelő fejlesztési formát és helyet megtalálja a nevelőszülői gondozási helyhez a legközelebb. A nevelőszülői tanácsadó mellett, a nevelőszülői hálózat egyéb szakembereinek feladata segíteni a nevelőszülőt a gyermek/ fiatal egyéni fejlesztésében, gondozásában, a családba történő beilleszkedésben. A nevelőszülői családban zajló fejlesztő gondozás biztosításával törekedni kell a másodlagos pszichológiai, pszichiátriai problémák megakadályozására (pld: depresszió, extrém visszahúzódás, élni akarás megtagadása). A fejlesztés céljait minden esetben a fejleszthetőséget megfogalmazó gyógypedagógiai- orvosi- pszichológiai komplex vizsgálat diagnózisára, javaslataira kell építeni.

A tartós beteg gyermek számára a folyamatos egészségügyi ellátás lehetőségének biztosítása, speciális gondozási előírások betartása, a gyermek/ fiatal egyéni, szükséglethez igazodó igényeinek (pl. diéta, gyógyászati segédeszközök) megfelelő ellátás nyújtása a feladat.

A Szolgáltató (működtető) számos formában támogathatja azon nevelőszülőket, akik az átlagostól eltérő ellátási szükségletű gyermekeket/ fiatalokat nevelnek:

- gondozási-nevelési feladatokat támogató és fejlesztő terápiás lehetőségek biztosítása (konduktor, állat asszisztált terápia, logopédus, pszichopedagógus, pszichológus – területi ellátási igényekhez igazodóan)

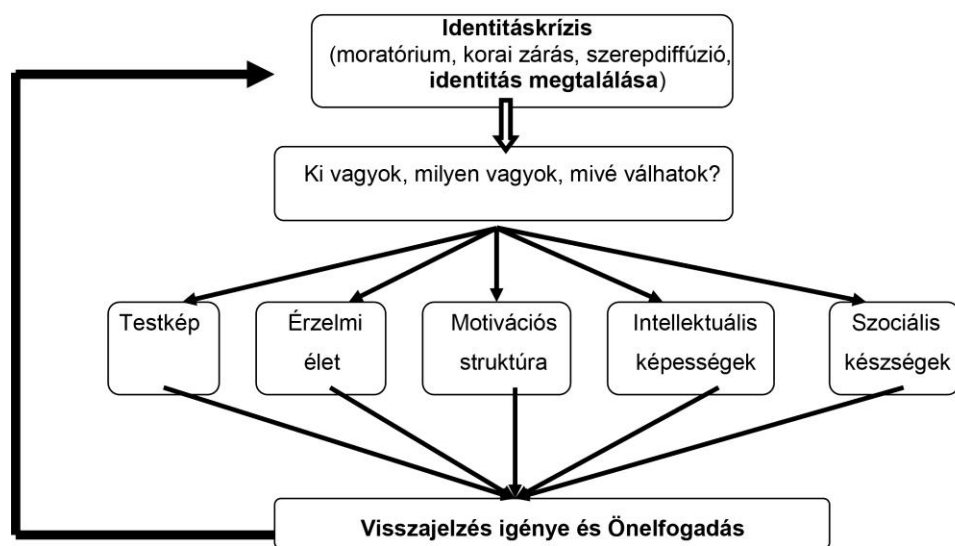
- a jelentős többlet kiadások (speciális terápia, gyógyászati segédeszközök, fejlesztő eszközök stb.) támogatása nem rendszeres költségtérítés formájában,
- szükség esetén további – a Gyvt.-ben és végrehajtási rendeleteiben előírtakon túl nevelőszülői segítők alkalmazása.

A speciális ellátási szükségletű gyermekek – a különleges ellátási szükségletű gyermekekhez hasonlóan –, megkülönböztetett figyelem melletti egyénre szabott gondozást, nevelést igényelnek. A speciális ellátási igényű gyermekekre is fokozottan érvényes az egyéni különbségesség figyelembevételének az elve.

A speciális ellátási szükségletű gyermekek és fiatalok el-, vagy szembefordulnak közvetlen és tágabb környezetükkel, nem fogadják el saját és mások érzéseit, késztetéseit, szocializációs zavarból eredő frusztrációjukat nem tanulták meg kanalizálni és társadalmilag is elfogadható tevékenységbe fordítani, emiatt gyakran agresszív vagy éppen apatikus reakciót adnak az őket ért környezeti hatásokra, gyakran kerülnek konfliktusba környezetükkel, alacsony frusztrációs toleranciaszinttel és fejletlen, nem internalizálódott értékrenddel, moralitással rendelkeznek. Új közösségbe való beilleszkedésük zavart és az ehhez társuló hipermotilitás és motiválatlanság számos, tanulási és teljesítményzavart okoz, járulékos tünetként.

A serdülőkorú fiatalokra életkori sajátosságként jellemző az identitás aktív keresése, az intim kötődés és párválasztás igénye, szexuális és egyéb motívumok felerősödése és a kortárs csoport jelentőségének megnövekedése. Ennek háttérben az identitáskrízis áll, és a moratórium, vagy keresés időszaka, melynek lezárása többféleképp valósulhat meg. A folyamat során olyan kérdésekre keresi a választ, mint a ki vagyok én, milyen vagyok, miért vagyok, mivé leszek. Ahhoz, hogy a krízis optimális lezárásáról beszélhessünk, a személyiség minden összetevőjének (testkép-testséma, intellektuális képességek, érzelmi-indulati élet, motivációs struktúra-célhierarchia, szociális készségek) területén meg kell kapni a választ, amely a szociális környezet (kiemelkedő jelentőséggel bírnak a kortársak és a kortárs csoport) visszajelzései révén nyer értelmet és az önelfogadásban nyilvánul meg. A folyamat egyszerűsített formában az 1. Ábrán látható.

1. Ábra. Modellbemutató

Forrás: saját szerkesztés

Összegzés és azonosított beavatkozási szükségletek, fejlesztési lehetőségek

A speciális és különleges szükségletű gyermekek nevelése komoly kihívások elé állítja a nevelőszülőket. A gondozásuk több munkát és lelki terhet jelent, miközben gyakran hiányoznak a megfelelő anyagi és szakmai támogatások. A nevelőszülők számára kulcsfontosságú a szakemberekkel (gyógypedagógusok, pszichológusok, orvosok) való együttműködés, valamint a hálózat és a szolgáltató (működtető) részéről biztosított többlet erőforrások, úgymint terápiás lehetőségek, költségtérítés, tanácsadás. Mindezek hozzájárulhatnak ahhoz, hogy a speciális és különleges szükségletű gyermekek is esélyt kapjanak képességeik kibontakoztatására és a társadalomba való sikeres beilleszkedésre a nevelőszülői ellátásban.

A speciális ellátási szükségletű serdülők ezen életkori sajátosságai kóros, inadekvát formában jelennek meg a kutatási eredmények alapján:

- Az identitáskrizis moratóriumi szakasza elhúzódik, identitásdiffúzió jellemző (helyes viselkedési minták hiánya, vagy elutasított szülői minták révén).

- Társkapcsolati zavarok jellemzőek, azonnali vágykielés erősebb érzelmi kötődés nélkül. Párvalasztásuk gyakran elhamarkodott.
- Deviáns csoportokhoz való kapcsolódás, az alacsony morális szint, illetve a társadalmi együttélés szabályainak ismeretében mutatkozó deficitiek révén. A disszociális zavarokkal küzdő serdülők magatartási- és beilleszkedési zavarából következően gyakran válnak bűnelkövető csoportok, „gangek” célpontjaivá, részben maguk is elkövetőkké, részben áldozatok (pl. prostitúcióra kényszerítés) válnak.

A nevelőszülő, a nevelőszülői hálózat és a Szolgáltató (működtető) feladata a speciális szükségletek kielégítése, a szocializáció, a reszocializáció, habilitáció, rehabilitáció érdekében beavatkozási lehetőségek és teendők:

- Speciális ellátási szükséglet és kielégítésére vonatkozó adekvát szakmai ismeretek alkalmazása, az ismeretek elsajátításában a nevelőszülő támogatása a nevelőszülői hálózat szakemberei részéről.
- A speciális szükséglet kielégítésében referens szakmai kapcsolatok (egészségügyi ellátórendszer, nevelési tanácsadó, gyógypedagógiai fejlesztést, pszichés segítségnyújtást biztosító szakemberek, intézmények) kiépítése, velük való együttműködés.
- A speciális ellátási szükségletű gyermek számára a gyermekvédelmi gyámmal együttműködve megtalálni a megfelelő köznevelési intézményt a nevelőszülői család otthonának környezetében, indokolt esetben egyéni tanrend mellett.
- Pszichológus, gyógypedagógus biztosításával segíteni a nevelőszülői családot a gyermek nevelésében, illetve a nevelőszülői családba történő beilleszkedésben.
- A nevelőszülői családban zajló nevelés-fejlesztés biztosításával törekedni kell a másodlagos pszichológiai, pszichiátriai problémák megakadályozására (pld: depresszió, extrém visszahúzódás, élni akarás megtagadása).
- Az egyéni gondozási-nevelési terv és a fejlesztés céljait, tevékenységeit, módszereit, eszközeit minden esetben gyógypedagógiai- orvosi-pszichológiai- gyermekvédelmi szakértői bizottsági vizsgálat megállapítására, javaslataira kell építeni.
- A habilitációt és rehabilitációt szolgáló kezelésekhöz, terápiákhoz való hozzájuttatás, ennek a terápiát, kezelést végző iránymutatása alapján történő támogatása.
- Pszichés támogatás biztosítása a gyermeknek, a habilitációját, rehabilitációját, terápiáját végzőkkel egyzettetteknek megfelelően a nevelő-

szülő, a nevelőszülői tanácsadó és a nevelőszülői hálózat pszichológusa részéről.

- A gyermek szocializációt, reszocializációját célzó tevékenységek, programok biztosítása a nevelőszülői hálózat munkatársaival, a Szolgáltató (működtető) különböző divízióival együttműködésben és külső szakmai partnerek bevonásával.

A Szolgáltató (működtető) számos formában támogathatja azon nevelőszülőket, akik az átlagostól eltérő ellátási szükségletű gyermekeket/fiatalokat nevelnek:

- gondozási-nevelési feladatokat támogató és fejlesztő, rehabilitációs, rehabilitációs, terápiás lehetőségek, illetve az azokhoz való hozzájutás biztosítása,
- a jelentős többlet kiadások (speciális terápia, gyógyászati segédeszközök, fejlesztő eszközök stb.) támogatása nem rendszeres költségterítés formájában,
- a speciális szükségletű gyermeket nevelő nevelőszülő fokozott pszichológusi és nevelőszülői tanácsadói támogatása szükség esetén további – a Gyvt.-ben és végrehajtási rendeleteiben előírtakon túl – nevelőszülői segítők alkalmazása.

Források, szakmai irodalom

KOTHENCZ JÁNOS (2022): „*Nevelőszülők 2022*”. *ÁGOTA[®] Kutatási Gyorsjelentés*. Forrás: <https://www.agotaalapitvany.hu/agota-oroszagos-kutatas-a-neveloszulok-koreben-2022> Letöltés ideje: 2024.01.16.

KOTHENCZ JÁNOS (2024): *Nevelőszülők Magyarországon, „ÁGOTA[®] Országos Kutatás” nevelőszülők körében*. *ÁGOTA[®]*

Szeged-Csanádi Egyházmegye (2024) *Szent Ágota Gyermekvédelmi Szolgáltató Szakmai Programja*. Forrás: internet.

1997. évi XXXI. törvény a gyermekek védelméről és a gyámügyi igazgatásról. Forrás: internet.

2011. évi CXC. törvény a nemzeti köznevelésről. Forrás: internet.

2013. évi CCV. törvény a gyermekek védelméről és a gyámügyi igazgatásról szóló 1997. évi XXXI. törvénynek és egyes kapcsolódó törvényeknek a nevelőszülői jogviszony és a speciális ellátás átalakításával összefüggő módosításáról. Forrás: internet.

NAGY GÁBOR DÁNIEL

A Kínai Népköztársaság Gazdasági Fejlődésének Etikai Dimenziói – Kornai János szerepének vizsgálata

Bevezetés

Az egyre inkább összekapcsolódó globális gazdaságban az üzleti élet szereplői és vezetői számos etikai kihívással szembesülnek, miközben a sokszínű kulturális, politikai és gazdasági tájjal navigálnak. Talán egyetlen ország sem testesíti meg jobban ezeket az összetettségeket, mint Kína, amelynek az elszegényedett kommunista államból gazdasági szuperhatalommá való gyors felemelkedése átrajzolta a globális rendet. Ez az esszé a kínai fejlődés etikai dimenzióit tárja fel Kornai János közgazdász provokatív írásain keresztül, további perspektívákat felhasználva az amerikai-kínai rivalizálás fokozódásának korszakában a nyugati értelmiségiek, üzleti vezetők és politikai döntéshozók felelősségének kritikus vizsgálatára.

Kornai „Frankenstein” metaforája: Az etikai mérleg

Kornai János a Financial Timesban megjelent „Economists share blame for China's 'monstrous' turn” (2019a) című cikkében és az azt követő „Frankenstein erkölcsi felelőssége” (2019b) című esszéjében figyelemre méltó önkritikát fogalmaz meg. Azt sugallja, hogy amikor az 1980-as években a jóhiszemű nyugati közgazdászok, mint ő maga, a piaci reformok és a globális integráció elfogadására buzdították Kína vezetőit, akaratlanul is hozzájárultak egy olyan „szörny” létrehozásához, amelyet többé nem tudtak irányítani - egy tekintélyelvű kapitalista óriáshoz, amely ma már a liberális demokratikus rendet fenyegeti.

Kornai Frankenstein-metaforájának használata mélyreható kérdéseket vet fel azok etikai kötelezettségeiről, akik a gazdaságpolitikát nemzetközi kontextusban alakítják. Egyrészt valóban nehéz lett volna előre látni, hogy a piaci reformokat a Kínai Kommunista Párt (KKP) végső soron hogyan fogja a hatalmának megszilárdítására felhasználni. Másrészt, figyelembe véve Kína kiindulópontját mint elszegényedett, elnyomó rezsimet, a fokozatos gazdasági

liberalizáció ösztönzése talán a leginkább etikus elérhető út volt, még akkor is, ha a politikai szabadság nem következett be azonnal. Nem szabad figyelmen kívül hagyni azt a tényt sem, hogy a kínai piacnyitás eredményeként több százmillió ember szabadult ki a szegénységből.

Mégis, mai szemmel nézve Kornai erkölcsi vívódása érthető. A kínai piaci dinamizmus és a leninista kontroll ötvözése egy félelmetes gazdasági és geopolitikai kihívót hozott létre, amely egyre magabiztosabban feszíti izmait a globális szintéren. A részleges reformok egy aszimmetrikus rendszert eredményeztek, amelyben a gazdasági szabadságok a megfelelő politikai jogok nélkül léteznek - egy olyan modell, amely potenciálisan csábító lehet más fejlődő országok számára is. Ahogy Kornai (2019a) sajnálattal megjegyzi, "a félelmetes szörnyeteg itt van".

A veszélyek megvitatása: Kínai és nyugati perspektívák

Nem minden megfigyelő ért azonban teljesen egyet Kornai borús értékelésével. Damien Ma (2020) "The 'Frankenstein' That Wasn't: A Realistic Appraisal of Today's China" című esszéje amellel érvel, hogy leegyszerűsítő Kína fejlődését kizárólag a nyugati befolyásnak tulajdonítani. Hangsúlyozza, hogy Kína vezetői tudatosan kísérleteztek a reformokkal, miközben megtartották az irányítást, kihasználva az ország hatalmas méretét a gyors felzárkózási növekedés elérése érdekében. Ma szerint bizonyos illiberális jellemzők, mint például a centralizált hatalom és az állam erős gazdasági szerepe, mélyen gyökereznek Kína politikai kultúrájában és fejlődési modelljében. Ha ezt az utat szabadon választották, és összhangban van a legtöbb kínai akaratával, akkor a külső tanácsadók felelőssége az eredményekért erősen kérdéses.

A közvélemény-kutatások valóban azt mutatják, hogy a kínai állampolgárok többsége elégedett az ország fejlődési irányával (Cunningham & Saich, 2020). Sokan büszkék Kína gazdasági sikereire és növekvő nemzetközi befolyására. A KKP-t nem egy szörnyű rezsimnek, hanem az ország felemelkedésének motorjának tekintik a megaláztatások évszázada után. Ez a teljesítmény-alapú legitimitás eltér a nyugati típusú demokratikus elszámoltathatóságtól, de attól még valós társadalmi támogatást tükröz.

Ma továbbá amellel érvel, hogy Kína felemelkedése, bár disruptív, nem feltétlenül vezet elkerülhetetlen konfliktushoz a Nyugattal. A feszültségeket inkább a kínai motivációk eltérő értelmezési kereteinek tulajdonítja. Míg a nyugati kommentátorok hegemon törekvéseket látnak, addig a kínai vezetők állítása szerint ők csupán nagyobb beleszólást kérnek a nemzetközi

rendbe, amely régóta marginalizálta őket. Ha ezek az eltérő percepciók antagonisztikus politikává szilárdulnak, az önbeteljesítő jóslattá válhat.

Kontrasztok a magyar és a marxista perspektívák között

Kornai Kína útjával kapcsolatos fenntartásai részben a kommunista Magyarországon szerzett saját élményeiből fakadnak. Ahogy elismeri, az 1956-os forradalom leverése után „tudnia kellett volna, hogy egy kommunista diktatúra bármire képes” (Kornai, 2019b). Sok kelet-európai, aki átélte a kommunizmus traumáját, világos párhuzamokat lát Kína jelenlegi pályájával (Marton, 2020). Figyelmeztetnek, hogy a politikai elnyomás hosszú távon meg fogja fojtani azt a gazdasági dinamizmust és innovációt, amely Kína felemelkedését hajtotta.

Ezzel szemben egyes marxista gondolkodók kedvezőbben ítélik meg a kínai rendszert. Amartya Sen (2021) szerint például a marxista hagyomány mindig is hangsúlyozta a termelőerők fejlődésének fontosságát a politikai emancipációhoz. Ebből a szemszögből nézve Kína anyagi előrehaladása még vezethet egy nyitottabb társadalomhoz, még ha a folyamat lassú és államilag irányított is. Sen úgy véli, Kornai kritikája figyelmen kívül hagyja a „növekedésen keresztüli változás”(Xi, 2019) lehetőségét.

Ugyanakkor Sen rámutat a szakadékra Marx az emberi szabadság melletti elkötelezettsége és a KKP egyre kiterjedtebb társadalmi kontrollja között. Távol attól, hogy az emberek kreatív potenciálját „felszabadítsa”, Kína digitális tekintélyelvűséggel fenyeget. Vita tárgya, hogy a kínai rendszer egyáltalán tekinthető-e még marxistának, vagy valami egészen új, legyen az „szocializmus kínai jellemzőkkel” vagy „állami kapitalizmus” (Milanovic, 2019). Az azonban világos, hogy a marxi emancipatorikus vízió nyomai egyre halványabbak a mai Kínában.

Navigálás egy töredezett gazdasági rendszerben: Kockázatok és felelőségek

Ahogy Losoncz Miklós (2023) rámutat, Kína ma egy fragmentálódó nemzetközi gazdasági rend középpontjában áll. A kereskedelmi, technológiai és geopolitikai konfliktusok elmélyülése kényes etikai dilemmákat vet fel a Kínával kapcsolatban álló üzleti és kormányzati szereplők számára.

Egyrészt Kína pusztán gazdasági súlya miatt a teljes „szétkapcsolódás” sem megvalósítható, sem kívánatos nem lenne, túl sok megélhetés függ ma már a kínai növekedéstől. Másrészt viszont Peking gazdasági és politikai befolyásának összefonódása új kihívások elé állítja a külföldi vállalatokat. A szellemi tulajdonjogok megsértésétől a kényszerű technológiatranszferen át a zavaros vállalatirányításig egyre magasabb árat kell fizetni a kínai piacokhoz való hozzáférésért. A tömeges megfigyelésről, kényszermunkáról szóló jelentések tovább rontották Kína nemzetközi megítélését (Weinland, 2022).

A multicégek így etikai kötéltáncba kényszerülnek. Ha otthon nyomás nehezedik rájuk az emberi jogok melletti kiállásra, ha viszont így tesznek, Peking megtorlásától és kínai műveleteik ellehetetlenülésétől tartanak. A hallgatás ugyanakkor a szabadságjogokat tipró rendszer cinkosává teheti őket. Hol a határ az elköteleződés és a bűnrészesség között? Milyen kollektív fellépésre vagy helyi ellenállásra van mód a profitérdekek megőrzése mellett? Ahogy Losoncz (2023) sugallja, bölcs egyensúlyt találni üzlet és etika között igen komoly kihívás.

Ezek a dilemmák az intézményi együttműködésre is kiterjednek. Erős multilaterális fékek hiányában Kína ügyesen használta ki a piaci és szabályozási aszimmetriákat saját neomaerkantilista törekvései szolgálatában (Blanchette & Polk, 2020). Gazdasági kényszerítő erejét többször is bevetette szankciók formájában politikai céljai érdekében. Ez sokakban erősíti a „nyitott szemmel” viszonyulás, a viszonyosság igényét Kínával szemben. Ugyanakkor a túlzottan konfrontatív hozzáállás a globális gazdaság további fragmentációjához vezethet, beszűkítve az együttműködés tereit. Talán egy kritikus mértékű összekapcsoltság fenntartása segíthet megőrizni egy „versengő együttélés” (Rudd, 2021) kereteit, amely minden fél számára bővíti a lehetőségeket.

Értékalapú gazdasági multilateralizmus felé

Végző soron, bár Kornai „Frankenstein” metaforája éleslátóan világít rá a Kína átalakulásával kapcsolatos erkölcsi kockázatokra, az ország jövőjét elsősorban belső folyamatai fogják meghatározni. A külső szemlélők nem írhatják kizárólag a saját kontójukra sem Kína gazdasági csodáját, sem autoriter fordulatát. A durva nyomásgyakorlás csökkenő hozadékának korában Kína viselkedésének befolyásolása sokkal inkább függhet attól, mennyire képes a Nyugat a saját értékeit hitelesen megjeleníteni a politikai és gazdasági működésében.

Ez nem menti fel a külső szakértőket az erkölcsi felelősség alól, de rámutat, hogy erőfeszítéseiket talán a leginkább egy szabályalapú, befogadó multilaterális rend erősítésére kellene fordítaniuk, amely minden állampolgár jólétét szolgálja. A kínai kihívásra a legjobb válasz egy olyan nemzetközi gazdasági rendszer víziójának felmutatása lehet, amely az átláthatóság, a tisztességes verseny és az alapvető szociális garanciák elvein alapul. Csak ennek kézzelfogható előnyeit demonstrálva lehet a „kínai modellt” konstruktívan befolyásolni.

A cégek és gazdaságpolitikusok számára ez azt jelenti, hogy túl kell lépni a szűk részvényesi értékmaximalizáláson vagy nemzeti előnyök hajszolásán, és magukévá kell tenniük egy holisztikusabb „stakeholder kapitalizmus” szemléletet. Ez együtt jár azzal, hogy olykor le kell mondani a piacokhoz való hozzáférésről vagy a hatékonyságról a fenntarthatóság, a munkavállalói jogok vagy a jogállamiság érdekében. Kreatív megoldásokat igényel a kritikus ellátási láncok rezilienciájának fokozása úgy, hogy közben megőrizzük a nyitottságból fakadó innovációs előnyöket. Mindenekelőtt pedig integritást és az emberi méltóság tiszteletét kell megtestesíteni a globális szerepvállalás során.

Zárszó

Ahogy Kína növekedési pályája új korlátokat állít a nemzetközi gazdasági rend elé, Kornai János „Frankenstein-dilemmája” újra relevánssá válik. Ugyanakkor Kína fejlődésének megítélését kizárólag a nyugati felelősség prizmáján át szemlélni elfedi azokat a komplex belső erőket, amelyek formálni fogják az ország jövőjét. Miközben a Kína reformfolyamatát tanácsaikkal segítő közgazdászoknak számot kell vetniük tetteik akaratlan következményeivel, az önmarcangoló visszatekintés önmagában nem fogja feloldani az USA és Kína összefonódásának gordiuszi csomóját.

Végző soron az üzleti vezetőknek, politikai döntéshozóknak és értelmiségieknek egy olyan pozitív pályát kell felvázolniuk, amely hű marad az értékeikhez, miközben Kínával is olyan feltételek mentén áll kapcsolatban, ami minden érintett jólétét szolgálja. Ez nem könnyű egyensúly, folyamatos erőfeszítést igényel majd a másik fél szempontjainak megértésére és egy olyan globális gazdasági rendszer integritásának megőrzésére, amely mindkét fél számára előnyös. Kornai etikai aggályaira végző soron nem a párbeszéd feladása a válasz, hanem egy olyan konstruktív alternatíva felmutatása, amely a változó erőviszonyok közepette is emlékeztet minket elköteleződéseinkre.

Irodalom

- BLANCHETTE, J. & POLK, A. (2020). *Dual circulation and China's new hedged integration strategy*. Center for Strategic and International Studies.
- CUNNINGHAM, E. & SAICH, T. (2020). *Understanding CCP resilience: Surveying Chinese public opinion through time*. Ash Center for Democratic Governance and Innovation, Harvard Kennedy School.
- KORNAI, J. (2019a). Economists share blame for China's 'monstrous' turn. *Financial Times*, July 10.
- KORNAI, J. (2019b). Frankenstein's moral responsibility. *Acta Oeconomica*, 69(4), 485-494.
- LOSONCZ, M. (2023). The global conditions of China's economic development: How does globalisation affect China in the context of Kornai's Frankenstein metaphor? *Acta Oeconomica*.
- MA, D. (2020). *The "Frankenstein" that wasn't: A realistic appraisal of today's China*. MacroPolo.
- MARTON, P. (2020). *A Hungarian lens on China's rise and fall narrative*. China Observers in Central and Eastern Europe.
- MILANOVIC, B. (2019). *Capitalism, alone: The future of the system that rules the world*. Harvard University Press.
- RUDD, K. (2021). Short of war: How to keep U.S.-Chinese confrontation from ending in calamity. *Foreign Affairs*, 100(2), 58-72.
- SEN, A. (2021). Marx after Kornai. *Public Choice*, 187, 27–32.
- WEINLAND, D. (2022). Xinjiang forced labour fears threaten China's role as world's factory. *Financial Times*, January 17.
- XI, J. (2019). Dialectical materialism is the worldview and methodology of Chinese Communists. *Qiusbi Journal*, November.

A kapcsolati hiányok, várákozás hatása az integráció útjaira a menekülők körében

Bevezetés

A harmadik országból elinduló menekülők útja fáradtságos és költséges, de társas-szociális áldozatokkal is jár. Erre az áldozatra kívánok koncentrálni tanulmányomban, s azt kívánom bemutatni, hogy a menekülők kapcsolati hálózata ciklikusan tágul és szűkül, stabil hubokat feltételez a megállópontokon, sérülékeny, változékony, s számos módon meghatározza a későbbi hálózat morfológiáját, a neointegráció sikerességét.

Mióta menekültek integrációjával foglalkozom, mindig odajutok, hogy arról beszéljek, mi az, ami nincs, s itt nem materiális dolgokra gondolok, hanem kapcsolatokra, kapcsolati tőkére, kötődésekre és a mindezekből kirajzolódó integrációra. Pontosabban az integráció alternatív útjaira. Arról szólok, hogy a kapcsolatok, a hálózatok – mint erőforrások – hogyan szenvedik el a traumákat, a kirekesztést, a nemzetközi védelemért folyó küzdelmeket, s hogyan válnak fontossá a mindent túlélő, megújítható, reaktiválható kapcsolatok, s azon keresztül a biztonságos mikroközösségek.

Menekülők útja a célország felé

Amikor valaki a hazájából elmenekül, jogilag nem tekintjük menekültnek. A migráns szó nagyon általános. A menekülő kifejezés utal arra, hogy az adott személy védelmet, biztonságot veszített, s keres, jelzi, hogy mozgásban van, de azt is, hogy a nemzetközi védelemre való jogosultságot (még) nem érdekelte ki. A menekülők kifejezést alkalmazzuk tehát mindazokra, akik úton vannak, jelzik vagy jelezni fogják, hogy menekültstátuszra tartanak igényt, függetlenül attól, hogy a kibocsátó ország és az elhangzottak alapján vélel-

mezhetően kaphatnak vagy sem nemzetközi védelmet (így például menekültstátuszt) egy megfelelő országban. Terepmunkám a magyar-szerb határ környékén megjelenő menekülőkre korlátozódik, még a digitális terepmunka során is. Ez a határszakasz különleges helyet foglal el az út során: fizikai és jogi akadályt képez a balkáni útvonalon haladók számára, a nemzetközi védelemhez való hozzáférés ellehetetlenített, de mégis fontos szerepe van, mert az egyik legerőteljesebb útvonal Nyugat-Európa felé itt vezet át, s ugyan erőszakkal terhelt, de kitartó próbálkozással, korrupcióval átjárható, utána pedig lényegében nincs akadály a célországig.

A célországról a menekülők jellemzően kevés földrajzi-gazdasági ismerettel bírnak, választásukat jellemzően egy kapcsolattal indokolják (vö. Dahinden, 2010): családtag, rokon, ismerős várja őket, s a kezdeti időben ráhagyatkozni kívánnak, ami a szállás, megélhetés, munkakeresés hármását jelenti. Jórészt úgy értesültek, hogy érkezésük után munkába is állhatnak a kapcsolat munkahelyén vagy közelében. Ezek olyan reményteljes információk, amely számukra az egzisztenciális kiutat, egyúttal az otthonmaradottak támogatásának lehetőségét ígéri (vö. Sik 2022).

A célországi elképzeléseknek még további fontos sajátosságai is vannak, melyek befolyással bírnak a menekülők integrációs elképzeléseire: egyrészt a lehetőségekről színesebb, biztatóbb képet alkotnak (Nagy, 2008) másrészt a lehetőségek nagyjából a diaszpórákra irányulnak.

Kapcsolati hálózatok dinamikája útközben

A menekülők Törökországtól az európai célország felé tartva több országon haladnak keresztül, több ponton meg kell szakítsák utazásukat, akár azért, mert akadály áll előttük, akár azért, mert nem áll módjukban fizetni a következő szakaszt, ritkán azért is, mert pihennek vagy újratervezik a további utazást.

A 2015-ös menekülthullámot követően erőteljesebb lett a fizikai és jogi akadály, amellyel a menekülőknek szembe kell nézni az egyes tranzitországokban, de ez valójában nem akadályozza meg az átjárhatóságot, csak drágábbá, veszélyesebbé teszi azt, s korlátozza a nemzetközi védelemhez való hozzáférést. Összességében az, hogy nehezített a tranzitországokon való át-

haladás, nem jelenti azt, hogy nem fognak elindulni, mert a kiindulóponton már eldőlt: jobb, reménytelibb területen kell próbálkozni, az egzisztenciát, biztonságot megteremteni.

A kiindulóponton (a kibocsátó országban) az indulás előtt jelentősen szűkül a kapcsolati háló mérete, kifejezetten a kijutást, továbbmozgást, ehhez szükséges információt, anyagi forrást jelentő kapcsolatokat megőrizve illetve megszerelve, a kvázi felesleges kapcsolatokat pedig fokozatosan leépítve. Még az erős kapcsolatok száma is megfogyatkozik. (Nagy, 2009) A tranzit során tartósan megváltozik az ego-háló morfológiája és a kapcsolatok száma lecsökken, majd az egyes állomásokon a helyi szereplőkkel (etnohomogén kapcsolatokkal, embercsempész, segítő aktivisták, néha más menekülők) átmenetileg kibővül (ld. az A kapcsolati hálózatok sajátosságai c. fejezet), majd a következő szakasz felé tartva ismét szűkül, s így ismétlődik. Azt is mondhatnánk, hogy funkcionális segítő/támogató kapcsolatok lépnek be, de nem tartósak, ritkán minősülnek át baráti kapcsolattá.

Szünet? Megálló? A kapcsolatok visszahúzódása

Amikor a menekülők a magyar-szerb határ szerb oldalára érkeznek, már sok mindenben keresztülmentek, sok helyen megálltak vagy elakadtak, de kisebb-nagyobb szünetet követve továbbjutottak. Továbbjutottak úgy, hogy minden megállónál volt választásuk, néha csak az útvonalak közül tudtak választani, néha aközött, hogy maradnak vagy továbbmennek. A választás nehéz lehet, de azok, akikkel a magyar-szerb határ környékén találkozom, mind úgy döntöttek az eddigi állomásponatokon, hogy továbbhaladnak a célország felé. E cél alá rendelnek mindent. A kapcsolatokat is: a szükséges, fontos kapcsolatokat ápolják, a többire nem marad erőforrás (idő, digitális idő, anyagi ráfordítás).

Összességében az ego-háló morfológiája megváltozik: a családi kapcsolatok számossága jelentősen csökken, munkahelyi kapcsolatok nincsenek, a baráti kapcsolatok helyébe az együtthaladókkal való kapcsolatok lépnek, ez utóbbi számosságában az 1-6 fő közé esik, összességében nagyon alacsony számú kapcsolattal rendelkeznek (ld. Nagy, 2009). Ez kiegészül olyan funkcionális kapcsolattal, mely a következő állomásponatok vagy a célországi kapcsolatokra irányul, valamint a helyi kapcsolatokra. Ez utóbbi egyrészt

az embercsempész ügynökét, a továbbhaladásra várakozó etnohomogén kapcsolatokat, valamint ugyanazon táborban (hivatalos vagy nem hivatalos táborban) várakozó nem etnohomogén kapcsolatokat foglalja magába.

1. ábra. Hálózati pillanatkép a magyar-szerb határról

Külön szerepe van azoknak a szereplőknek, akik tartósan a határ mentén maradnak, akár azért mert várnak valakire, aki még nem érkezett fel a balkáni útvonalon, akár azért, mert nincs anyagi eszközük továbbhaladni (s utóbbit nem tudják vagy akarják kiváltani ígérvénnyel [ld. Dahinden, 2010]). Sokszor az embercsempész hálózat infóbrókereként működnek ezen „beragadó”

menekülők, segítik a saját etnikai csoportjaik egzisztenciális fennmaradását, kapcsolják őket az etnohomogén csempészhálózathoz, s táv tartják őket más hálózatoktól (itt nem fejteném ki az egyre konfliktusosabbá váló csempész-hálózati territoriális törekvéseket, de az utóbbi években megfeleltethetőek az etnikai hovatarozásnak).

A kapcsolatok számának ez a drasztikus csökkenése és ezen állapot átmeneti, de elhúzódó jellege az interjúkból úgy tűnik, azt is jelenti, hogy tartós veszteséget jelent, a visszahúzódások után a legtöbb kapcsolatot nem tudják reaktiválni, a személyes találkozások hiánya, a földrajzi távolság és a kapcsolat ápolására fordítható idő (és annak költsége) a kapcsolatok elmúlását jelenti. A veszteség spirálja a kapcsolat-építésre negatívan hat, az újabb és újabb megállókon már szűkebb kapcsolatokat ápolnak, kevesebb bizalmas kapcsolatot építenek.

A kapcsolati hálózatok sajátosságai

Az átmeneti elhelyezkedéssel, az állandó stresszel, a kiszakadási kísérletekkel együtt egy hálózatelemzői szempontból nagyon izgalmas, sajátos hálózati dinamika rajzolódik ki. Ennek alapja az ego-hálózatok fentebb említett morfológiai sajátosságai (és hiányai), a kapcsolódások tartós alacsony szintje, az erőteljesen etnohomogenitásra való törekvés, valamint az állandó szereplők alacsony dinamikája. Utóbbiak ritkán kerülnek ki a hálózatból: elfogják, átrendelik más feladatra vagy ha „beragadt” menekülőről van szó, mégis tovább jut.

A hálózatok sűrűsége nagyon alacsony ($D < 0,185$), a fokszám (k) 3,9-4,6 között alakul. Érdekessége a skálafüggetlenséget előjelző hubok megléte, melyek kiszakadásával a hálózatok egy-egy darabja átmenetileg leszakad, majd pótlódik. Éppen ezért a menekülők átmeneti hálózatait a skálafüggetlenség vonatkozásában érdemes tovább vizsgálni. Ennek azért is van praktikus vonatkozása, mert a későbbiekben megemlített kockázatok, valamint a nagyobb hatékonyságú integrációs törekvések érdekében érdemes a beavatkozási pontokat a hálózatok sajátosságai alapján meghatározni (Nagy, 2017).

Alternatívák a kapcsolódásokra

Vallási közösségek és vezetők

A vallási közösségek jellemzően jótékonyági akciók kapcsán jelennek meg: adományaikkal, azok szétosztásával foglalkoznak, alkalmasint térítő tevékenységet is folytatnak, többször inkább csak beszélgetnek, s ezek a kapcsolódások nem is feltétlenül lesznek számottevőek vagy intenzívek, ez ritkán is célja a közösségnek, hiszen érzékelik az időlegességét a menekülők jelenlétének. A közösségek egy része valamely keresztény irányzathoz tartozik, de megjelennek a legtöbb menekülőhöz közelebb álló muszlim közösségek is.

A terepre érkező muszlim közösségek részben a helyi muszlim közösségek adományait transzferálják, részben a nemzetközi kapcsolatokon keresztül érkező adományokat fordítják a segítségnyújtásra. S ahogy az adományok, különösen a Ramadánhoz kapcsolódóan érkező adományok, kiegészülnek az eszmeiség közvetítésével is. Ez részben a szaudi támogatásból megvalósuló hittérítő kapcsolódásait jelenti, amely egyúttal jelenti azt is, hogy megerősítik a muszlim valláshoz való elköteleződést, a sorsforduló eseményekhez kapcsolódó vallási magyarázatokkal erősítik a fokozottabb vallásosságot. Úgy tapasztaltam, hogy pont azok a menekülők, akik sikertelenebbek, lassabban haladnak, kevesebb kapcsolati tőkével rendelkeznek, érkezési pontot jelentenek a vallási szélsőséges eszmék számára (Nagy, 2017). Ez nem jelenti a terrorista sejthez való csatlakozást, egyszerűen csak egy ortodox iszlamista nézet elfogadását és az ahhoz kapcsolódókkal való közösségiséget, nyilván egyfajta biztonsági kockázat növekedést is.

Helyi civilek

A 2015-ös menekültválság idején jelentős számban, később egyre kevésbé, napjainkban elvélve ha találkozunk helyi civilekkel terepen. Jellemzően étel- és vitaminadományokkal, melegítéssel valamint ruhaadományokkal érkeztek, egyénileg, szervezeten, helyi erőforrásokat is megmozgatva, képviselték a szolidaritást, vagy épp kifejezték a migrációs politikáról a véleményüket ilyen módon is.

Nem helyiek a főbb tranzitpontokon

Korábban is, de a nagy menekülthullámtól kezdődően folyamatosan, változó intenzitással, de jelen vannak európai civilek a nagyobb tranzitpontokon, s elsősorban élelem- és ruhaadományok szervezésével, szétosztásával támogatják a menekülteket. De nagy szerepük van abban is, hogy támogassák a lakhatásban, egészségügyi szolgáltatáshoz való hozzáférésben, jogérvényesítésben a menekülteket. Amellett, hogy elkötelezettségük miatt gyakran kerülnek a sztereotípiák kereszttüzébe, hiszen viselik a migránssimogató, szélsőbalos, antifa, kozmopolita, anarchista bélyegeket, jelentős szerepük van abban, hogy fény derüljön a menekültek elleni erőszakos atrocitásokra, jogfosztásokra. Terepen begyűjtött információik közvetlenül segítik azt, hogy a menekültek szükségleteire reagálni tudjanak a segítők, de interpretálják a határőrizeti bántalmazást, az emberkereskedelmet, a szexuális kizsákmányolást. Kapcsolódásaik néha tartósak, s a célországig kísérik figyelemmel klienseik sorsát.

Digitális tér

Nem elhanyagolható a digitális térbeli kommunikáció, információáramlás sem. Részben a megmaradt (kisszámú) családi kapcsolatok tájékoztatása miatt, részben a menekülő utazásának szervezése okán a digitális hozzáférés mindig nagyon fontos. A digitális térben történik az útvonalak feltérképezése, a kapcsolatok kiépítése, itt hirdetik a szolgáltatásaikat az embercsempészek is, az újabb és újabb, a kommunikációs platformokon költöző digitális helyek nyíltan kínálják az egyes útszakaszokon való továbbszállítást, itt terjednek a koordináták, a szálláshelyek, a szükséges információk, mint a megbízható szállásadók, tisztálkodási helyek, pénzváltás vagy boltok. A digitális tér biztosítja azt is, hogy a menekültek ki tudják fizetni (vagy fizettetni) az adott szakaszon való áthaladást. Így például a szerb határról Ausztriába való eljutást a számos sikertelen próbálkozás után, a sikeres ausztriai érkezést követően a pénzt őrző rokon, megbízható személy fizeti ki – senki nem utazik rengeteg pénzzel, s ha nincs is, az utazás ára ledolgozható.

Kapcsolati hiányok hatása az integrációs tervekre

A kapcsolati hiányok és a kapcsolati kudarcok egyértelműen hátrányosan befolyásolják a befogadó társadalom felé irányuló integrációs terveket (Nagy 2011). Azonban a meglévő kapcsolatok – többnyire etnikai, vallási homogeni-

tást mutató kapcsolatok – meghatározzák az integráció irányát: a diaszpórák, vallási közösségeik felé (Nagy, 2009; Tilly, 2001). A meglévő kapcsolatok mellé azonban lassan, nehezen épülnek új kapcsolatok kapcsolati kudarc esetén, ez minden más területen is szűkölködést jelent.

A várakoztatás tartósítja azt az állapotot, amikor kevés új impulzust fogadnak, kevés kapcsolattal való törődést kell kifejtteniük, hálózatuk ápolása akadályozott és csak néhány kapcsolat érkezik be. Ez azt is jelenti, hogy az a néhány, szintén várakozó kapcsolat, valamint a digitális térben elérhető kapcsolatok, amellyel kapcsolatban marad, ők alakítják az integrációs tervet: hol, kikkel, mit tervezzen, milyen stratégiát kövessen. Mivel ezen kapcsolatok nagyjából a saját etnikai közegük felé mutatnak, ráadásul onnan kapnak pozitív visszajelzéseket és ezzel párhuzamosan a befogadó társadalom irányából nem, természetesen valósul meg az a képlet, hogy a diaszpórák belül képzeljék el a jövőjüket.

Az alternatívák hatása a kapcsolódásokra

Az alternatívák elsősorban erőforrásokat jelentenek, olyanokat, amelyek átválthatók a célország felé jutást segítő „valamire”. Általánosságban a menekülők helyzete sérülékeny, így minden kapcsolat fontos, az alternatívák hozzáférést biztosítanak elérhetetlen dolgokhoz. Mégis, amint láttuk, kevés kapcsolatot ápolnak: ennek oka elsősorban a kapcsolattal járó többletköltségek, de amiatt is, mert a kapcsolatok többsége jellemzően aszimmetrikus, növeli a függőséget, így hiába is érné meg, ha a másik oldal nem nyitott a kapcsolódásra. Amennyiben mégis létrejönnek e kapcsolatok, ismereteiknek megfelelően támogatni tudják az integrációs kísérleteket. A helyi és nem helyi civilek ritkán nyújtanak tartós, a földrajzi mobiltás során is értékelhető támogatást, ennél hatékonyabb a vallási közösségek hálózata, mely legalább egy segítő közösség elérhetőségét, kapcsolatát fel tudja kínálni, becsatornázza a menekültöt az adott vallási közösségbe. Még hatékonyabb ennél a digitális tér egy kisebb része, mert mind a mögötte, mind az előtte lévő útszakaszon fellelhető kapcsolatok egy része valódi információt, anyagi segítséget jelenthet. A többi a fent épp csak jelzett többletráfordítás, megtérülést, kockázatbecslést igényli.

A kapcsolati hiányok hatása a menekülők beilleszkedésére

Korábban arról írtam, hogy a kapcsolati hiányok és azon belül is, azok típusai, hogyan hatnak a neointegrációra (Nagy 2009), lényegében a kapcsolati hiányok megnehezítik a későbbi kapcsolatépítést, így a befogadó társadalomhoz való integrációt is (vö Kováts 2013), s ez szélsőséges esetben a kapcsolati kudarcokhoz vezet, mely az integráció kudarcát jelenti. S az integráció kudarcra sokszor együttjár a menekültek diaszpórához, vallási közösségeikhez való kapcsolódásával. Összességében e tanulmány ezt a megállapítást egészíti ki azzal, hogy bemutatja, a menekülők várakozása (és várakoztatása) elnyújtja annak az idejét, amikor beszűkült kapcsolati hálózatban, kevés kapcsolatgondozás mellett töltik napjaikat, s így megnő a kockázata, hogy e szűk csatornákon keresztül áramló információk alapján válasszanak célokat, eszközöket. Ez pedig épp a bensőségesebb támogató kapcsolatok szerepére világít rá: a sebezhetőség, kiszolgáltatottság időszaka után rajtuk múlik, hogy milyen irányba indul meg a menekülő kapcsolati hálója. A kapcsolatok a saját preferált hálózataikhoz kapcsolják az újonnan érkezőket, s így fordulhat elő, hogy a menekülő – függetlenül attól, hogy a célországban milyen jogi státuszra tesz szert –, a diaszpórák rejtekében marad.

Felhasznált irodalom

- DAHINDEN, JANINE (2010): The dynamics of migrants' transnational formations: Between mobility and locality. In: Baubock, R., Faist, Th. (eds.): *Diaspora and Transnationalism. Concepts, Theories and Methods*. Amsterdam University Press, Amsterdam. 51–72.
- KOVÁTS ANDRÁS (2013) A bevándorlók társadalmi integrációja – koncepciók és indikátorok. In: Kováts András (szerk.) *Bevándorlás és integráció. Magyarországi adatok, európai indikátorok*. Budapest: MTA Társadalomtudományi Kutatóközpont, Kisebbségkutató Intézet. 9–24.
- NAGY TERÉZIA (2008) Relatív egzotikum. In: Fejős Zoltán – Pusztai Bertalan (szerk.): *Az egzotikum*. Tabula Könyvek 9. Budapest – Szeged, Néprajzi Múzeum – SZTE Kommunikáció- és Médiatudományi Tanszék, 2008. 173–188.

- NAGY TERÉZIA (2009) *Kötődések és kudarcok. A kapcsolatok és kapcsolati kudarcok szerepe az integrációban. Egy menekültek körében végzett terepmunka eredményei.* Doktori disszertáció. <http://phd.lib.uni-corvinus.hu/437/>
- NAGY TERÉZIA (2011) Harmadik világbeli menekültek magyarországi integrációjának esélyei. *Esély*, 5. 75-99
- NAGY TERÉZIA (2017) A szélsőséges iszlamizmus térnyerése és a sebezhetőség hálózati szempontból. *Rendvédelem* 6 (1) 121-144.
- SIK ENDRE (2022) A hálózat és a társadalmi tőke elmélete. In Sik Endre: *A migráció szociológiája 3.0.* Debrecen: Debreceni Egyetemi Kiadó
- TILLY, CHARLES (2001) Áthelyeződött hálózatok. In: Sik Endre (szerk.): *A migráció szociológiája.* Budapest: Szociális és Családügyi Minisztérium. 89–103.

RÁCZ ATTILA – LENGYEL ANDRÁS

Puszttaottlaka fejlettségének lakossági megítélése 2015-ben

Bevezetés

Idén lesz tíz esztendeje annak, hogy az egyetemi oktatói évek után a Központi Statisztikai Hivatal Szegedi Főosztályának osztályvezetőjeként kezdhettem el dolgozni. Röpke három és fél év adatott meg ebben a pozícióban, de ezalatt igen sok tapasztalattal és tudással gyarapodtam. Hivatali munkám mellett továbbra is folyamatosan fenntartottam a Szegedi Tudományegyetemmel való kapcsolatomat, és egy az egyetemmel közös gyakornoki program keretében (amelyben szerzőtársam Lengyel András, mint szociális munkás hallgató akkor még gyakornokként vett részt) 2015. július 6-10. között egy közös falukutatást végeztünk Puszttaottlakán, a község önkormányzatának támogatásával.

A falukutatások iránti érdeklődésem a szegedi Szociológia Tanszéken folytatott tanulmányaim során Pászka Imre akkori tanárom és későbbi mentorom oktatói munkájának volt köszönhető. A romániai falukutató mozgalomról szóló előadásai és publikációi, a kolozsvári Erdélyi Fialatok c. folyóiratban megjelent, általa ismertetett tanulmányok, a Sarlósok és a Szegedi Fialatok ez irányú tevékenysége, valamint a román Dimitrie Gusti professzor vezette falukutatói munka megismerése adta a kezdeti lökést ez irányú érdeklődésem irányába (Pászka 2009). Először Pászka tanár úrral közösen a Homokhátsági kistérségi elitek körében végeztem falukutatói munkát (Pászka 2010).

Jelen tanulmányban egy olyan kutatás részeredményeit közöljük, amely egy a Dél-Alföldön lévő 500 fő alatti településen készült, és ahol a statisztikai adatok szerint a 2011. évi népszámlálást követő években jelentős társadalmi és gazdasági változások mentek végbe. Puszttaottlaka egyes statisztikai mutatók alapján ebben az időben nemcsak a Békés megye, hanem a Dél-Alföld hasonló népességnagyságú települései közül is kiemelkedett. A statisztikai adatok ekkor azt mutatták, hogy az említett településen ebben az idő-

szakban nemcsak a népességszám, hanem a működő vállalkozások száma is növekedett.

A kutatás szervezésében, lebonyolításában, a kérdőívek elkészítésében, végül a kapott adatok kiértékelésében a KSH Szegedi főosztályának munkatársain kívül három földrajz, két szociológus, egy szociális munkás, egy fogorvos, egy agrármérnök egyetemi hallgató, valamint két kutató (egy közgazdász és egy szociológus) vett részt. A felmérést színesítette, hogy mivel a gyakornokok különböző egyetemi szakokról érkeztek, így a kutatás gerincét képező kérdőívben is több tudományterületet érintő kérdés kapott helyet. A kvantitatív adatfelvétel számítógéppel támogatott személyes kérdezés (CAPI⁵⁸) módszerével valósult meg, amelynek során minden háztartásban egy lakás-háztartás és személyi kérdőívek kerültek felvételre. Míg a lakás-háztartásra vonatkozó kérdésblokk esetében a háztartás egy tagja nyilatkozott többek között a lakás egyes jellemzőivel, infrastrukturális ellátottságával, valamint a háztartás anyagi helyzetével kapcsolatban, addig a személyi kérdőívben – amellett, hogy a háztartást alkotó valamennyi személy demográfiai, munkaerő-piaci jellemzőiről is gyűjtöttünk adatokat – a 16 éves és idősebb népességtől egyéni véleményre, attitűdre vonatkozó kérdésekben is vártunk válaszokat. A vizsgálatot nem előzte meg mintavétel, hanem – a 2011. évi népszámlálás körzet- és címjegyzékét alapul véve – azt tűztük ki célul, hogy a háztartások minél szélesebb körét vonjuk be a kutatásba. A felmérésben végül 120 háztartás – a 2011. évi népszámláláskor összeírt háztartások 65%-a – vett részt, melyekben összesen 277 fő élt, közülük 235-en a 16. életévüket is betöltötték. A kutatás során kvantitatív és kvalitatív adatfelvételi módszereket egyaránt alkalmaztunk. Míg a közfoglalkoztatottak körében mélyinterjúk segítségével kerestük arra a választ, hogy hogyan tudnának az érintettek leginkább integrálódni a munka világába, addig fogászati státuszfelmérések révén a településen élők szájhygiénés állapota is felmérésre került.

⁵⁸ Computer Assisted Personal Interview angol kifejezésből képzett mozaikszó, ami azt az adatfelvételi módszert jelenti, mikor a kérdezőbiztos az interjú során egy számítógép monitorján jeleníti meg a kérdőívet, és ott is rögzíti az interjú során elhangzott válaszokat.

Puszttaotlaka fejlettségének megítélése eltérő területi szintek viszonylatában

A falukutatás személyi kérdőívében a 16 éves és idősebb kérdezettek körében arra is választ kerestünk, hogy milyen véleménykülönbségek mutatkoznak a településen élők között Puszttaotlaka, Békés megye és az ország fejlettségi szintjének megítélésében.

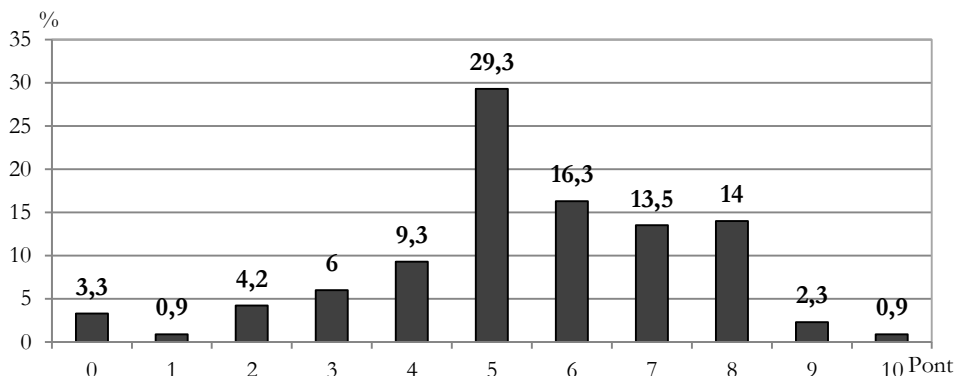
A válaszadás során 0 a legalacsonyabb, míg 10 a legmagasabb vélt fejlettségi szintet jelölte. Összességében megfogalmazható, hogy a kérdezetteknek hozzávetőlegesen kicsivel több, mint egy negyede (27-29%) nem foglalt állást a kérdésben.

Az általános fejlettség megítélése az egyes területi szinteken

Megnevezés	Megítélése szerint milyen az általános fejlettségi szintje egy 0-10-es skálán		
	Magyarországnak	Békés megyének	Puszttaotlakának
Érvényes válaszok száma	215	216	218
Hiányzó válaszok száma	62	61	59
Hiányzó válaszok aránya (%)	28,8	28,2	27,1
Átlag	5,5	4,8	4,4
Medián	5	5	4
Módusz	5	5	0
Szórás	2,0	2,2	2,9
Minimum	0	0	0
Maximum	10	10	10

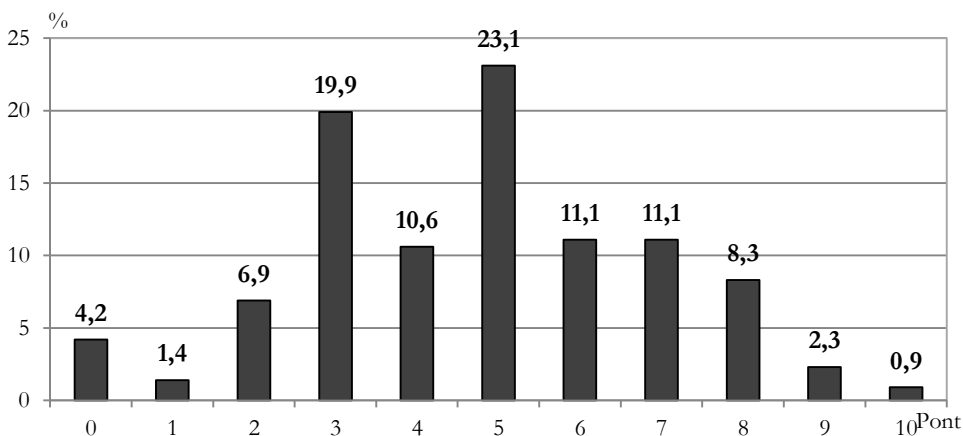
A válaszok alapján a Magyarországra vonatkoztatott átlagos fejlettségi szint 5,5 volt, azonban meglehetősen nagy különbségek mutatkoztak a válaszok között: a legalacsonyabb érték a 0, a legmagasabb pedig a lehetséges másik véglet (10) volt, s ez a szórás értékében is valamelyest tükröződött (2,0).

Magyarország általános fejlettségi szintjének megítélése a 16 éves és idősebb válaszadók arányában Pusztatottlakán, 2015

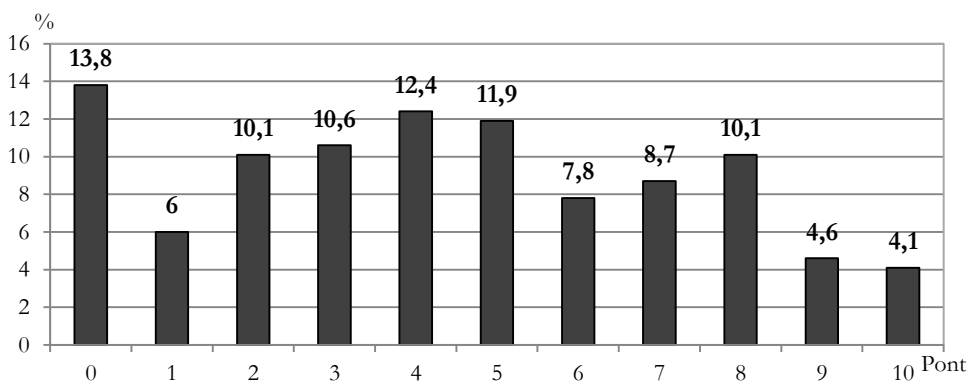
Ugyanakkor a megyei szint fejlettségének megítélése ingadozóbbnak bizonyult az országoshoz képest, hiszen a szórás értéke az ezen kérdésre adott pontszámok esetében még magasabb (2,2), az átlag pedig alacsonyabb (4,8) volt. A válaszadók megítélése ebben az esetben is érintette a skála teljes spektrumát a minimumtól a maximumig, de jóval inkább megoszlottak a válaszok a pontszámok között.

Békés megye általános fejlettségi szintjének megítélése a 16 éves és idősebb válaszadók arányában Pusztatottlakán, 2015

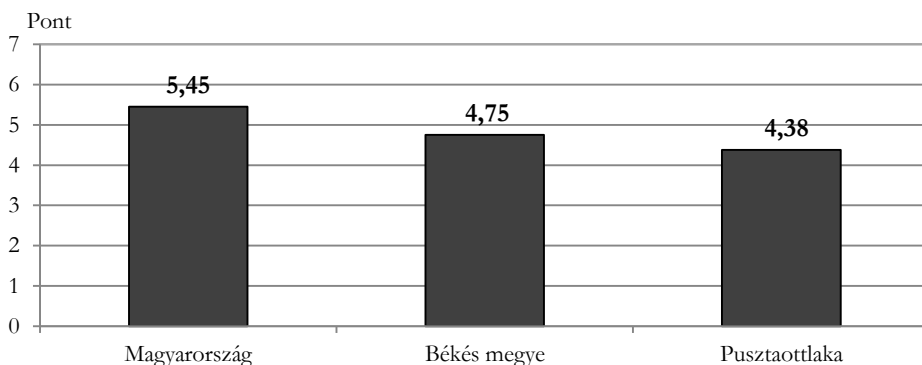

A legnagyobb változékonyság (2,9 szórással) és a legalacsonyabb átlagérték (4,4) azonban Pusztátólaka fejlettségi szintjének megítélése esetében mutatkozott. A településre vonatkozóan szintén beszédes adat, hogy – bár a megjelölt maximum és minimum ebben az esetben is rendre 10 és 0 voltak – míg az országos és megyei véleményeket az 5-ös értékek „uralták” – mind a medián, mind a módusz ezt vette fel –, addig a települési fejlettség esetében a középítő változóérték a 4-es, a leggyakrabban említett pedig a 0 volt.

Pusztátólaka általános fejlettségi szintjének megítélése a 16 éves és idősebb válaszadók arányában, 2015

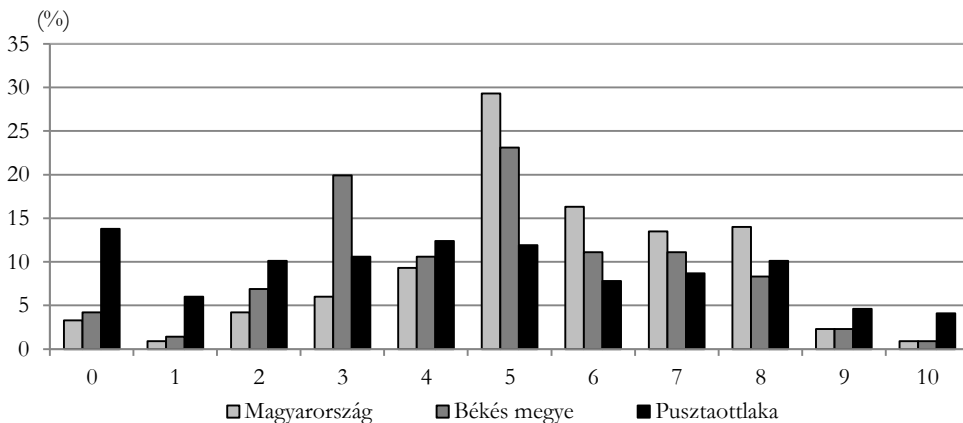
Az általános fejlettség megítélésének átlagértékei területi szintenként a 16 éves és idősebb válaszadók körében, 2015

Az érvényes választ adók megítélése szerint tehát összességében – mind az átlagértékeket, mind pedig az eloszlást tekintve – az országos viszonyok a

legkedvezőbbek, amit a megyei, majd legvégül a település fejlettségi szintje követ.

Az egyes területi szintek általános fejlettségének megítélése a 16 éves és idősebb válaszadók arányában, 2015

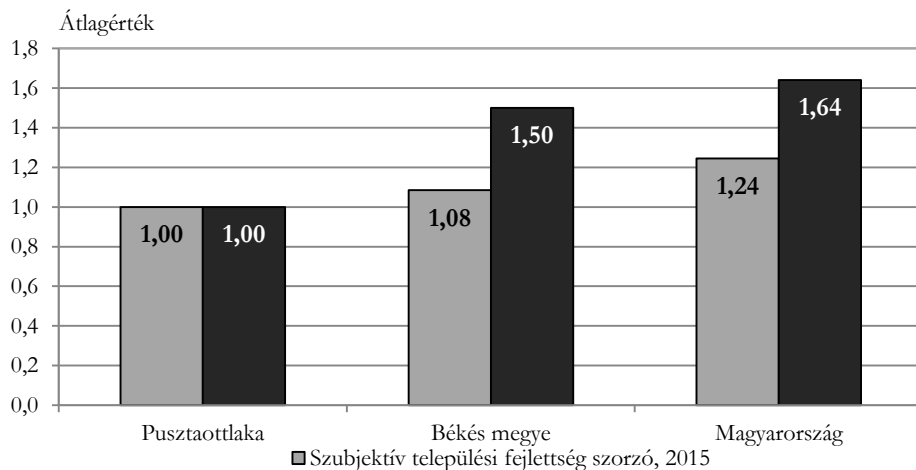

Érdekes összevetés lehet annak vizsgálata, hogy a lakosok fentiekben feltárt véleményei alapján kirajzolódó kép mennyiben közelíti a valós viszonyokat, objektív statisztikai mutatók elemzése révén. Mindezt természetesen nehezíti az a nyilvánvaló körülmény, hogy a kérdésben feltett „*fejlettségi szín*” sok mindent jelenthet, így bizonytalan azt egy vagy akár néhány statisztikai mutatóra leképezni. A fejlettség értelmezhető gazdasági, társadalmi, kulturális, stb. aspektusokban, így több dimenzió mentén is érdemes volna megvizsgálni a szubjektív kép és az objektív állapotok viszonyát. A szükséges adatok rendelkezésre állása esetén erre esetlegesen lehetőség is volna dimenziócsökkentő eljárások alkalmazásával, azonban jelen rövid kitérő keretében mindössze egy mutató felhasználásával kívánunk demonstratív összevetést végezni; a foglalkoztatottsági ráta, mint a fejlettség *egy dimenziója* felhasználásával.

A könnyebb összehasonlíthatóság érdekében elsőként egymáshoz képest összevethetővé tesszük az egyes területi szintekre adott válaszadói becsléseket oly módon, hogy a legalacsonyabb – a pusztottlakai viszonyokra adott – értékhez mérjük a többi területi szintet jellemző adatot, s ugyanilyen módon járunk el az 1990-es, a 2001-es, valamint a 2011-es évekre vonatkozó foglalkoztatási ráta átlagának esetében is. A közölt adatok tehát azt mutatják meg, hogy

Magyarország, illetve Békés megye szubjektív és objektív tényezők által meghatározott átlagos fejlettségi szintjének értéke hányszorosa a Puszttaotlaka esetében mértnek. Míg a viszonyítási pontot jelentő 1,00 érténél nagyobb számok a Puszttaotlakára jellemzőknél kedvezőbb, addig az alacsonyabbak kedvezőtlenebb állapotot jeleznek. Az összevetés eredményei alapján megfogalmazható, hogy a fejlettségbeli különbségek szubjektív képében kisebb különbség, kisebb mértékű lemaradás figyelhető meg, mint a foglalkoztatási ráta alapján alkotható objektív kép alapján, hiszen a puszttaotlakai települési értéket egységnyinek tekintve, ahhoz képest a megye fejlettsége 1,08-szoros, s az ország fejlettsége is „mindössze” 1,24-szor magasabb. Ugyanakkor az objektív kép, azaz a foglalkoztatási ráta adatai alapján jelentősebb eltérések figyelhetők meg. Ezek alapján tehát úgy tűnhet, *a vizsgált dimenzióhoz viszonyítva* a település lakossága a valódinál mérsékeltebb fejlettségbeli lemaradást érzékel⁵⁹.

*A „szubjektív” és „objektív” fejlettségi szorzó különbségei**

*A foglalkoztatottsági rátára vonatkozó adatok az 1990-es, a 2001-es, valamint a 2011-es népszámlálási adatok alapján a szerző saját számítása.

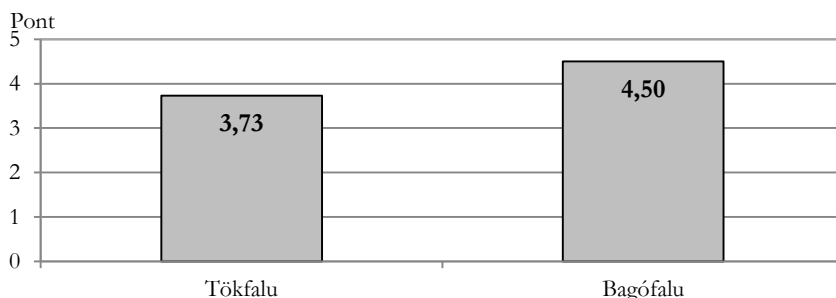
⁵⁹ Mindazonáltal ezen összevetés lehetséges torzítottságára abban az értelemben (is) fel kell hívni a figyelmet, hogy az összevetett mérési skálák értékeiket tekintve egymásnak nem megfeleltethetők.

Megannyi további elemzési, összevetési lehetőség kínálkozik a települési fejlettség megítélése kapcsán, melyeket – egy kivétellel – részleteiben nem fejtenk ki, csak a főbb tendenciákat jelezzük vázlatosan:

- a nők megítélése szerint magasabb Pusztaotlaka fejlettségi szintje (nem szignifikáns; n.sz.)
- a nőtlenek/hajadonok, illetve az özvegyek látják úgy, hogy a település fejlettebb (n.sz.)
- az érettségizettek által adott település fejlettségi átlagok a legmagasabbak (n.sz.)
- tendenciájában a fiatalabbak tekintik fejlettebbnek Pusztaotlakát.

További érdekes különbség, hogy településrészenkénti bontásban Tökfalú lakosai alacsonyabb fejlettségi szintet érzékelnek a bagófalubeli lakosok válaszához képest (n.sz.).⁶⁰

Pusztaotlaka fejlettségének megítélése településrészenként a 16 éves és idősebb kérdezettek körében Pusztaotlakán, 2015

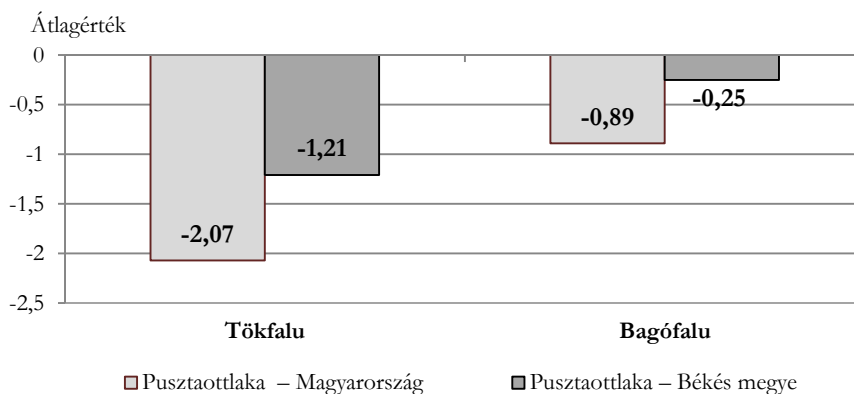

Továbbá az is megfigyelhető, hogy ehhez az eleve alacsonyabb fejlettségi szinthez képest relatíve még jelentősebb lemaradást érzékelnek mind megyei (Pusztaotlaka – Békés megye), mind pedig országos viszonylatban (Pusztaotlaka – Magyarország) a Tökfaluban lakó 16 éves és idősebb válaszadók (n.sz.). A magyarországi viszonyokra adott becslésükhöz képest Pusztaotlakát átlagosan több mint két fokozattal alacsonyabb fejlettségi szintre sorolták a tökfalubeli válaszadók, s több mint egy fokozattal alacsonyabb szintre a megyei viszonyok

⁶⁰ Bár Pusztaotlaka három településrészből áll, az elemzés ezen részében (Tökfalú, Bagófalú, külterület), a külterületre vonatkozó adatok nem kerülnek részletezésre.

megítéléséhez képest. Ugyanakkor ezek a különbségek a Bagófaluban lakók esetében egyik viszonylatban sem érik el az egy egész értéket.

A szubjektív településfejlettség relatív hátrányai településrészenként a 16 éves és idősebb kérdezetek körében Pusztaotlakán, 2015

A település fejlettségének vizsgálata kapcsán egy másik lehetséges megközelítés annak elemzése, amikor a településen található infrastruktúra – intézmények, szolgáltatások, úthálózat stb. – megítéléséről alkotunk képet. A kérdőívben a település életének, működésének alábbi dimenzióit értékelték a lakosok egy 1-5 értékek közötti osztályozással (1–kifejezetten elégedetlen, 5–kifejezetten elégedett):

- az önkormányzat tevékenysége
- a településen a bolti ellátottság
- a település közművesítettség
- a település utcáinak, útjainak állapota
- a település közlekedési helyzete
- a 0-3 éves gyermekek ellátása
- az óvodába való eljutás
- az óvodai intézmény, ahová a település tartozik
- az alapfokú oktatási intézménybe való eljutás
- az alapfokú oktatási intézmény, ahová a település tartozik
- az időskorúak ellátása
- a házi orvosi ellátás
- a fogorvosi ellátás

az orvosi ügyelet
a gyógyszerértári szolgáltatás
a településen/településről elérhető munkalehetőségek.

A helyzet megítélésére adott lakossági válaszok mindegyik dimenzió esetében egyaránt 1 és 5 közé estek, az érvényes válaszok száma meglehetősen széles tartományban mozog. A legnagyobb számban (226 fő) a település közművesítettsége esetében fejezték ki véleményüket a kérdezettek, az óvodai intézmények megítélése volt a legkevesbé gyakori (87 fő). A legeggyöntetűbb a vélemények megoszlása – részben talán éppen az előzőeknek köszönhetően – az óvodai intézményekre vonatkozó adatok esetében volt (szórás=0,83), s a legjelentősebb változékonyság a fogorvosi ellátás megítélése esetén mutatkozott (szórás=1,51).

*A Pusztatollakán lévő intézményekkel, szolgáltatásokkal, valamint infrastrukturális ellátottsággal való elégedettség megítélése
a 16 éves és idősebb kérdezettek körében Pusztatollakán, 2015⁶¹*

Mennyire elégedett a településen...	Érvényes válaszok száma	Minimum	Maximum	Átlag	Szórás
az óvodai intézménnyel, ahová a település tartozik?	87	1	5	4,33	0,831
az időskorúak ellátásával?	172	1	5	4,02	1,113
az alapfokú oktatási intézménnyel, ahová a település tartozik?	99	1	5	3,90	1,282
az alapfokú oktatási intézménybe való eljutással?	113	1	5	3,84	1,299
a település közművesítettségével?	226	1	5	3,81	1,014
az óvodába való eljutással?	103	1	5	3,68	1,238
az önkormányzat tevékenységével?	215	1	5	3,63	1,329
a település utcáinak, útjainak álla-	225	1	5	3,44	1,342

⁶¹ A kérdésblokkban lévő szempontok megítélését talán valamelyest az is befolyásolta, hogy egyes intézmények, illetve szolgáltatások (példaként említve az óvodai nevelést, az általános iskolai oktatást, az orvosi ellátást, valamint a gyógyszerértári szolgáltatást) nem találhatóak a faluban.

potával?

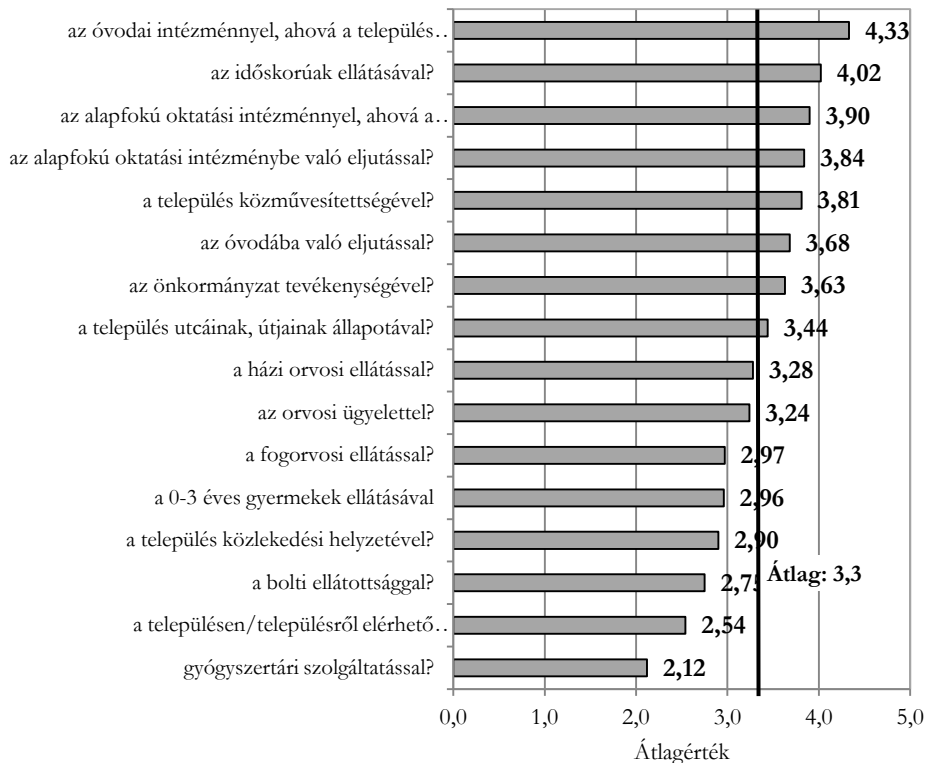
a házi orvosi ellátással?	195	1	5	3,28	1,291
az orvosi ügyelettel?	176	1	5	3,24	1,407
a fogorvosi ellátással?	170	1	5	2,97	1,513
a 0-3 éves gyermekek ellátásával	112	1	5	2,96	1,426
a település közlekedési helyzetével?	208	1	5	2,90	1,337
a bolti ellátottsággal?	222	1	5	2,75	1,324
a településen/településről elérhető munkalehetőségekkel?	201	1	5	2,54	1,407
a gyógyszerértári szolgáltatással?	191	1	5	2,12	1,494

Az értékelések átlagai alapján láthatóvá válnak a legjellemzőbb eltérések. Figyelemre méltó különbség, hogy az átlagosan legmagasabb pontszámmal jellemzett intézmény *több mint kétszerez* átlagpontszámot kapott, mint a legkedvezőtlenebbként véleményezett szolgáltatás (az átlagpontszámok átlaga 3,3). A lista élére az óvodai intézménnyel való elégedettség került 4,3-es átlaggal⁶², amit az időskorúak ellátása, majd az alapfokú oktatás követnek. A legkedvezőbb minősítés tehát a demográfiai spektrum két szélén elhelyezkedő csoportokhoz (idősek és gyermekek) társul. Az ezeket követő három, még szintén kedvező pozícióban lévő elem a közlekedési, elérhetőségi-infrastrukturális viszonyokra vonatkozik (eljutás óvodába–iskolába, közművek állapota). Az önkormányzat munkájának megítélése és az utak, utcák állapota még az átlagérték (3,3) fölött található, azonban az orvosi ellátások többségével kapcsolatos vélemények átlag alatti pontszámokat kaptak. A lista végén található, legkedvezőtlenebb megítélésű elemek olyan alapvető ellátásokhoz, illetve lehetőségekhez kapcsolódnak, mint a bolti ellátottság, a munkalehetőségek és az egészségügyi, gyógyszerértári szolgáltatások.

⁶² Ehhez figyelembe kell azonban venni, hogy a településen nincs sem óvoda, sem pedig iskola, a településről a gyerekeket máshová hordják, így ezek az értékelések azoknak a településeknek az intézményeiről szólnak.

Pusztatollakán lévő intézményekkel, szolgáltatásokkal, valamint infrastrukturális ellátottsággal való elégedettség megítélése a 16 éves és idősebb kérdezetek körében Pusztatollakán, 2015

Mennyire elégedett a településen...

Településrészek szerinti bontásban itt is megfigyelhetők bizonyos eltérések az egyes intézmények, szolgáltatások, valamint az infrastrukturális ellátottság értékelésében. Már összességében vizsgálva is olybá tűnik, hogy a Tökfaluban élők általános „elégedettségi szintje” alacsonyabb, amennyiben az egyes véleményezendő elemekre adott értékelések átlaga alacsonyabb (3,1), mint a bagófalubeli lakók esetében (3,4).

Ugyanakkor a gyógyszertári szolgáltatások megítélésében egyöntetűnek látszik a kép: mindkét csoport válaszadói egyaránt a legkedvezőtlenebb helyzet-ről adnak tanúbizonyságot. Míg azonban Bagófaluban a munkalehetőségek hiánya és a települési közlekedési nehézségek tűnnek a legnyomasztóbbnak a

válaszadók szerint, addig Tökfaluban a bolti ellátottság és a fogorvosi szolgáltatás hiányosságai szerepelnek a lista utolsó három helyezettje között.

A lista másik végén szintén azonos elem található mindkét válaszadói csoport esetében: az óvodai intézmények megítélése kapta a legmagasabb átlagpontoszámot. Ugyanakkor a legkedvezőbb állapotok tekintetében a további osztályozás jelentős eltéréseket mutat: amíg Bagófaluban a továbbiakban az időskorúak ellátása és a közművesítettség a legkedvezőbbben megítélt elemek, addig Tökfaluban az óvodai és alapfokú oktatási intézménybe való eljutás található – azonos átlagpontoszámmal – a dobogón.

Pusztatothlakán lévő intézményekkel, szolgáltatásokkal, valamint infrastrukturális ellátottsággal való elégedettség megítélése a 16 éves és idősebb kérdezettek körében Pusztatothlakán településrész szerinti bontásban, 2015

Mennyire elégedett a településen... (átlagértékek)	Bagófalú	Tökfalu
a gyógyszertári szolgáltatással?	2,1	1,6
a településen/településről elérhető munkalehetőségekkel?	2,5	2,6
a település közlekedési helyzetével?	2,8	2,9
a bolti ellátottsággal?	2,9	2,1
a 0-3 éves gyermekek ellátásával	3,1	2,6
a fogorvosi ellátással?	3,1	2,2
az orvosi ügyelettel?	3,3	3,0
házi orvosi ellátással?	3,5	2,8
az óvodába való eljutással?	3,5	4,1
a település utcáinak, útjainak állapotával?	3,6	3,0
az önkormányzat tevékenységével?	3,6	3,7
az alapfokú oktatási intézménybe való eljutással?	3,8	4,1
az alapfokú oktatási intézménnyel, ahová a település tartozik?	3,8	3,9
a település közművesítettségével?	3,9	3,4
az időskorúak ellátásával?	4,0	3,8
az óvodai intézménnyel, ahová a település tartozik?	4,3	4,2

Hivatkozások

PÁSZKA I. (2009). Tájékozódás D. Gusti a wilhelmianus németország egyetemi oktatóiról. *Szociológiai Szemle* 2009/2, 103–122.

PÁSZKA I. (2010). *Elit, elitek a lokális kistérségi társadalomban*. Szeged: Belvedere Meridionale

TAMÁSKA MÁTÉ

A Hangya boltok világa 1898–1948

egy kiállítás kísérőszövege⁶³

A Hangya Termelő- Értékesítő és Fogyasztási Szövetkezet egyike volt azoknak a nagy nemzeti vállalatoknak, amelyek alapítása a 19. század klasszikus kapitalista korszakára nyúlik vissza, s amelyek az akkoriban indult sok száz vállalkozás közül végül fennmaradtak, majd piacvezetői szerepbe kerültek. Ilyenek voltak a gépgyártásban a Weiss-Manfréd Művek vagy a Ganz gyár, a vegyiparban a Richter, a textilágazatban a Goldberger, az élelmiszeriparban a Dreher vagy a Törley. Ha ezekkel vetjük össze, rögtön feltűnhet a Hangya különutas története is. Amazok jellemzően családi vállalkozásként jöttek létre, jelentős technológiai újdonságoknak köszönhetően sikerüket, majd részvénytársasági formában sikerült piaci szerepüket növelni. A Hangya mögött nem volt kiemelkedő technológiai tudás, s bár gróf Károlyi Sándor magánvagyonának köszönhetően rendelkezett "családi háttérrel", de már a névválasztásból is látszik, hogy ennek jelentősége másodlagos volt. Ugyancsak feltűnő különbség, hogy a Hangya fogyasztási szövetkezetként alakult, alapvetően (kis)kereskedelmi érdekeltséggel. A kiskereskedelmi jellegének köszönhetően vált igazán ismertté, hiszen boltba, üzletbe (majdnem) mindenki járt. De a leglényegesebb különbség a klasszikus nagyvállalatokhoz képest a térben elfoglalt helyében mutatkozott. A kapitalista nagyipar Budapesten koncentráldott vagy ide tartott. Klientúrája is ide, illetve a felsőbb polgári osztályokhoz kötődött. A Hangya ellenben kezdettől fogva országos hálózatban gondolkodott, tagjai, vásárlói, részben tőkései is, a vidéki parasztság közép- és felső rétegeiből kerültek ki.

A kereskedelmi tér, ahol a Hangya megjelent, korántsem volt üres. A 19. század második felében rohamos gyorsasággal nyíltak a falusi vegyesboltok, melyek éppúgy, mint később a Hangya, a paraszti kultúra városiasodásá-

⁶³ A kiállítást a hasonló munkacímű, NKA A2032/N1313 számú pályázat támogatta.

nak voltak jelei. Ha a Hangya üzleteket ebben a mezőnyben helyezzük el, megint csak érdekes sajátosságokra bukkanhatunk. A kiskereskedelem a századfordulón alapvetően családi léptékekben működött. Még a nagyobb városok utcáinak cégfeliratait vizsgálva is feltűnő a családnevek sokasága, falun pedig a boltos személye maga volt az üzlet. Ebbe a tarka kínálatba lépett be a "Hangya", és tette a falusi kiskereskedelmet professzionális ügymenetté. A Hangya innen nézve a mai kereskedelmi láncok előfutára.

A Hangya szerepének sokféleségét tovább bonyolította, hogy az első világháború alatt létrejött Hangya Ipar Rt. révén a termelésbe is közvetlenül bekapcsolódott, jobbjára úgy, hogy részesedéseket vásárolt meglévő üzemekben. A Hangya Ipar Rt.-nek tehát már cégformája is más volt, mint a hasonló nevű fogyasztási szövetkezeté. A nagy mezőgazdasági üzemek, paprikamal-mok, cukorgyárak első ránézésre éles ellentétben állnak a szövetkezeti eszmének a kis egzisztenciákra épülő szemléletmódjával.

A Hangya iparvállalati arculata végképp zavarba ejtheti az embert, ha a szövetkezetet pusztán a kisegzisztenciák együttműködésként képzelem el. De minek tekintünk hát a Hangyát? Piaci érdekeknek alárendelt vállalatnak-e vagy a szociális gondolat egy sajátos formájának? A kérdés annál is érdekes, Hangya körül erős ideológiai tábor keletkezett. A Hangya magáról azt hirdette (az eredményeket látva talán nem alaptalanul), hogy a helyi értelmiség, papok, jegyzők, tanítók vezetésével sikeresen képes integrálni a falusi lakosságot élet-erős közösségekbe. Innen közelítve a Hangya egy erősen értékorientált, konzervatív, keresztény-nemzeti szervezet volt, az 1920 után kialakuló rendszer ideológiai támasza, de legalábbis holdudvara. Az is tény, hogy az 1940-es években Wünscher Frigyes vezetésével a Hangya az országos településpolitika részévé vált. Más kérdés, hogy a Hangya e téren nem volt egyedül, és általában jellemező volt a korra, hogy a nagyvállalatokat az állam támogatta, illetve kontrollálta.

De mindenekelőtt a Hangya egy jelenség volt, a magyar falukép meghatározó színfoltja. A 20. század első felének falvait nem lehet a Hangya boltok nélkül elképzelni. Ezt az emlékezeti szálat kiemelve az alábbiakban a Magyarország Felfedezése Alapítvány rendezésében, az Apor Vilmos Katolikus Főiskolán megrendezett kiállítás (2024. feb. 8. – március 15) tablószövegei segítségével mutatom be a Hangya boltok világát. Tehát nem a vállalat egészét, hanem annak látható, a mindennapi falusi térben megjelenő arcát. Az

eredeti tablókön átlagosan 4-5 kép szerepel, itt helyhiány miatt csak illusztrációként tudok egy-egy képet megmutatni. A forrásanyag nagy része a Magyar Nemzeti Levéltár gyűjteményéből származik, amit képeslapok valamint a vállalat által kiadott Hangya naptárak képanyaga egészített ki. A képanyagot végül hallgatói grafikák tették teljessé.

Bevezető tablók

A 20. század első felének falusi levelezőlapjain a templom, az iskola és a községháza mellett gyakran feltűnik egy bolt is, a Hangya szövetkezet helyi üzlete. Alig van olyan nagyobb falu Magyarországon, ahol 1945 előtt ne működött volna egy Hangya bolt. S bár a kommunista diktatúra pontot tett történetére, de még évtizedek múltán is előkerült beszélgetésekben, mint a megfizethető minőség példája. Dicsérni persze csak csöndben, baráti körben lehetett. Mert a hivatalos történetírás a Hangyát besorolta a Horthy féle "ellenforradalmi reakció" kellei közé. Antiszemita kilengéseit a vállalat egész működésével azonosította, a papok és jegyzők munkáját pedig a szegényparasztság kizsákmányolásként ábrázolta.

A Hangya Magyarország történetének egyik legnagyobb vállalkozása volt, szinte ország az országban. Egyes becslések szerint a teljes nevén a Hangya (teljes nevén a Magyar Gazdaszövetség "Hangya" Termelő, Értékesítési és Fogyasztási Szövetkezete), illetve társvállalata, a Hangya Ipari Rt. az 1940-es években négyemillió embert ért el. 2000-3000 üzletével még ma is a legnagyobb bolthálózatok közé tartozna. De a Hangya nem csak boltokat üzemeltetett. A háztartási cikket részben maga állította elő, 7000-8000 embert foglalkoztatva. Emellett működtetett szállodákat, vendéglőket, sőt kórházat is, illetve részt vett a szociális bérlakás építkezésekben.

Mai szóhasználatl élve a Hangya 1898-ban "garázs vállalkozásként" jött létre, egy szerény budapesti irodával, néhány fős személyzettel, a kiváló közgazdász Balogh Elemér vezetésével. A gyors sikerhez persze gróf Károlyi Sándor alapító anyagi felelősségvállalása és politikai befolyása is kellett. A Hangya modell lényege a központi irányítás, árueosztás és a helyi boltok kooperációja volt. Ebből adódik építészetének kettőssége is. Míg a fővárosban a Nagykorút lezárásában többemeletes áruraktár és irodaház épült, addig a falu-

si kisboltok gyakran egy-egy parasztház utcai szobájában nyíltak meg. Az elsősre ellentmondásos kép volt a Hangya voltaképpen lényege: gazdasági egységbe szervezni, és ily módon esélyt teremteni a piaci viszonyok között máskülönbén elvesző falusi vállalkozások számára.

A budapesti központ

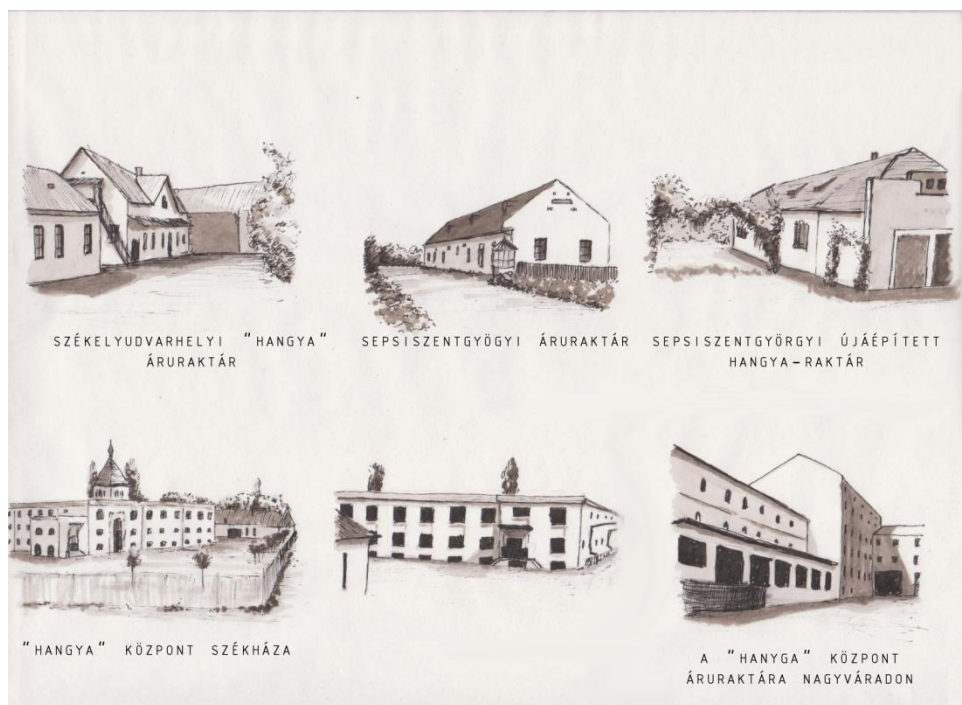
1. kép. Hangya Sarok a Nagykörúton, 1930-ban.

Forrás: Fortepan 25690, Ferencvárosi Helytörténeti Gyűjtemény

A Hangya szövetkezet központja Dél-Pesten volt, ahol a Központi Vásárcsarnok, a Közraktárak és a Ferencvárosi pályaudvar és kikötő körül már a 19. század végén kialakult a főváros éléskamrája. Az élelmiszergyárak és malmok sorához csatlakozott az 1900-as évek elején a három épületből álló "Hangya-sarok" is. A tulajdonképpeni sarokház szépen betagozódott a kialakuló körút építészeti világába. A Közraktár utcai tömbök azonban merészebb kialakításúak, különösen a Györgyi Dénes féle ház 1920-ból. Györgyi eredeti-

leg Kós Károly köréhez tartozott, de ezen az épületén már inkább érvényesültek a háború utáni technokrata világrend értékei. Az expresszív, erőt sugárzó homlokzat szigorúságát azonban még oldják a kecses, a letűnt szecesszió világát megidéző díszek.

Áruraktárak

2. kép. Áruraktárak Erdélyben, lent a nagyenyedi központ,
Holicze Fanni tájépítész ballgató rajza

A falusi bolthálózat versenylőnyét elsősorban a közös, nagybani beszerzéseknek köszönhette. A Hangya raktárak nagybani elosztó helyek voltak, ahonnan a falusi boltos relatív olcsó, de jó minőségű árut szerezhetett be. A raktárak helyének kiválasztásában a település vasúti megközelíthetősége kulcsfontosságú volt, így esett a választás Balassagyarmatra, Salgótarjánra, Nagyszombatra, Tornaaljára, Sátoraljaújhelyre, Nagyváradra és Nagyenyedre.

Feltűnő, hogy Nagyváradon kívül jellemzően középvárosokról van szó. A Hangya ugyanis nem tudott és nem is akart konkurálni a meglévő nagy logisztikai és élelmiszeripari vállalatokkal, sokkal inkább komplementer módon a piaci réseket igyekezett kihasználni. Nem mellékes az sem, hogy bár lakosság-számukban közép- és kisvárosokról beszélhetünk, de igen sokszor jelentős szellemi tőkével. A szövetkezetek szervezési munkáját ugyanis jórészt a kollégiumokból, papneveldekből kikerülő falusi klérus vállalta.

Kisboltok

3. kép. Sinfalva szövetkezeti üzlete.

Forrás: (Erdélyi) Hangya Naptár 1924.⁶⁴

Falusi kisboltot nem kellett építeni. Elég volt az utcai szobán egy bejáratot nyitni és kihelyezni a cégtáblát. A Hangya boltos állandó vevőkörét a fogyasztási szövetkezet tagjai adták, akik maguk befektetők és vásárlók is vol-

⁶⁴ Az erdélyi gyűjtést a Klebelsberg Kuno 2023 ösztöndíj támogatta.

tak egyben. Az üzlet profitjából a tagok vásárlásaikhoz mérten részesültek, amit jellemzően a boltban költhettek el. A Hangya boltokban jó száz évvel ezelőtt tehát már létezett a „törzskártya” intézménye. Az üzletek árukészlete a központi raktárakból érkezett, főként a háztartás mindennapi kellékei a világításhoz szükséges olaj, gyertya, papíráru, írószer, kalendárium, ruhák, szappan és egyéb tisztálkodó szerek, illetve mezőgazdasági szerszámok képezték a kínálat magját, de keresettek voltak az úgynevezett "gyarmatárúk" is, mint a tea vagy a kávé.

Italmérés

A Hangya kapcsán külön kell szólni a borárusításról. Az italmérési jog eredendően feudális kiváltság volt, amit a modern korban az állam, mint szabályozó örökölt meg. A falusi boltok legnagyobb problémája is az italmérés körül halmozódott. A falvak erkölcsi és gazdasági problémáiért a 20. század fordulójának közirói a hitelbe, uzsorakamatra fogyasztott alkoholt tették meg fő felelőssé. A Hangya boltokban ezért nem volt hitel, de az alkoholárusításról már csak gazdasági ésszerűségből sem mondhattak le. Az egyházi vezetőség szövetkezeteket a sajtó gyakran gúnyolta, amiért úgymond a pap itatja a híveit. A Hangya üzletekben azonban részeg embert (legalábbis hivatalosan) nem szolgáltak ki, az erős töményitalok helyett pedig saját boraikat hozták pozícióba. A két nagy Hangya pincészetben Budafokon és Nagyenyeden még ma is megvannak a régi, emblémás tölgyfahordók.

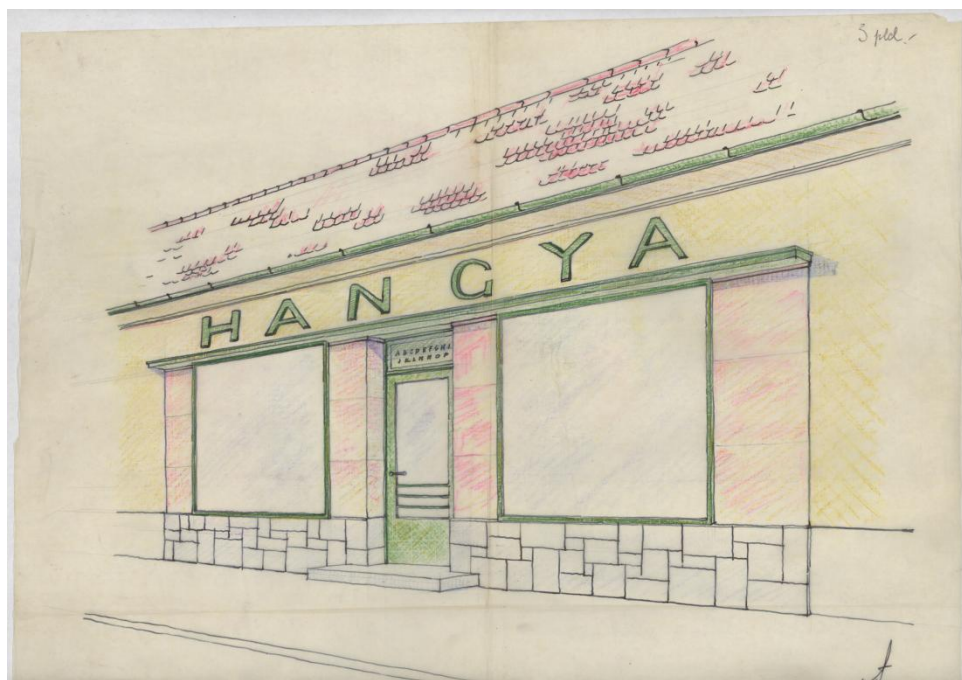
Népházak

4. kép. Ákosfalva népház terve Torockai Wigand Edétől,
Vas Attila kolozsvári építész hallgató rajza

Idővel a Hangya üzletek bevétele lehetővé tette a komolyabb építkezéseket is, amihez azonban a Hangya maga is szövetkezett, jellemzően a helyi gazdakörrel, hitelszövetkezettel, tejszövetkezettel, egyházakkal. Ilyen "szövetkezetek szövetkezéseként", a Székely Akció keretében, jelentős állami támogatással kiegészülve épülhettek fel az 1900-as évek elején a Torockai Wigand Ede tervezte népházak. Torockai magas fedélszékkal, erkélyekkel, "szakállszárító" esővédő tetőkkel megmozgatott épületei, noha papíron a népi építészetből ihletődtek, valójában messze kiemelkedtek környezetükből. Az építető gazdaközösségek nem feltétlenül rajongtak a bonyolult, és ezért költséges megoldásokért. Így aztán gyakran előfordult, hogy saját maguk fogadtak egy helyi építőmestert, aki aztán a városban ellesett eklektikus paloták földszintes mását hozta el a faluba.

Modern üzletek

5. kép. Hangya típusbolt. Forrás: HU MNL OL Z 1385 B III 0013 0422 2

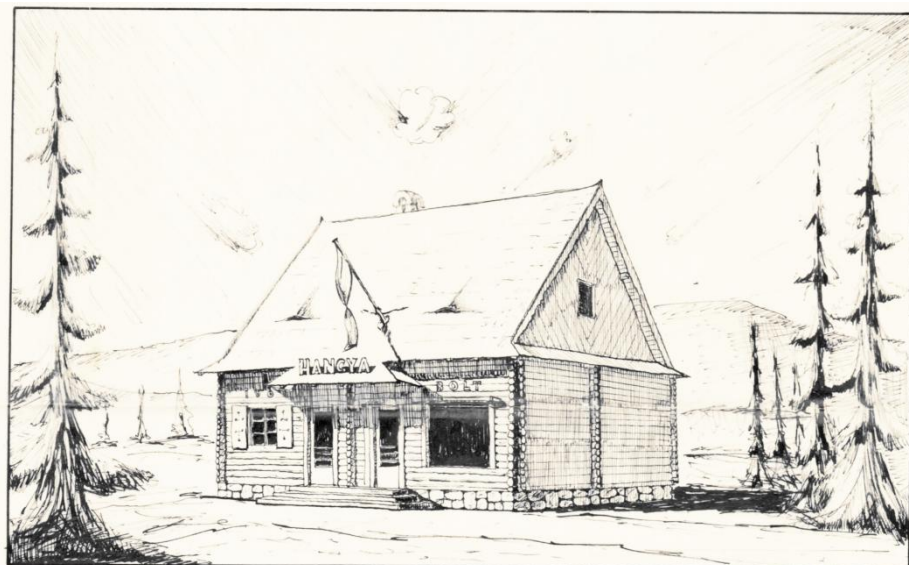
1918-ban megnyílt a kétezredik Hangya üzlet Zircen. Trianon a bolthálózat majd felét elvette, ehhez képest kell értékelni, hogy a harmincas években az új határokon belül megint csak kétezres nagyságrendről beszélhetünk. Az üzletek számbeli gyarapodása mellett a harmincas évek második felében a Hangya üzletek arculati modernizációjára is sor került. Egységes kirakatszekrények, feliratok, polcok és kiszolgáló pultok készültek, a személyzet számára eladói tanfolyamokat szerveztek. Az addig tarka, a "földből kinőtt" falusi Hangya boltok egyre inkább hasonlítottak egy modern nagyvállalat láncszemeihez. A Hangya bolt a maga üvegezett kirakatával, letisztult funkcionalista formavilágával a városokban ekkoriban születő fogyasztói társadalom üzenetét vitte vidékre.

6. kép. A marosvásárhelyi Hanga palota, Galács Gergely tájépítész hallgató rajza

A harmincas-negyvenes évektől a Hanga egyre inkább építetővé is vált. A Fejér megyei Tordason szövetkezeti mintafalut alapítanak, Budafokon Hanga sorházakat avatnak. A Hanga itt már nem egyszerűen gazdasági vállalkozás volt, nem egyszerűen egy bolt, hanem a falu megújítója. A mintafalu tervezői népies, tájba illeszkedő formákban gondolkodtak. Igaz, az első fázisban még tömbházakat szerettek volna felhúzni, talán olyasmi modern stílusban, mint azt a városi építkezéseken tették, Debrecenben vagy Szombathelyen. Az 1940-es Bécsi döntés után visszakerült Észak-Erdélyben a Hanga megint más arcát mutatta. A marosvásárhelyi Hanga-palota finoman historizáló homlokzata igyekezett figyelembe venni a város gazdag történeti múltját.

Kárpátalja

7. kép. Típusterv Kárpátaljára.

Magyar Nemzeti Levéltár. OL Z 1385 B III 0013 0436

A tordasi mintafalu, az erdélyi részek visszatagozódása a Hangya kötelékeibe viszonylag kis léptékű feladat volt ahhoz képest, amit a Hangya 1939 után Kárpátalján tervezett. A régi Magyarország, majd a fiatal Csehszlovákia leg-szegényebb régiójaként Kárpátalján egymást érték a modernizációs kísérletek. Ezek sorát zárta a Hangya programja. Itt a hagyományos bolthálózat mellett üdülőket, szállodákat, ásványvizes palackozókat terveztek felépíteni. Nem tudjuk, hogy a háború szorításában megvalósult-e ebből bármi is. Mindenesetre a boronafalu hegyi üzletek a Tordason is alkalmazott népies stílus elveit követték, de azoktól el is tértek, hiszen a hegyvidéki táj szelleméhez, anyaghasználatához igazodtak.

A Hangya felszámolása

A kiállítás nem foglalkozik külön az 1945 utáni fejleményekkel, de zárásként érdemes néhány szóban erre is kitérni. 1945-ben szinte minden áruraktár

üresen állt, háromszáz üzlet megsemmisült vagy berendezését széthordták, tönkretették. Még folytak a harcok, amikor a fővárosban az Országos Szövetkezeti Tanács 1945 március 27-én tárgyalta a szövetkezetek jövőjét. Érthető módon a középparasztságot képviselő kisgazda párt volt az, amely leginkább támogatta a szövetkezeti rendszer további működését, különös tekintettel a vidéki szövetkezetekre. A szociáldemokraták és a kommunisták ezzel szemben elsősorban a városi munkások ellátását tartották fontosnak.

Közben megindult a Hangya elleni mozgósítás. Számos faluban lefoglalták a vagyontárgyakat, az üzleteket kisajátították. Wünschér Frigyes Hangya igazgatót letartóztatták és népbíróóság elé állították, mint a német érdekek "felelőtlen kiszolgálóját". Eleinte komoly tiltakozásokra került még sor, így például Budapest utcáin feltűntek a "*Hitűnket, Hazánkat, Hangyánkat nem hagyjuk!*" kiáltványok. 1947-ben elfogadtak egy új, a koalíciós szempontokat figyelembe vevő kerettörvényt. Ezt akkor a Magyar Kommunista Párt is támogatta, amely azonban más pártokkal ellentétben ezt már egy szovjet típusú mezőgazdasághoz vezető út első állomásának tekintette. Moszkva parancsára hamarosan a gyors és erőszakos kollektivizálás mellett döntöttek. A korabeli megfogalmazás szerint a "demokratizálási folyamatban" sorra kizárták a korábbi vezetőket. Második lépcsőként 1948/49-ben a helyi szövetkezeteket, benne a teljes Hangya vagyonnal beolvasztották a szocialista típusú szövetkezetekbe.

Felhasznált irodalom

- A „Hangya” Termelő-Értékesítő és Fogyasztási Szövetkezet, a Magyar Gazdaszövetség Szövetkezeti Központja Első 25 éve.* A „Hangya” saját kiadása, nyomtatott a Hangya Házinyomdában, Budapest, 1923.
- Aporháza telepes község. *Tér és Forma Tér és forma*, 1939, 12. 1. (Arcanum)
- BALOGH ELEMÉR: *Önellátás túlélés: a párhuzamos társadalom kezdetei a Hangya Szövetkezetben.* Budapest: Kárpátia Stúdió, 2023.
- FEHÉR GYÖRGY: *A származás kötelező: gróf Károlyi Sándor, 1831-1906.* Budapest: Gondolat, 2019.
- Gazdálkodás* folyóirat tematikus száma, 2013, 57. 3.

- GULYÁS GERGELY – SZEREMLEY BÉLA: *A Magyar Gazdaszövetség Hangya fogyasztási, értékesítő és termelő szövetkezete 120 éve*. Budapest, Mezőgazdasági Kiadó, 2018.
- HAJDÚ ZOLTÁN Egy sajátos településfejlesztési kísérlet a II. világháború alatt. (Tordas: A szövetkezeti mintafalu Magyarországon). *Településföldrajzi tanulmányok* = Settlement geography studies, 2012, 5, 3-4, 3-15.
- Hangya. *A Magyar Élet képes könyve*, 1928. (Arcanum)
- Hangya nyugdíjintézeti bérház Debrecenben. *Tér és Forma*, 1939, 12. 4. (Arcanum)
- HÁMORI PÉTER: Tordas, a „szövetkezeti” mintafalu. *Honismeret* 2016, 44, 1, 70-76.
- HUNYADI ATTILA: *Cooperativele minorităţii maghiare în România interbelică. / A magyar kisebbség szövetkezetei a két világháború közötti Romániában*. Cluj, Argonaut, 2010.
- HUNYADI, ATTILA: Az agrártermelés értékesítési láncai Magyarországon és Erdélyben 1945 előtt. *Gazdálkodás* 2013, 57, 3, 224 – 238.
- HUNYADI ATTILA: Ürmösi József, a magyar „Hangya-szövetkezeti mozgalom” kortársa, igazgatója és krónikása Erdélyben 1898 és 1948 között. In: Benkő Levente – Demeter László (szerk.): *Adalékok Székelyföld történetéhez. Tanulmányok Egyed Ákos 90. születésnapja tiszteletére*. Sepsiszentgyörgy – Barót, 2019, 253-272.
- HUNYADI ATTILA: Adoption/adaptation of universal principles and mutual influences of organizational models among ethno-nationally biased cooperative networks inside inter-war Romania. *Belvedere Meridionale*, 2023, 35, 1, 52-76.
- IDEA OSAMO: Központ és községi szövetkezetek a Hangya szövetkezeti mozgalomban az első világháborúig. *Agrártörténeti Szemle* 32, 1-4, 207-214.
- PÁSZKA IMRE: A modellkövetéstől a modellalkotásig: A közép-európai harmadikutasság történeti áttekintése. *Létiünk*, 1993, 2-3, 166-190.
- SÁRI ZSOLT: A Hangya szövetkezet mintafaluja Tordas. *Ház és ember* 18, 2005, a Szabadtéri Néprajzi Múzeum Közleményei, szerk. Cseri Miklós és Füzes Endre, 261-273.
- SÁRKÖZI ZOLTÁN: *Hangya termelő- értékesítő és fogyasztási szövetkezet 1891-1950* (MNL fondleírás)

- SIMON ISTVÁN: *A „Hangya” Termelő, Értékesítő és Fogyasztási Szövetkezet felszabadulás utáni története 1945-49.* Budapest: Szöv. Kut. Int., 1976.
- SOMLAI JÓZSEF et al. (szerk.): *Szövetkezetek Erdélyben és Európában.* Kolozsvár, Romániai Magyar Közgazdász Társaság, 2007.
- WÜNSCHER FRIGYES: *Tordas: A Balogh Elemér szövetkezeti mintafalu.* Budapest, Csáthy Ferenc Egyetemi Könyvkiadó., 1943.

Kutatás előtt, változás közben. Esettanulmány egy borsodi iskola átalakulásáról

Tanulmányunk esetleírás, a figyelem fókuszálása egy olyan iskolai változástörténetre, mely az elmúlt évek komoly társadalmi-oktatásirányítási kihívásaira tett lépéssorozatok miatt érdemes lehet a kutatói érdeklődésre. Jelen leírás inkább a kutatói kérdésfeltevést indokló események összegzése. Olyan „jelen-ségek leltára”, melyek alapján kidolgozható egy, a neveléstudomány számára is releváns eredményeket hozó kutatási projekt, továbbá egy módszertan, mely reményeink szerint hasznos tanulságokkal és szervezetfejlesztési adalékkal szolgálhat a hasonló helyzetű intézmények számára is.

A dolgozat egyben tisztelgés is, amelyben ahhoz a látásmódhoz és szellemi műhelyhez kívánok igazodni, amely a Szegedi Szociológiai Iskola tanítványaként rám is nagy hatást gyakorolt. E Műhelyben köszönettel tartozom azért a személyes támogatásért, szakmai figyelemért, ösztönzésért, amellyel egyetemi tanulmányaim alatt Pászka Imre Tanár Úr egyengette utamat, segítette külföldi ösztöndíjas tanulmányaimat és elindított a társadalmi folyamatokra nyitott szakmai és kutatói pályámon.

A helyi társadalmi folyamatok hatása az iskolára

Az érintett iskola Borsod-Abaúj-Zemplén vármegye egyik az ezredforduló oktatáspolitikai látteleletét nyújtó, tipikus átmeneteket megélt nagyvárosi iskolája, amely több szempontból is kedvezőtlen eredményességi mutatókkal jellemezhető. A dicső múlt 1968-ban kezdődött, egy lakótelepi és családirházas övezetben működő, évfolyamonként két párhuzamos osztály befogadására alkalmas épületben. A rendszerváltozás utáni megújulás is kedvező feltételekkel zajlott, a környékről nagy számban érkeztek a motivált diákok, a fejlődésre

nyitott pedagógusok kidolgozták az angol-magyar két tanítási nyelvű képzés tantervét, így 2001-től magas nyelvi kompetenciákkal bíró, „válogatott gyerekek” nyertek felvételt a távolabbi településrészekről is.

2004-ben az önkormányzati fenntartói koncepció új működési struktúrát hozott létre a városban: a vonzó iskolákhoz rendelt két-három kedvezőtlenebb helyzetű iskolát, egy közös igazgatás alá vonva az intézményeket. Így történt ez az elemzett iskolával is, két tagintézménnyel bővült: egy nagy bányász múlttal rendelkező, családiházias külvárosi városrész 8 osztállyal működő intézményét, illetve egy külterületi, a bezárt bánya helyén kialakult, komfort nélküli lakásokban élő, kedvezőtlen helyzetű diákokat nagy számban oktató kisiskolát kellett integrálnia. A székhely és tagiskolák közötti különbség néhány évig megmaradt, viszont a települést érintő esélyegyenlőségi perek miatt végül újabb átszervezésről döntött az önkormányzat: 2007-ben a kis tagiskolát megszüntette, a diákok többnyire a lakóhelyükhöz közelebbi tagiskolába, és részben a helyi buszjáratokkal elérhető székhelyre kerültek át.

A hátrányos helyzetű diákok integrációja azonban nem sikerült. Néhány év alatt először a tagiskola, majd a székhely is stigmatizált, a környék lakói által elhagyott, majd nagyívben elkerült iskolává avanszált, jelentős eredményességi deficittel, egyre nagyobb tanulóihiánnyal. Érvényesült az ilyenkor megszokott törvényszerűség, amelyre Kertesi és Kézdi (2014. 10.) is rámutatott: *„A tanulók iskolaválasztási döntéseinek és az iskolák felvételi döntéseinek eredményeképpen megy végbe a tanulókat és az iskolákat egymáshoz rendelő szelekció: a legjobb képességű tanulók a legjobb iskolákba, míg a legrosszabb képességű tanulók a legalacsonyabbra rangsorolt iskolákba kerülnek.”* E jelenség következményeként az egykor vonzó iskola elveszítette népszerűségét, s az intézményen belüli szegregáció is egyre inkább érzékelhetővé vált. Annak érdekében, hogy a jobb társadalmi háttérű diákokat meg tudják tartani, a két tanítási nyelvű oktatás beindítására nagy hangsúlyt fektetettek. A párhuzamos osztályok között az olló egyre nagyobbra nyílt, mégis a „kéttanos osztály” létszáma fokozatosan csökkent, míg különösen az utolsó évfolyamokra „kiürültek” a csoportok, mivel hat- ill. nyolcévfolyamos felvételi keretében vagy anélkül is, aki tehetne, intézményt váltott (Neumann és Berényi, 2019).

A szelekció erősödése a városban később is érzékelhető, tetten érhető abban is, hogy évek óta az iskola feladatellátási körzetéből a tanköteleskorú gyerekek mintegy negyede iratkozik be az első osztályba, ráadásul ez az arány

csökkenő tendenciát mutat (1. táblázat). Megjegyzendő, hogy a körzeten kívülről jelentkező diákok elsődlegesen a „kedvezményezett” körből kerültek ki, tehát testvérük, hátrányos helyzetük vagy egyéb különleges jellemzőjük miatt illetve meg őket az előnybenrészesítés követelménye (20/2012. (VIII.31.) EMMI rendelet), ami valójában egy szegregálódásnak indult intézményben nem az esélyeik növelését szolgálta. Az iskola érdekelt volt minden gyerekek felvételében, hogy meg tudja őrizni az indítható osztályok önállóságát.

*1. táblázat.
Beiskolázott tanulók aránya
(Saját számítás)*

Év	Székhely					Tagiskola				
	Tan- köte- lessé váló tanu- lók száma	Jelentke- ző körzetes tanulók száma	Kör- zeten kívüli jelent- kező	Beirat- kozott tanulók száma	Arány (%)	Tan- köte- lessé váló tanu- lók száma	Jelent- kező körzetes tanulók száma	Kör- zeten kívüli jelent- kező	Beirat- kozott tanulók száma	Arány (%)
2017	101	27	12	39	26,7	28	9	5	14	32,1
2018	91	20	8	28	22,0	33	7	5	12	21,2
2019	110	19	5	24	17,3	30	7	9	16	23,3
2020	104	32	3	35	30,8	25	5	5	10	20
2021	61	13	8	21	21,3	35	7	2	9	20
2022	52	12	8	20	23,1	30	7	3	10	23,3
2023	97	15	13	28	15,5	0	0	0	0	

Ki kell emelnünk, hogy az ezredfordulón több párhuzamos társadalmi-gazdasági folyamat hatott az intézményre: Egyrészt az önkormányzat téves megoldásmódot választott: a tanulólétszám csökkenésére és a gazdasági deficit kiküszöbölésére jó ötletnek tűnt az egyházi fenntartók számára történő intézményátadás (megoldódott a fiskális probléma), így a kétezres években – az országos tendenciának megfelelően (Herman és Varga, 2016) – intenzív fenntartóváltási folyamat indult el a településen. Valamely egyházi fenntartó részére átadott intézmények száma: 1992-ben, 1994-ben 1-1 db., 2001-ben 2 db, 2002-ben és 2011-ben újabb általános iskola, 2012-ben és 2014-ben 2-2

iskola került egyházi fenntartásba, majd 2013-ban, 2020-ban és 2023-ban az állami fenntartótól kérte át a fenntartói jogokat 1-1 általános iskolát érintően egyházi jogi személy.

Ez a lépéssor a szülői szándékokkal is találkozott, ugyanis a városi beiskolázási körzettel, azaz a kiválasztás lehetőségével felruházott egyházi iskolák, a pályázati keretektől meg támogatott felújítási programokkal vonzó iskolai környezetet kínáltak számukra. Az érdeklődés és a sikeres, jó feltételekkel működő iskolai környezet egyre nagyobb keresletet generált, majd komoly versenyt indukált a körzeti iskolai feladatokat ellátó, egykor szép eredményekkel büszkélkedő, mára kevésbé jól felszerelt iskolákkal szemben.

Az egyházi intézmények száma évről évre nőtt a településen, míg 2021-re egy szokatlan intézménystruktúra alakult ki: több egyházi fenntartású általános iskola működik a városban, mint állami, kötelező beiskolázási körzettel rendelkező székelyiskola. Ez azt jelenti, hogy erőteljes településszintű szelekció zajlik: az iskolák felében városi beiskolázási körzetből és a környező kistépelülésekről előzetes szűrőn keresztül kerülnek be a diákok, míg a körzeti iskolákba a világnézetileg elkötelezett iskolákat nem választó (elutasító), egyre kisebb létszámú középosztálybeli szülői kör mellett a körzetben lakó hátrányos helyzetű diákok iratkoznak be igen nagy számban. Hasonló jelenségekre rámutat Hermann és Varga (2016), Ercse (2019) és Berényi (2018) is az országos trendek elemzése során.

Miközben tudjuk, hogy a 2000-es évek elején 5-6% az egyházi intézmények aránya országos viszonylatban, a borsodi nagyvárosban már ekkor is kiugróan magas az egyházi fenntartású általános iskolák aránya: 14,3%. A drasztikus folyamatok azonban a kétezres évek közepére tovább erősödtek, 2014-ben már 11 általános iskola működött egyházi fenntartásban a városban, a másfél évtized alatt megháromszorozódott az e körbe tartozó intézmények száma. Miközben 2014-re 13,8%-ra nőtt az egyházi iskolában tanuló diákok aránya országos viszonylatban (Ercse 2018. 187.), az érintett településen két és félszer ekkora aránnyal számolhatunk.

Ez a folyamat annak tükrében is aggasztó, amely Papp Z. Attila becslését tekinti referenciának a roma tanulók fenntartó szerinti eltérő eloszlásáról: „Míg az általános iskolák szintjén 14,4 százalékos romaarányt mutatnak a rendelkezésünkre álló legutóbbi, 2018. évi adatok, ez a szám az egyházi fenntartású intézményekben átlagosan csak 10,4 százalék.” (Papp Z. 2021. 254.) Bár az elemzett telepü-

lésről nem állnak rendelkezésre a romákat illetően oktatásstatisztikai adatok, és a több egyházi iskola magasabb létszamarányt eredményez az egyházi intézmények javára, a 2. táblázat arányszámai jelzik az egyéni bánásmódot igénylő tanulók fenntartók szerinti megoszlásában mutatkozó jelentős különbségeket: az egyházi intézményekben tanuló 35 százalékkal szemben a veszélyeztetett diákoknak csak 11 százaléka tanul egyházi fenntartású iskolában. Megjegyzendő, hogy jelenlétük csak néhány, a hátrányos helyzetű tanulókat nagy számban felvállaló feladatellátási helyre koncentrálódik, miközben az intézmények döntő többségében az e körbe tartozó tanulók száma a nullához konvergál.

2. táblázat.

Különleges helyzetű tanulók aránya fenntartók szerinti bontásban

(Forrás: KIR-STAT. 2018, saját számítás, %-os adatok)

Kiemelt figyelmet igénylő tanulók	Egyházi fenntartású iskolákban tanulók aránya	Egyéb fenntartású iskolákban tanulók aránya	Tankerületi fenntartású iskolákban tanulók aránya	Összesen
HH tanulók	27,52	0,00	72,48	100
HHH tanulók	29,29	0,00	70,71	100
RGYK tanulók	28,32	0,42	71,35	100
SNI tanulók	39,51	0,37	60,12	100
BTMN tanulók	30,29	0,93	68,78	100
Veszélyeztetett	11,64	0,00	88,36	100
Tanulók összlétszámának megoszlása	35,3	1,8	62,9	100

Másrészt a városban kedvezőtlen mobilitási, demográfiai tényezők is zajlanak: a rendszerváltás óta erőteljes elvándorlás jellemző, és növekedés detektálható a szegregátumokban élők számában is, annak ellenére, hogy a működő szegregátumok száma csökkent (Helyi Esélyegyenlőségi Program). Az Önkormányzat 2020-ban egy Európai Bizottság által finanszírozott pályázati konstrukció keretében létrehozott egy munkacsoportot a település leszakadó városrészeinek beazonosítása, jellemzőik feltárása céljából. Márczis Márta, a ROMACT nemzetközi szakértője irányításával elkészültek a helyzet-

elemzések, amelyek révén megállapítást nyert, hogy a korábbi 32 szegregátum helyett ma már „csak” 16 létezik a településen, de a korábbi mintegy 6.000 fő helyett a 2020-as évekre 10.000 főre becsülhető a szociális problémák együtt-hatása révén valamely leszakadó városrészben élők száma. Többségük roma, akinek családja komoly megélhetési és lakhatási nehézségekkel küzd. Ez egyben azt is jelenti, hogy az alsóbb társadalmi rétegekbe, gyakran társadalmon kívüli élethelyzetekbe szorulva élnek, mely körülmény visszahat az iskolai eredményességükre. Az igazi kihívást a roma populáció társadalmi szerkezetben elfoglalt helye jelenti, mivel *soraikban magasabb az iskolai lemorzsolódás, alacsonyabb iskolai végzettséghez és ezáltal gyengébb munkaerőpiaci pozíciókhoz jutnak. Mivel önmagát erősítő folyamatokról van szó, amelyet még tetéznek a társadalmi előítéletek is, nehéz rendszerszintű beavatkozással érdemi változást elérni.* (Papp Z. 2021. 257.) A projekt egy új megközelítésmóddal két szegregátumra fókuszálva próbál eredményes beavatkozási modellt alkotni.

Az elemzésben érintett általános iskola és tagiskolája is ennek a többlet-nyező folyamatnak lett az áldozata. A 2007. évi összevonástól kezdődően, ahogy a hátrányos helyzetű diákok megjelentek az intézményben és körzethatá-
ra változásával egy városon kívüli szegregátumból is fel kellett vennie diákokat, erőteljes elvándorlás indult az addig „jóhírű” intézményegységből is, és egyre nehezebbé vált a beiskolázás (a két tanítási nyelvű osztályba is). Ez is példa arra, hogy a szülők számára a hátrányos helyzetű tanulók jelenléte az iskolában nagyobb jelentőséggel bír, mint az oktatás várható színvonala. Hiszen a két tanítási nyelvű osztályokban jólképzett pedagógusok tanítottak, azt a programot alkalmazva, melynek a korábbi népszerűségüket köszönhatték, azonban újabban, amint a romák is jelen voltak a szomszédos osztályokban, nem írárták oda gyerekeiket. Mivel a településen egyre több egyházi intézmény egyre nagyobb kapacitással fogadta a kedvezőbb háttérű diákokat, felerősödött az elvándorlás: a „jobb iskola” kiválasztása nem okozott gondot a szülőknek, volt kínálat és férőhely is gyermekeik számára vonzóbb iskolai szolgáltatást és „jobb” társadalmi háttérű iskolatársakat ígérő intézményekben, ők meg éltek a gazdasági-társadalmi előnyük érvényesítésének lehetőségével.

A tanulólétszám csökkenése és a tanulói összetétel kedvezőtlen alakulása ily módon mindkét szervezeti egységben gyorsan megtörtént, rövid idő alatt lezajlott az a „törvényszerű” folyamat, amelyre Kertesi és Kézdi (2009) is rámutatott: a tanulói összetétel változásával párhuzamosan teljesülnek az

ilyenkor szokásos eredményességi jellemzők is: megjelennek a kedvezőtlen tanulmányi eredmények és kompetenciamérési adatok, a hiányzások magas száma. Az összevonást követően, tíz év elteltével az iskola és tagiskolája is a tartósan alulteljesítő, eredményességi problémákkal küzdő, magas HH/HHH aránnyal jellemezhető iskola lett. (3. táblázat).

3. táblázat:

Tanulólétszám alakulása

(Forrás: KIR-STAT, intézményvezető számításai)

Év	Székhely (max. felvehető létsz. 448 fő)					Tagiskola (max. felvehető létsz. 224 fő)				
	Elsősök száma	Össz-lét-szám	HH/HHH	SNI	BTMN	Elsősök száma	Össz-lét-szám	HH/HHH	SNI	BTMN
2017	41	261	131	20	21	15	90	49	7	8
2018	43	268	129	20	19	16	88	51	3	11
2019	36	240	115	15	25	22	98	56	3	10
2020	41	245	123	11	23	16	97	58	6	9
2021	34	227	146	13	20	13	90	60	4	9
2022	32	271	101	12	22	szünetel				
2023	35	251	111	13	49	megszűnt				

A szegregáció ellen tett intézkedések

A szegregálódási folyamat a 2007. évi összevonást követően gyorsan zajlott, a 2010-es évek közepétől több ponton is történt beavatkozás a megállítására, de az eredmények nem megnyugtatóak. Az állami fenntartó szándéka a helyzet korrekciója érdekében a társszervek felé és az iskola működési feltételeinek meghatározása kapcsán is tettenérhető.

A. A körzethatárok kérdése

A Tankerület elsődleges feladatának tartotta települési szinten az arányos és egyenlő HH/HHH aránnyal jellemezhető beiskolázási körzetek kialakítását, akkor is, amikor még ez a feladat a Kormányhivatalokhoz rendelt hatáskörön kívül esett. Éppen ezért tudatos adatgyűjtést kezdeményezett a beiskolá-

zási körzetekben lakó HH/HHH ill. rendszeres gyermekvédelmi kedvezményben részesülő tanulók számának alakulásáról. Minden évben jelezte véleménynyilvánítási jogával élve, hogy a jogszabályi kritériumok teljesítése érdekében további intézkedéseket tart szükségesnek, nem értett egyet a kiadott beiskolázási körzetekkel.

2020-tól, amikortól módosult a Köznevelési törvény, és a tankerületi központok számára írta elő, hogy meghatározzák az iskolák felvételi körzetét, az általunk elemzett iskola tankerületében következetes, tudatos elemzőmunkát végeztek annak érdekében, hogy a hátrányos helyzetű diákok eloszlása arányos legyen a beiskolázási körzetekben. Minden évben történt korrekció, bekerültek korábban lakatlan, külterületi – gyakran komfort nélküli – területek is, ahol a jegyzői tájékoztatás szerint sajnálatosan hátrányos helyzetű gyerekekkel költöztek be családok. Évről-évről történik adatgyűjtés a szegregátumokban lakó gyermekek önkormányzati rendszerben fellelhető adatairól, a HH és HHH mutatók területi változásáról, és a tanköteles korú tanulók számának alakulásáról, így 2024-re kijelenthető, hogy *a tankerület által közzétett beiskolázási körzetekben biztosított a jogszabályi kritériumok érvényesülése, és nincs tízenöt százalékpontonál nagyobb különbség egyetlen felvételi körzetben sem a település egészére kalkulált HHH tanulói arányhoz képest.*

Az utóbbi négy évben is történt fenntartóváltás a településen, két általános iskola került a református, illetve a katolikus egyház fenntartásába. A tankerület az eljárás során a szakmai véleményekben a szegregációs kockázatokat vizsgálta, és felhívta a figyelmet a városi beiskolázás lehetősége esetén azokra a veszélyekre, amelyek a két iskola körzetében található szegregátumokban élők számára hátrányos következményekkel járna. Ennek eredményeként végül a miniszteri döntés a fenntartóváltásról azzal a kritériummal fogalmazódott meg, hogy a két fenntartónak vállalnia kellett, hogy a továbbiakban is ellátják az iskola korábbi beiskolázási körzetében a kötelező beiskolázási kötelezettségüket, amennyiben a szülők elfogadják a világnézetileg elkötelezett oktatási formát, és továbbra is gondoskodnak a HH/HHH és SNI tanulók oktatásáról.

Ennek eredményeképpen, a fenntartóváltás után sem történt meg a két új egyházi intézmény beiskolázási körzetének felosztása az állami iskolák között, és sikerült egy baptista iskolát is bevonni a beiskolázási körzeti feladatok ellátásába. Mégis időről-időre előfordul, hogy a beiskolázás alkalmával vagy

egy-egy fegyelmi vétség okán kizárt diák elhelyezése során érdekellentét, szülői panasz alakul ki. Ilyenkor komoly lépéseket tesz a tankerületi igazgató és a tankerületi antiszegregációs referens is, hogy méltányosan és esélyegyenlőségi szempontok érvényesülésével oldódjon meg az ügy, és az egyházi intézmény teljesítse vállalt kötelezettségeit.

A fenntartók szerint túlságosan diverzifikálódott oktatási tér azonban továbbra is „garantálja” az elkülönülés lehetőségét a városban, így óhatatlanul továbbélnék a szegregált iskolák. Az arányos eloszlás biztosítására az állami iskolák mindegyikének körzetében található kisebb-nagyobb szegregátum, vagy él egy nagy szegregátumból „kivasított” utcák felvételi kötelezettsége, így a HH/HHH ill. RGYK tanulók jelenléte kikerülhetetlen számukra. Azonban minden állami iskola beiskolázási körzetében működik egy, de akár két vagy három egyházi fenntartású intézmény is, amelyek már az állami beiskolázási időszak előtt felveszik a hozzájuk jelentkező elsős diákokat, így az állami iskola arányos összetételű körzetéből végül az egyházi iskolákból kiszoruló tanulói kör jelenik meg az első osztályokban. Ez különösen a nagyobb, külterületi szegregátumokból érkező diákok számára „zsákutcás” folyamat. Ahová ők járnak iskolába, oda más nem szeretne, és esélyük sincs az integrált tanulói környezetre, hiszen a körzetből, aki teheti, a kedvezőbb helyzetű, nem körzeti iskolába iratkozik. Ez ellen a folyamat ellen a fenntartó nem tudott hatni, csak a saját fenntartású intézményeire, ott a kapacitások szűkítésével gátat szab a szelekció lehetőségének.

B. Antiszegregációs Munkacsoport

2018-ban létrejött a Tankerületi Tanács és az Antiszegregációs Munkacsoportja, amely kiemelt figyelmet fordít a járásban zajló esélyegyenlőségi oktatási kérdésekre. A két véleményező, tanácsadó testület munkája szorosan összekapcsolódik, így jelen vannak az önkormányzatok, a szakmai társszervek (szociális, egészségügyi ágazat), a szülői és diákszervezetek, valamint a roma- és fogyatékos- érdekvédelmi szervezetek mellett az egyházi fenntartók küldöttei is. A tanácskozásokon nyílt, korrekt párbeszédben, a problémákat részletesen feltáró, a fejlesztési koncepciókat elemző munkamódszerrel dolgoznak, ágazatközi egyeztetésekre kerül sor, de a kialakult „kétszintű” szelekciós oktatási modellben, előrelépést nem sikerült elérni. Minden felekezeti működőtet egy-egy szegregálódó iskolát, nemritkán a városkörnyéki kistelepüléseken,

így a jelenleg kialakult intézmények közötti városi feladatmegosztást továbbra is fenntartják.

Ez egyben azt is jelenti, hogy a demográfiai hatások is „csak” az állami iskolai rendszerben érvényesülnek. A csökkenő tanulólétszám ugyanis, ha kismértékben is, de igazából ott van befolyással a tanulólétszámmra, tekintve, hogy első körben az egyházi intézmények felveszik a számukra szükséges/előírányzott tanulói létszámot, második körben az állami iskola felveszi a még elérhető „szabadon maradt” tanköteleskorúvá váló kisdiákokat.

4. táblázat.

Tankötelessé váló tanulók számának alakulása

(Forrás: saját számítás, fő)

	2017	2018	2019	2020	2021	2022	2023
Tanköteles tanulók száma	1456	1424	1400	1565	1288	1180	1239
Elsős beiratkozók száma az állami iskolákban	829	897	849	941	873	748	756

Időközben elindult a település önkormányzatánál is egy társadalmi együttműködésen alapuló, a szegregátumok helyzetét feltáró és a fejlesztés lehetőségeit sokrétűen elemző szakmai munka. Ennek keretében a Tankerület és az Önkormányzat együttműködésében megkezdődött a koragyermekkori, az óvodai és az iskolai nevelés-oktatás eszközrendszerének összehangolása is. Ma már olyan egyedülálló folyamatokat sikerült beindítaniuk, amely révén akár 18 fő közreműködésével összehangolt, ágazatközi tevékenységben történnek családfókuszú, a család minden tagjának szükségleteire reagáló beavatkozások a város két kiemelt szegregátumában. Együtt látogatja meg a családokat a védőnő, óvónő és tanító, a családok pedig a helyi civilház munkatársainak támogatásával felkészülnek erre a találkozásra. Ezzel megteremtődik egy új típusú párbeszéd a hátrányos helyzetű gyerekek szülei és az intézmények között. Ebben az innovációban nagy jelentősége van a tankerületi és az önkormányzati két szakmai vezető elkötelezettségének, mert általuk a munkatársak is motiváltan vonódnak be a tevékenységekbe, és együttesen tudják az oktatási és szociális ágazat együttműködését szervezeti szinten is ösztönözni.

C. A deszegregáció irányába ható tevékenységek: zárás

Fejes és Szűcs (2018) a többsikolás településeken alkalmazható stratégiaként alapvetően két megoldási lehetőséget emel ki, ha a tanulók családi háttere szerinti megfelelő arányokat kívánjuk elérni egy iskolában: *a nyitás* stratégiáját, a szegregált iskola vonzóvá tételét, vagy *a zárás* stratégiáját, mely az intézményből a diákok kedvezőbb státuszú közösségekbe történő átirányítást jelenti.

Mivel a vizsgált településen a szétaprózódott fenntartói háttér és az erősen szelektált oktatási struktúra, valamint a szegregátumokban élők magas száma miatt csak egy települési szintű osztársadalmi konszenzus mentén lehetne mindenkire érvényes deszegregációs átszervezési stratégiát alkotni – amelyre az eddigi erőfeszítések ellenére nem lehet számítani a közeljövőben –, az állami fenntartó a saját intézményi színterén egy *hibridmegoldást* választott: a nyitás és zárás stratégiáját együttesen alkalmazta. A stratégia nem a két tiszta megoldás összeolvasztásával valósult meg, hiszen voltak korlátok, amelyek az ideális váltást nem tették lehetővé, de egy olyan egyedi megoldásmódot jelent, amely alkalmas lehet annak vizsgálatára, hogy „*elég jó*” *gyakorlatnak bizonyulhat-e*, a hosszútávú deszegregációs törekvések első lépéseként.

A tankerületi és intézményi egyeztetések során az átszervezés lépései, a szükséges eszközök és módszerek rendszere a szakirodalmi megállapítások ismeretében, a helyi sajátosságok mérlegelése mentén formálódott. Nem vitatható, hogy a komplex deszegregációhoz képest nagyobb óvatossággal kell eljárni, ha „kompromisszumos megoldásként” a Kertesi (2015, idézi Kerülő Judit, 2018) által is megfogalmazottak mellett dönt a fenntartó. Bizonyos esetekben felmerülhet, hogy „*ahol a lakóhelyi adottságok miatt nem lehetséges integrált oktatási formát megszervezni, ott az eredményesebb pedagógiai munkát kell biztosítani, ehhez pedig erőforrást előteremteni, helyi és nemzetközi jógyakorlatok alkalmazásával*”. Az adott helyzetben ezt tűnt az egyetlen kivitelezhető megoldásmódnak a fenntartó számára.

A zárás a tagiskola kétlépcsős megszüntetésében realizálódott: 2022 nyarán ugyanis az a fenntartói döntés született, hogy a tagiskola alacsony osztálylétszám-problémájából és a szakos ellátás hiányosságaiból kiindulva akkor jár el gondosan, ha nem a status quo fenntartására tesz erőfeszítéseket, és összevont osztályokban, szaktanárok nélkül, kvázi gyermekfelügyelettel helyben tartja a gyerekeket, hanem kezdeményezi az Oktatási Hivatalnál a tagis-

kola szüneteltetését, a diákokat pedig a székhely intézménybe integrálja. A tanév indítása így komoly kihívást jelentett, újszerű feladatot rótt az intézményre és fenntartóra egyaránt, de többletényező beavatkozásként egy év elteltével is úgy tűnik, ez egy racionális és jólátgondolt lépés volt. A „próbatanév” tapasztalatai alapján a nevelőtestület, a Roma Nemzetiségi Önkormányzat és a szülői szervezet véleménye is egyöntetűen támogatta 2023 szeptemberétől a tagiskola megszüntetését, így települési szinten megkezdődhetett a kapacitások és szükségletek összehangolásának folyamata, a rendelkezésre álló források „átforgatása” a szakmai kihívások kezelésére.

Ebben a megoldásmódban nem teljesült az a kritérium, hogy a tanulókat „jöhírű” iskolákba irányítsák – úgy, mint történt az például Szegeden vagy Hódmezővásárhelyen (Szűcs és Kelemen, 2018; Nagy, 2008; Szűcs, 2013) –, de az átszervezést követően a székhelyintézményben még akkor is 22 százalékponttal alacsonyabb a tagiskolához viszonyított HH/HHH tanulói arány, ha még mindig a település egyik legmagasabb aránya jellemzi az iskolát. Ez önmagában egy rossz döntés képét vetíti előre, de ha megvizsgáljuk azokat az egyéb intézkedéseket is, amelyekkel együtt értelmezendő a lépés, bízhatunk abban, hogy „kedvezőbb státuszú közösségekbe” és színvonalas iskolai keretrendszerbe (Fejes és Szűcs, 2018, 24.) kerültek a diákok.

A zárás csak úgy történhetett meg, hogy ugyanakkor a befogadó székhely intézményben a *nyitás* stratégiáját kellett felépíteni. Olyan pedagógiai és szervezetfejlesztési megújulást tűztek ki célul, amely nem a „beillesztés”, hanem az „összeolvasztás” folyamataira építve „új működési modellt” kívánt teremteni. Arie de Geus elmélete szerint a szervezetek egyik legnagyobb kihívása, hogy ne akarják a jelen problémáját a múltból hozott válaszokkal megoldani. Sokkal inkább az érintettek egészére vonatkozóan közös munka révén egy olyan „jövő forgatókönyve” kidolgozása szükséges, amely a megújulás pályájára tudja állítani a résztvevőket (Geus, 2022). Ez a tervezési munka az intézményvezetőre hárult. Ehhez a fenntartó nagy mozgásteret biztosított az igazgató számára, s bár rövid idő alatt kellett megalkotniuk azokat az alappilléreket, amelyek a megújulás rendíthetetlen, mindenki számára követendő alapelemeit jelentették, segítő szakemberek együttműködésével egy jól felépített, újragondolt, világos szervezetfejlesztési és módszertani feltételrendszerben indulhatott az új tanév.

A remény újjáéledt

A. A szembesülés

Az Integrált Pedagógiai Rendszer vizsgálatakor megállapítást nyert, hogy „*a sikeresnek mondható intézmények egyik sajátossága, hogy helyesen ismerték fel saját helyzetüket, és a felmerült problémákra, változásokra megfelelő válaszokat tudtak adni.*” (Varga, 2018. 82.) Az iskola újjászervezésének ez volt a kulcsa. Szembesült mindenki a problémával: a tagiskola és a székhely pedagógusai egyaránt, a fenntartó-munkáltató és valamennyi szereplő, aki az iskola működésében meghatározó volt. Pont került egy több éve húzódó, bizonytalanságot és feszültséget generáló folyamat végére. A székhelyről ugyanis nem akartak a kollégák a tagiskolába áttanítani, a tagiskolában másodrangúnak érezték magukat. A „mi gyerekeink” meg a „ti gyerekeitek” közötti különbség-érzetet, amely a fejekben élt, máig sem tudja senki megmagyarázni, hiszen valójában nem volt közöttük különbség, ugyanolyan lakókörnyezetből, ugyanolyan szocio-ökonómiai jellemzőkkel bíró családokból származtak, nemritkán rokon gyerekek tanultak mindkét intézményegységben. A néhány buszmegállónyi távolság szimbolikusnak, és egyben áthidalhatatlannak tűnt. De amikor eldőlt, hogy „Így nem mehet tovább”, és választ kellett adni a „Hogyan tovább?”-ra, nagyon hamar elfelejtették a távolságot és különbségeket is a kollégák.

B. Utaztatás

Amire azonban a leginkább figyelni kellett, hogy a távolság, ami a tanárok fejében eltűnt, az megjelent a családok és a gyerekek fejében. Hiszen akik eddig a külterületekről hosszas gyaloglással, de gyalogosan is elértek a külvárosi iskolába, azoknak a buszozás, a bérlet, a menetrend, és a távolabbi iskola mind-mind új, adott esetben frusztráló helyzetet teremtett. Az egyik első intézkedés ily módon azt célozta, hogy *miként lehet megszervezni a gyerekek utaztatását*. Végül a helyi közlekedési vállalattal készült egy egyedi megállapodás: az iskola működési rendjéhez igazították a helyijáratos busz menetrendjét, reggel, koradélután és késődélután bővítették a buszjáratok gyakoriságát, és módosult a busz útvonala is, lehetővé téve a gyerekek számára az iskolaépülethez közelebbi fel- és leszállási lehetőséget, az asszisztensi támogatást.

Emellett még a tanév indítása előtt intézkedni kellett arra, hogy valamennyi gyerek időben megkapja havi diákbérletét, amely révén biztosított számára az ingyenes iskolabajárás lehetősége.

Ez azonban egy újabb problémára irányította a fenntartó figyelmét: *nincs minden hátrányos helyzetű diáknak diákigazolványa*, mert a szülők nem tudják, vagy nem akarják felvállalni a Kormányablakokban történő ügyintézkést a diákigazolvány igénylése kapcsán, tekintve, hogy korábban nem merült fel olyan helyzet, amely miatt szükségük lett volna a diákigazolványra. E probléma megoldására a Tankerület az önkormányzattal fogott össze, és a mobilizált kormányablak lehetőségéig minden módot megragadtak arra, hogy akinek szüksége van, megkapja a segítséget, és végül az elkészült diákigazolvánnyal ingyenes bérlettel biztosított lehessen számára az iskolabajárás. A Tankerület továbbá azt a döntést is meghozta, hogy az iskola valamennyi tanulója számára egységesen biztosítja a külterületekről ingázók számára a helyi járatos bérletet, függetlenül attól, hogy a diák újonnan került be az iskolába a tagiskolai áthelyezést követően vagy korábban is odajárt.

C. Osztályok, tanulók és szüleik közössége

Az újjászervezés egyik legnagyobb kihívását *a működésben szükséges szervezeti szintű beavatkozások* megtervezése és beindítása jelentette. Elsődleges célként fogalmazódott meg a fenntartóban és az intézményvezetésben is, hogy – bár kezdetben féltek ettől a pedagógusok –, nem szabad megőrizni a régi iskolai osztálystruktúrát, s a tagiskolai diákokat külön osztályban oktatni. „Tisztalappal indítottak”, feloldották az osztályok közötti határokat, s az évfolyamszintű beosztással hasonló adottságokkal bíró, két osztályba osztották szét a két intézményegységből érkezett diákokat vegyesen. Ezzel együtt új vezetői döntést kellett hozni arról is, hogy melyik osztálynak ki lesz az osztályfőnöke, mely tanteremben kerülnek elhelyezésre az osztályok, s elő kellett készíteni az új összetételű osztályok közösséggé formálásának pedagógiai stratégiáját is. Kiemelt jelentőségű volt továbbá az a világos, nyílt kommunikáció, amellyel a szülőket tájékoztatták, s ha viszonylag rövid idő alatt is kellett felkészíteni őket a változásokra, a tájékoztatásra külön figyelmet fordítottak. A tanév kezdetén új szülői választmány kezdte meg a munkát, így új alapokra helyeződhetett a szülők és iskola közötti viszony, melynek a bevonódás és partnerség a két legfontosabb jellemzője.

Külön programot dolgoztak ki az új intézményi diákélet megszervezésére, a diákok együttműködésének és együttélésének, közlekedésének segítésére, a „diákság szabályrendszerének”, öndefiníciójának, „új hagyományainak” megalkotására. Ezt a későbbi eredmények szempontjából lényeges kritériumnak tartjuk. Az iskolapszichológus, a szociális segítők és a szociálpedagógus szakértelme, tanácsadása, tréningalkalmi és határozott, szakszerű fellépése a hétköznapi életben vagy egy reinitens viselkedés esetén új dimenzióba helyezte a tanulók iskolai jelenlétét. Segített mindenki számára átlátható keretrendszert alkotni, amelyben világos igazodási pontok, a partneri viszony megélése, a belátás fontossága és a *gyerekcentrikus közösségi értékek hangsúlyozása következetesen alkalmazott szabályrendszert és biztonságot nyújtó kommunikációs kultúrát* eredményezett mindenki számára.

D. Pedagógusok, nem pedagógus munkatársak – tanuló szervezet

Az újjászervezés másik szintje az intézményi munkatársakat érintő szervezeti kultúra megújítása volt. Az „új tanév – új iskola” kihívás érintett mindenkit, a takarítótól kezdve az igazgatóig. Meg kellett tervezni, hogy a tagintézmény tárgyi-szellemi eszközeiből mit kívánnak továbbvinni a székhely intézményegységbe, mit selejteznek le, mit kínálnak fel más iskolák számára. Le kellett zárni a tanügyigazgatás, iratkezelés, munkaügy folyamatait, le kellett zárni a múltat, ezzel párhuzamosan ki kellett választani a jövőben is hasznos, szükséges eszközöket, ehhez pedig közös vízióra volt szükség a teljes alkalmazotti közösségben. Elengedhetetlen volt a pedagógusok és nem pedagógus munkatársak ágens szerepeinek feltárása, közös tevékenységeinek meghatározása, az együttműködés rendjének kialakítása és a tanulószervezet sikeres működési kereteinek megteremtése.

A szervezeti tanulás nagy intenzitással vált a hétköznapi élet részévé, és ha a kognitív megközelítést vesszük alapul, azaz a szervezeti tanulást a gondolkodásmód megváltozása szempontjából értelmezzük (Szretykó, 2016), akkor a költözés előidézte azt a lépéskényszeret, melyben új felismerések és értelmezések születtek. A szervezet tagjainak megváltozott a szemléletmódja – jövőfókuszú lett, így minden tevékenységükben az új szervezet szükségleteiből indultak ki. Az igazgató bizonyos fokú döntési jogkört ruházott minden szereplőre (pl. a Visszük vagy marad?-kérdések eldöntése), ezzel megerősítette a kompetens, cselekvőképes munkavállalói szerepet.

Mindezzel együtt be kellett indítani a székhelyen egy a szervezetek memóriájához köthető másik fontos folyamatot is: a szervezeti felejtést. Ez azért nagyon lényeges, mert *„a felejtés folyamata során válik meg a szervezet a már elavult tudástól.”* (Szretykó, 2016, 86.) Kiemelt jelentőséget tulajdonítottak annak, hogy a székhelyen „az így szoktuk” szemlélet felülíródjon, és az „így fogjuk” elv érvényesüljön, valamennyi munkatárs közös szabályalkotási folyamatának eredményeképpen. E szervezetfejlesztési stádiumok szakszerű kezelését az iskola mellé rendelt iskolapszichológus és a szociális segítők együttműködésében, az ő irányításukkal sikerült hatékonyan megvalósítani.

„Az eredményes változáskezelés feltétele, hogy azt munkacsoportokban támogassuk. A csapatmunkában – ha jól szervezzük – érvényesül a szinergiahatás, az, hogy együtt többet érnek el, mintha önállóan dolgoznának, és osztoznak az eredményeken is.” (Domschitz és Ruzsa, 2018, 27.) E szempont érvényesülése a „szakma” megújítását szolgálta: néhány nap alatt meghozta mindenki az egyéni döntését: menekül, vált, másik munkahelyet keres vagy marad. Aki maradt, elköteleződött. Intenzív toborzással megkezdődött az üres álláshelyek feltöltése. Lényeges fenntartói hozzáállás volt, hogy a tagintézmény megszüntetése révén felszabaduló forrásokat ne elvonja, hanem a minőség javítására fordítsa az elemzett iskolában. Az üres helyeket főként kinevezéssel igyekeztek betölteni (akár a nők 40-ben érintett nyugdíjas kollégákkal is) vagy sor kerülhetett óradók foglalkoztatására is. A tagiskolából felszabaduló pedagógus státuszokat segítő szakemberekre fordították: növelték a pedagógiai asszisztensek jelenlétét az intézményben, és biztosították a gyógypedagógusi, fejlesztőpedagógusi szakértelmet is.

Az újjászerveződő tantestületben új munkaközösségeket hoztak létre, új koncepció és új működési elvek mentén. A munkaközösségvezetők kiválasztása gondos vezetői mérlegelés és a „jövőforgatókönyv” ismeretében történt: a rátermettség, a kreativitás, a jövőorientáltság nagyobb erővel bírt a ledolgozott munkaévek számánál, így néhány éves tapasztalattal, esetleg az iskolán kívüli világban szerzett ismeretekkel (egyetemen civil szervezeti múlt vagy piaci szférában folytatott munkavégzés) vezetői felelősséget, szakmai önmegvalósítási lehetőséget, munkacsoportot kaptak a kollégák. A személyes adottságok, kompetenciák számítottak, és nem az, hogy mióta tanít, milyen szerepet töltött be korábban vagy, hogy melyik intézményegységből jött a kolléga. A munkaközösségekben zajló munka a szervezeti megújulás egyik leg-

fontosabb szegmense lett. Tapasztalataink szerint valódi középvezetői felelősséggel és tevékenységgel a szakmai megújulás motorjai lettek a kiválasztott kollégák, ötleteik, elkötelezettségük, vezetői felelősségük igazi erőforrást jelentett az igazgató és a teljes tantestület számára is.

E. Szakmai program, módszertani megújulás

„Új iskolaközösséget, osztályközösséget és tantestületet kellett kialakítanunk, mellyel időt és energiát nem sajnálva dolgoztunk. Nemcsak a gyerekeknek volt kihívás beilleszkedni az új közösségekbe, hanem egy teljesen új tantestületnek is össze kellett szokni, és megtanulni közösen dolgozni, egymást támogatva és segítve működni.” (Részlet az iskola igazgatójának beszámolójából)

K. Nagy Emese a Komplex instrukciós programok sikeres implementációját elemezve (2019) kiemeli, hogy a pedagógiai szemléletváltás csak úgy lehet eredményes, ha az igény belülről fakad, a testület végigmegegy egy komplex tanulási folyamaton, és megérti a változás folyamatának és törvényszerűségének lépcsőfokait. Erre különös hangsúlyt helyezett a tankerület és az iskolavezetés is. Nyílt kommunikáció, őszinte tényfeltárás, közös gondolkodás mentén kezdődött meg a kívánatos intézményi átalakulás: a pedagógiai elvek újradefiniálása és a megvalósításhoz szükséges módszertanok áttekintése, majd a közös cselekvés rendjének kialakítása.

A pedagógusok munkaközösségei új tematikus elven, szakmai kihívások mentén szerveződtek, és az iskola számára fontos tevékenységekhez igazodva kezdték meg a munkát. Külön munkaközösség jött létre a szülőkkel, illetve tanodával és a kiemelt partneri körrel történő szoros együttműködésre, programok szervezésére, hogy a napi iskolai tevékenységekben a partnerek jelenlétére, támogatására építve haladjanak pedagógiai céljaik felé. A hátrányos helyzetű tanulók felzárkóztatásának központi szerepet szánva az egykori IPR-menedzsment működési logikáját követve, szakmai munkaközösséget hoztak létre a differenciált és egyénre szabott hátránykompenzációs tevékenységek összehangolására, az egyéni fejlesztési tervek elkészítésének és megvalósításának szakmai koordinálására. A nevelési elvek egységes érvényesítésére, a sport- és szabadidős tevékenységek sokszínű kínálata és a projekthetek, egyéni tanulási tréningek, önfejlesztő, személyiségfejlesztő programok szervezése céljából is működtetnek külön munkaközösséget.

A munkaközösségekben zajló szakmai munka mellett havi rendszerességgel szerveznek a teljes nevelőtestületet érintő közösségépítő programokat, szakmai témákat feldolgozó értekezleteket, folyamatosak a szakterületek közötti tudásmegosztást, a tanmenetek összehangolását, az alsó és felső tagozat közötti átmenetek segítését célzó egyeztetések. A *nevelőtestület egy év alatt szakmai műbellyé érlelődött*, melyben az intézményvezetés mellett az iskolapszichológus és a szociális segítők támogató jelenléte kulcsfontosságú. Az IPR keretében minden hátrányos helyzetű gyerek egy rá fókuszáló, patronáló tanárhoz tartozik, akiért a pedagógus személyes felelősséggel tartozik, egyéni figyelemmel, segítő beszélgetésekkel, a szülőkkel való rendszeres párbeszéddel nyújt támaszt a sikeresebb iskolai jelenléthez.

A tanórák módszertani sokszínűségét az intézményvezetés nyomon követi, figyelmet fordít a képzésre, megújulásra, az Oktatási Hivatal továbbképzéseire ill. a korábbi EFOP projektekben tanultak (KIP-módszertan, az EFOP 3.1.5. projekt, Szülő-Suli, Menő Menza) alkalmazására. Saját programot dolgoztak ki a sajátos pedagógiai súlypontok meghatározására, a *Négy Pillér Módszer* az egyedi beazonosított szükségletekre és a személyes kompetenciák fejlesztési követelményére fókuszál. Közismert, hogy a hátrányos helyzetű, roma gyerekek továbbtanulási szándékára negatívan hat, ha nincs lehetőségük középosztálybéli gyerekek példáját megtapasztalni (Kiss. 2018. 148.), így a tankerület kezdeményezésére elindult egy egyedi *szakszolgálati pályorientációs program* az iskolában, amely az alsótagozatos diákok énképének, önbecsülésének megerősítésével kezdi a továbbtanulásra történő felkészítést, abban bízva, hogy a személyiségfejlesztés módszerével az évek alatt sikerül beépíteni a tanulók értékrendjébe a továbbtanulás iránti igényt, vágyat. Emellett számos további intézkedés, tankerületi szintű innovatív kezdeményezés segíti az iskolai szakemberek céltudatos munkáját, ezek tárgyalására azonban jelen tanulmány keretei között nincs mód.

Összegzés

A bemutatott város diverzifikált oktatási terében egy stigmatizált iskola át-szervezése kevésnek tűnhet, de kontextusba helyezve árnyaltabb képet vázol. Hogy a megtett intézkedések mire elegendőek, azt hosszabb távon lehet

megválaszolni. A folyamat alakítói arra számítanak, hogy a következetes, rendszerszerű tervezés, a tanulószervezet lehetőségeinek megragadásával évek elteltével hatékonyan bizonyul majd. Első lépésben apró jelek érzékelhetők: például megállt a pedagógusok elvándorlása az iskolából, sikerült gyerekeket versenyrésztételre ösztönözni és néhányukat megyei dobogós hely dicsőségéhez juttatni, a délutáni szakkörök iránti motivációt felkelteni. Hogy a lemorzsolódási mutatók, a továbbtanulási eredmények, a kompetenciamérések mennyi idő elteltével fognak érdemben javulni, és egyáltalán elegendő-e ez az intézkedéscsomag arra, hogy a javulás reális elvárás lehessen, néhány év múlva nagy biztonsággal megválaszolható, ez irányú vizsgálatainkat folytatni kívánjuk.

Az már most egyértelmű, hogy a változás megtorpanásának megakadályozására, a vívmányok megőrzésére, a következetes jövőfókuszú cselekvésre, az eredmények nyomonkövetésére legalább akkora figyelmet kell fordítani, mint a változás tervezésére és beindítására (Heyse és Sieland, 2012). A települési szintű beavatkozásokat is folytatni szükséges és konszenzust teremteni egy komplex átszervezéshez. Egyetértünk azzal, hogy *„integrált környezeti feltételeket és a befogadás attitűdjét tudatosan alakító, rendszerrelvű, differenciált szakmai és pénzügyileg támogatást nyújtó intézményfejlesztés szükséges, mely ellenőrzést, értékelést, nyilvánosságot, együttműködést, kölcsönös tanulást és minőségbiztosítást garantáló hálózatba ágyazódik”* (Varga, 2018, 84.).

Köszönet illeti Mohr Rita igazgatónőt, Lőrincz Andrea és Ketzler-Szabó Dalma munkaközösségvezetőket az eseteleíráshoz nyújtott segítségükért. Farakas Erika iskolapszichológussal és Szolnoki Beáta szociális segítővel együtt ők voltak a változások legfőbb mozgatórugói.

Irodalom

- BERÉNYI ESZTER (2018): Szabad iskolaválasztás és szegregáció. In: Fejes József Balázs és Szűcs Norbert (szerk.): *Én vétkem. Helyzetkép az oktatási szegregációról*. Motiváció Oktatási Egyesület, Szeged. 57-66.
- DR. DOMSCHITZ MÁTYÁS – RUZSA ÁGOTA (2018): *A szervezeti változáskezelés és a szervezetfejlesztés*. Dialóg Campus Kiadó, 2018. Budapest

- ERCSE KRISZTA (2019). Az egyházi fenntartású iskolák és a szelekció, szegregáció kapcsolata. *Iskolakultúra*, 29. 7. sz., 50–72.
<https://doi.org/10.14232/ISKKULT.2019.7.50>
- FEJES JÓZSEF – SZŰCS NORBERT (2018): Az oktatási integráció ügye a 2010-es évek végén. In: Fejes József Balázs és Szűcs Norbert (szerk.): *Én vétkem. Helyzetkép az oktatási szegregációról*. Motiváció Oktatási Egyesület, Szeged. 11-30.
- GEUS, ARIE DE (2022): *The Living Company*. Harvard Business Review Press, London.
- HAVAS GÁBOR – ZOLNAY JÁNOS (2011): Sziszifusz számvetése – Az integrációs oktatáspolitikai. *Beszélő*. 16. 6. sz. 24-49.
<http://beszelo.c3.hu/cikkek/sziszifusz-szamvetese>
- HERMANN ZOLTÁN – VARGA JÚLIA (2016): Állami, önkormányzati, egyházi és alapítványi iskolák: részarányok, tanulói összetétel és tanulói teljesítmények. In: Kolosi Tamás és Tóth István György (szerk.): *Társadalmi Riport 2016*. TÁRKI, Budapest. 311-333.
- HEYSE, HELMUT – SIELAND, BERNHARD (2012): Schulentwicklung – Transfersicherung für nachhaltigen Wandel. In: Nieskens, Birgit (ed): *Handbuch Lehrergesundheit*. Carl Link Verlag, Köln. 373-396.
- HRICSOVINYI JULIANNA – JÓZSA KRISZTIÁN (2018): Iskolaválasztás és szelekció. In: Fejes József Balázs és Szűcs Norbert (szerk.): *Én vétkem. Helyzetkép az oktatási szegregációról*. Motiváció Oktatási Egyesület, Szeged. 129-146.
- K. NAGY EMESE (2019): A roma tanulók iskolai sikerességének kérdései. *Magyar Tudomány* 180. 11. sz. 1638–1648. DOI: 10.1556/2065.180.2019.11.5 https://real-j.mtak.hu/14851/56/MaTud_2019-11_TELJES.pdf#page=52
- KERTESI GÁBOR – KÉZDI GÁBOR (2009): Általános iskolai szegregáció Magyarországon az ezredforduló után. *Közgazdasági Szemle*, 56. 11. sz. 959-1000.
- KERTESI GÁBOR – KÉZDI GÁBOR (2014): Iskolai szegregáció, szabad iskolaválasztás és helyi oktatáspolitikai 100 magyar városban. *Budapesti Munkagazdasági Füzetek*, 16. 6. sz.
<https://real.mtak.hu/15371/1/bwp1406.pdf>

- KERÜLŐ JUDIT (2018): A tiszavasvári helyzet. In: In: Fejes József Balász és SZŰCS NORBERT (szerk.): *Én vétkem. Helyzetkép az oktatási szegregációról*. Motiváció Oktatási Egyesület, Szeged. 301-319.
- KISS MÁRTA (2018): A szelektív iskolaválasztás tényezői. In: Fejes József Balász és Szűcs Norbert (szerk.): *Én vétkem. Helyzetkép az oktatási szegregációról*. Motiváció Oktatási Egyesület, Szeged. 147-172.
- NAGY JUDIT (2008): Önkormányzati szerepvállalás az integrációs folyamat megvalósításában. In: Nagy Judit (szerk.): *Kéz a kézben. A hódmezővásárhelyi modell, egy lehetséges válasz a XXI. század közoktatási kihívásaira*. Commitment Köznevelési Kht., Hódmezővásárhely. 15-41.
- NEUMANN ESZTER – BERÉNYI ESZTER (2019). Roma tanulók a református általános iskolák rendszerében. *Iskolakultúra*, 29. 7. sz. 73–92.
<https://doi.org/10.14232/ISKKULT.2019.7.73>
- PAPP Z. ATTILA (2021): Roma népesség és oktatástervezés. *Educatio*, 30. 2. sz. 242–259. DOI: 10.1556/2063.30.2021.2.5
https://epa.oszk.hu/01500/01551/00116/pdf/EPA01551_educatio_2021_02_242-259.pdf
- SZÉLL KRISZTIÁN – TÓTH G. CSABA (2021): Az oktatási részvétel előrejelzése. Demográfiai folyamatok és oktatáspolitikai beavatkozások. *Educatio*, 30 2. sz. 206–225. DOI: 10.1556/2063.30.2021.2.3
https://epa.oszk.hu/01500/01551/00116/pdf/EPA01551_educatio_2021_02_206-225.pdf
- SZRETYKÓ GYÖRGY (2016): Mi jellemzi a tanulószervezeteket? *Tér, Gazdaság, Ember*. 4. 3. sz. 85-96.
- SZŰCS NORBERT (2013): A hódmezővásárhelyi deszegregációs intézkedés: az oktatási rendszer esélyegyenlőség-fókuszú komplex átszervezése. In: Fejes József Balász és Szűcs Norbert (szerk.): *A szegedi és hódmezővásárhelyi deszegregációt támogató Hallgatói Mentorprogram. Öt év tapasztalatai*. Belvedere Meridionale, Szeged. 58-70.
- SZŰCS NORBERT – KELEMEN VALÉRIA (2018): A szegedi deszegregációs intézkedés: egy gettóiskola megszüntetése. In: Fejes József Balász és Szűcs Norbert (szerk.): *Én vétkem. Helyzetkép az oktatási szegregációról*. Motiváció Oktatási Egyesület, Szeged. 323-341.
- The ROMACT Handbook. The ROMACT Handbook | ROMACT (coeromact.org)

VARGA ARANKA (2018): A hazai oktatási integrációs tapasztalatok és a korai iskolaelhagyás megelőzése. In: Fejes József Balázs és Szűcs Norbert (szerk.): *Én vétkem. Helyzetkép az oktatási szegregációról*. Motiváció Oktatási Egyesület, Szeged. 67-87.

Az erdélyi magyarság demográfiai változásai és területi-regionális sajátosságai, a 2021. évi népszámlálás tükrében

Romániában, az államszocializmust követően, a rendszerváltás óta négy népszámlálás megszervezésére került sor, 1992, 2002, 2011, 2021. években, ez utóbbit a Világjárvány miatt 2022. március és július között szervezték meg, 2021. december elsejei eszmei időponttal. E népszámlálások során a romániai népesség ún. kulturális adatainak összeírása önbevallás alapján került sor, és nem volt kötelező ezekre válaszolni. Ezek a kérdések a nemzeti/etnikai identitásra, az anyanyelvre és a vallásfelekezetre vonatkoztak, amint a népszámlálást szabályozó kormányhatározatok előírták.

E rövid tanulmány először röviden áttekinti az utóbbi évtizedek romániai népszámlálás adatainak hitelességét és módszertani problémáit, majd a romániai magyar népesség hiteles számáról és korrekciós lehetőségeiről értekezünk. Ezt követően pedig a romániai magyarság létszámcsökkenésének módszertani lehetőségeit, és ennek megfelelően a csökkenés mértékét elemezzük, a korrekciós eredményeket is figyelembe véve. A tanulmány második részében a népességcsökkenés területi sajátosságait, eltéréseit vizsgáljuk Erdélyben, majd a magyar népesség iskolázottsági sajátosságainak területi eltéréseivel zárjuk.

A romániai népszámlálások hitelessége és a nemzetiségi adatok módszertani kérdései

Az utóbbi évtizedek romániai népszámlálásainak hitelességéről is szokás kérdésként felvetni. valóságban, különösen az 1992. és 2002. évi népszámlálás során, amint erről már értesülhettünk (Veres, 2015. 13-24), voltak olyan rit-

kámban előforduló helyzetek, amelyek arra utaltak, hogy a számláló befolyásolni próbálta a válaszadót, a nemzetiségi vagy anyanyelvi kérdések megválaszolásakor. A 2011. és 2021. évi népszámlálások során nem voltak hasonló értesüléseink, miszerint a válaszadáskor manipulatív magatartást tanúsított volna valamelyik számláló. Ennek ellenére, a két utóbbi EU-s módszertan alapján lebonyolított népszámlálás során adódtak gondok, hogy az adatfelvétel végrehajtásának hiányosságaiból adódóan, valamint az adatok pótlásának módja miatt, a romániai népesség jelentős részére vonatkozóan nincs adatunk azok nemzetiségéről, anyanyelvéről. Amíg a 2011. évi népszámláláskor mindössze 59,2 ezer főnek nem rögzítették a nemzetiségét, mivel nem nyilatkozott erről, ezek száma 2021-re egymillió fő fölött volt. A nemzetiségükről nem nyilatkozók számához képest nagyságrenddel többen voltak, akiknek az adatait a különböző népeség-nyilvántartó adatbázisokból, indirekt módon vették át, tehát akiket meg sem kérdeztek a nemzeti/etnikai vagy nyelvi kötődésükről. Ezek együttesen 1 236 810 főt tettek ki 2011-ben. Ez új helyzetet teremtett Romániában, hiszen már nem lehetett diszjunkt formában az ország népességét besorolni egy-egy etnikai-nemzeti kategóriába, még a népszámlálások alkalmával sem. Pedig a főbb demográfiai események anyakönyvezésekor (születés, halálozás, házasságkötés) is rögzítik a nemzetiséget, de ennek az információnak a megbízhatóságával már korábban problémák adódtak, de korrekciókkal még egy ideig használhatónak bizonyult (Veres 2015, Gyurgyik-Kiss 2010). Ezzel szemben a 2021. évi népszámlálás eredményei alapján összesen 2,48 millió személyről közölték, hogy nem ismert a nemzetiisége, és ennek két okát, forrását jelölték meg. Egy részük nem nyilatkozott a nemzetiségéről, ezek számát másfél millió főben jelölték meg. Kissé eltérő számok voltak közzétéve anyanyelv, nemzetiség és vallásfelekezet szerint. Ennek fő okát az online kérdés és digitális rögzítés technikai részleteivel magyarázhatjuk meg, és nem feltétlenül azzal, hogy ilyen sokan szeretnék elrejtteni a etnikai-nyelvi kötődésüket.

A népességi-adatbázisokból átemelt „imputált” személyek adatai közül nem ismertek a kulturális jellemzőik, kötődéseik. Számuk valamivel kevesebb, mint egymillió fő volt, így mindössze 16,56 millió személynek ismerjük a nemzetiségét Romániában 2021. december elsején, az összesen 19 millió főből. Ezt a hatalmas hiányt, amint már az előzetes adatok közzétételekor megállapítható volt (Veres 2023a), jelentős szervezési és népszámlálás-

végrehajtási hibának tekinthetjük, amely jelentősen megnehezíti a nemzetiségi közösségek lélekszámának időbeli alakulását célzó vizsgálatokat. Az önkéntesen, online kitöltött kérdőívek során a nemzetiségükről nem nyilatkozók magas számáról már tudjuk⁶⁵, hogy nagy részük nem szándékosan hagyta ki a kulturális adatok megválaszolását, hanem technikai hiba következtében. Ezt támasztja alá az a tény is, hogy, amint már láttuk, a 2011. évi népszámlálás során mindössze alig több, mint 59 ezer személy nem nyilatkozott a nemzetiségeről a saját elhatározásából (Veres 2015).

A 2021. évi népszámlálás nemzetiségi adatainak feldolgozásakor nem tudunk eltekinteni az „ismeretlen” nemzetiségűek hatalmas, két és félmilliószámától. Ezért korrekciós becsléshez kell folyamodni, amely nélkül nem beszélhetünk például a romániai magyar nemzetiségűek hiteles számáról sem. Amint már erről röviden tájékoztattunk (Veres 2023b) megyei bontásban eléggé eltérő a kulturális jellemzők (nemzetiség, anyanyelv és vallás) nélküli népesség száma és összetétele. Ezért ahhoz, hogy az egyes nemzetiségek számának időbeli alakulását is vizsgálhassuk, a reális „nyers” lélekszámokat, az ún. abszolút számokat is ismerni kell. Mivel megyénként (és településenként is) ismerjük már a nemzetiségi és anyanyelvi jellemzők nélküli népességszámokat, egy korrekciós becslést készíthetünk úgy, hogy feltételezzük, az egyes megyékben az ismeretlen nemzetiségűek összetétele az ismert nemzetiségűek eloszlását követik. Valószínű, hogy minden egyes megyében az ismeretlen nemzetiségűek belső megoszlása nem egyezik meg a nemzetiségükről nyilatkozókkal, de ezzel együtt az is valószínű, hogy országos átlagban reális becslést kapunk mindegyik nemzetiség esetében, talán a romákat kivéve, hol egyéb tényezők is torzítják a népességszám megállapítását. Egyébként a 2011. évi népszámlálás alkalmával, az az akkori 1,2 milliónyi, „nemzetiség nélkül” népességen belül is készült egy becslés arra, hogy abból mennyi lehet magyar nemzetiségű népesség száma. A becslés során figyelembe vettük a magyar népesség nemzetiségi eloszlását falu/város bontásban, így ez viszonylag pontosabbnak tekinthető. (lásd Veres 2015. 36.)

⁶⁵ Mircea Kivu nyílt kérdésére az INS válaszából kiderült, hogy az több, mint másfélmillió szabálytalanul lezárt, tehát nem érvényes kérdőívet végül elfogadottnak nyilvánítottak és felhasználtak.

A népesség nemzetiségi eloszlása megyénként, a legújabb romániai népszámlálás alapján

A 2021. évi (2022.-ben lebonyolított) romániai népszámlálás első adatainak közzétételkor történt gyorslemez (Veres, 2023a) keretében már, a megyei szintű nemzetiségi adatok megtekintésekor világos volt, hogy a módszertani és adatfelvételi hiányosságok a népességváltozás értelmezését megnehezítik.

A 2021. évi népszámlálás eredményeiből a megyei adatsorok elemzése során kiválasztottuk az erdélyi megyéket, és hozzáadtuk a végén Bukarestet és Bákó megyét is, ahol továbbra is számottevő magyar lakosság él. A következő, (1.) táblázatban látható a fontosabb nemzetiségek lélekszáma megyénként, figyelembe véve az ismeretlen nemzetiségűeket is. Megfigyelhető, hogy Erdélyben az ismeretlen nemzetiségűek aránya az országos átlagnál alacsonyabb, míg Bukarestben több mint felét teszik ki az összes erdélyi lakosnak, akiknek a nemzetiségét nem ismerjük. A továbbiakban részletesen foglalkozunk az ismeretlen nemzetiségűek valószínű összetételével.

1. táblázat

A népesség száma és nemzetiségek szerint, megyénként Erdélyben, 2021

Megye	Összesen	Román	Magyar	Roma	Ukrán	Német	Nincs adat*
Fehér	325941	268753	11494	13041	19	544	31780
Arad	410143	317713	25731	16747	941	2000	41301
Bihar	551297	347148	112387	36837	89	529	48428
Beszterce-Naszód	295988	247935	11049	11127	34	261	25398
Brassó	546615	416664	28221	23472	106	1853	74884
Krassó-Szörény	246588	195703	1424	5311	1502	1364	32114
Kolozs	679141	488212	78455	17802	250	567	91719
Kovácszna	200042	42752	133444	9507	10	73	14101
Harghita	291950	33634	232157	4928	14	62	20949
Hunyad	361657	300972	9180	5449	48	500	44870
Máramaros	452475	342052	23153	11881	25690	548	48380
Maros	518193	252400	165014	44880	47	904	54378
Szatmár	330668	182750	93491	16340	1361	3722	32698
Szilágy	212224	136552	40554	16706	25	40	17416

Szeben	388325	313118	6112	12808	50	2716	52930
Temes	650533	484243	21285	12438	4131	4684	110879
Összesen Erdély	6461780	4370601	993151	259274	34317	20367	742225
Bukarest	1716983	1252209	2168	10740	355	1011	438879
Bákó	601387	502150	4561	14578	28	61	79358

**Informație nedisponibilă*

Forrás: INS (2023): a 2021. évi népszámlálás eredményei, Románia, www-insse.ro

Az adatfeldolgozás során a megyék nemzetiségi összetételét kiszámítottuk százalékos arányban, azonban először csak a nemzetiségükről nyilatkozók között. Ez a számítási mód jelenleg hivatalos Romániában annak érdekében, hogy a nemzetiségek nyelvhasználati jogait megfelelően megállapítsák az adathiányok ellenére. Az alábbi (2.) táblázat bemutatja, hogy a nemzetiségéről nyilatkozó lakosságon belül az egyes megyékben mennyi a románok, magyarok és romák stb. aránya százalékban. A korábbi népszámlálásokhoz hasonlóan két megyében a magyarok abszolút többségben vannak (Kovácsna, Hargita), és arányuk az elmúlt 10 évben alig változott. Továbbá, további négy megyében jelentős, 20-50% közötti magyar arány figyelhető meg: Maros megyében 35,6%, Biharban 22,3%, Szatmárban 31,4%, és Szilágy megyében 20,8%. Kolozs megyében viszont a magyarok aránya mindössze 13,4% (sokat csökkent az elmúlt 30 évben), míg más megyékben ez az arány jóval a 10% alatt van. (2. táblázat)

2. táblázat

Nemzetiségi összetétel Erdélyben, megyénként, a közszéttett adatok alapján, 2021 (%)

Megye	Román	Magyar	Roma	Ukrán	Német	Egyéb	Összesen
Fehér	91,4	3,9	4,4	0,0	0,2	0,1	100,0
Arad	86,1	7,0	4,5	0,3	0,5	1,5	100,0
Bihar	69,0	22,3	7,3	0,0	0,1	1,2	100,0
Beszterce-Naszód	91,6	4,1	4,1	0,0	0,1	0,1	100,0
Brassó	88,3	6,0	5,0	0,0	0,4	0,3	100,0
Krassó-Szörény	91,2	0,7	2,5	0,7	0,6	4,3	100,0
Kolozs	83,1	13,4	3,0	0,0	0,1	0,4	100,0

Kovászna	23,0	71,8	5,1	0,0	0,0	0,1	100,0
Hargita	12,4	85,7	1,8	0,0	0,0	0,1	100,0
Hunyad	95,0	2,9	1,7	0,0	0,2	0,2	100,0
Máramaros	84,6	5,7	2,9	6,4	0,1	0,2	100,0
Maros	54,4	35,6	9,7	0,0	0,2	0,1	100,0
Szatmár	61,3	31,4	5,5	0,5	1,2	0,1	100,0
Szilágy	70,1	20,8	8,6	0,0	0,0	0,5	100,0
Szeben	93,4	1,8	3,8	0,0	0,8	0,2	100,0
Temes	89,7	3,9	2,3	0,8	0,9	2,4	100,0
Összesen Erdély	76,4	17,4	4,5	0,6	0,4	0,7	100,0
Bukarest	98,0	0,2	0,8	0,0	0,1	0,9	100,0
Bákó	96,2	0,9	2,8	0,0	0,0	0,1	100,0

Forrás: INS (2023): a 2021. évi népszámlálás eredményei, Románia, INS (2023, saját számítás, VV)

A korábbi népszámlálásokhoz viszonyítva, több megyében azonban történt változás, Hargita megye kivételével mindenhol csökkent. Maros megyében például a magyarok aránya 2,5 százalékkal csökkent, ezáltal a fél évszázaddal korábbi, 50 százalék közeli arányról egyharmad közelire mérséklődött.

Több megyében történt hasonló változás, a magyarok aránya csökkent. A legnagyobb mértékben Bihar Maros, Szatmár és Szilágy megyékben változott, 2,5 – 3 százalékkal kevesebb magyar nemzetiségűt regisztráltak, más erdélyi megyékben 1-2 százalékkal mérséklődött a magyarság aránya. Összességében Erdélyben a magyarok aránya 17,5 százalékot tett ki 2021-ben, több mint két százalékkal alacsonyabb a 2011. évi értéknél, és 7 százalékkal kisebb, mint 1930-ban (Veres 2015).

3. táblázat

A Erdélyben, megyénként (%)

Megye	Magyarok aránya (%)	
	2011	2021
Fehér	4,6	3,9
Arad	9,0	7,0
Bihar	25,3	22,3
Beszterce-	5,2	4,1

Naszód		
Brassó	7,7	6,0
Krassó- Szörény	1,1	0,7
Kolozs	15,9	13,4
Kovászna	73,7	71,8
Hargita	85,2	85,7
Hunyad	4,0	2,9
Máramaros	7,2	5,7
Maros	38,1	35,6
Szatmár	34,7	31,4
Szilágy	23,3	20,8
Szeben	2,9	1,8
Temes	5,6	3,9
Összesen		
Erdély	19,0	17,4

*Forrás: INS (2023): a 2021. évi népszámlálás eredményei, Románia,
(saját számítás, VV)*

A nemzetiségi adatok korrekciója az „ismeretlen” nemzetiségűek eloszlásuk becslése alapján, területi nézetben

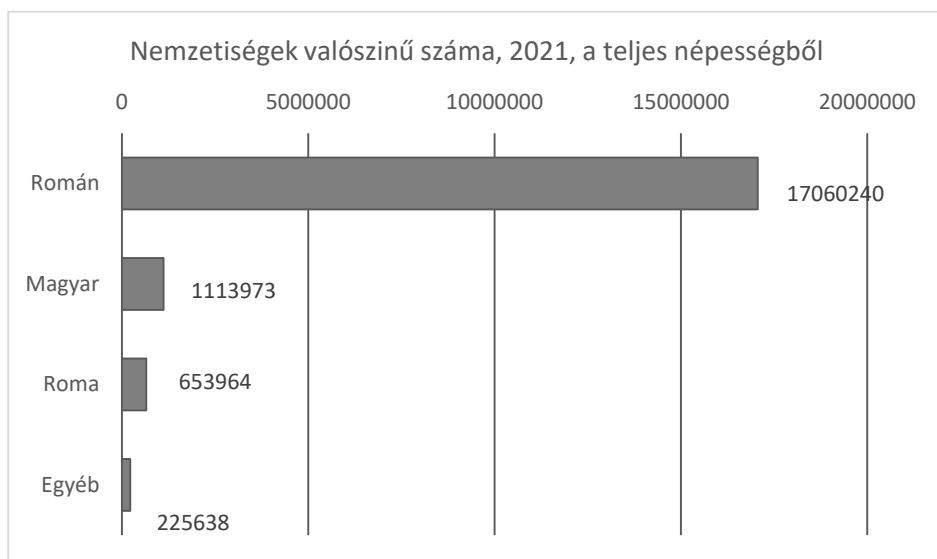
Ahogy korábban már említettük, a különböző állami adatbázisokból, megkérdezés nélkül, 2021. évi népszámlálás során közel egymillió személy adatait vették át, és összesen 2,48 millió személyről nem tudták megállapítani, hogy nem nyilatkozott a nemzetiségéről, vagy a statisztikai átemelés miatt hiányzik az erről szóló információ. Így jelenleg csak 16,56 millió ember nemzetiségét ismerjük, de mivel már közzétették az ismeretlen nemzetiségűek eloszlását megyénként, valamint az iskolázottsági szintjük szerint is. Ennek a hatalmas számnak jelentős adatfelvételi és szervezési hibának tekinthető, ami megnehezíti a következő tíz évben a nemzetiségi adatok adminisztratív és tudományos felhasználását és elemzését. Az ismeretlen nemzetiségűek magas száma miatt Románia népességének nemzetiségi adatait félrevezető lenne korrekciós becslések nélkül felhasználni, elemezni. A megyei eloszlás alapján az ismeretlen nemzetiségűek belső

összetételét figyelembe véve, pontosabb becsléseket lehet készíteni az egyes megyékben az ismeretlen nemzetiségűek összetételéről, feltételezve, hogy azok aránya követi az ismert nemzetiségűek eloszlását. Valószínűleg ez nem mindenhol teljes mértékben érvényes ám az eltolódások inkább a roma-nem roma dimenzióban valószínűek, tekintve a roma népesség alacsony iskolázottságát, és azokat a terepi információkat, amelyek szerint egyes romatelepeket nem kerestek fel személyesen, így az adatbázisokból való átemelés során „elvesztették” a nemzetiségüket e térségek lakói. A 2011-es népszámláláskor az akkori 1,2 milliós "nemzetiség nélkül" népesség nemzetiségi eloszlását városi és falusi bontásban is végezték, ami viszonylag pontosnak tekinthető. (lásd Veres 2015. 36 old)

A 2021-es népszámlálás ismeretlen nemzetiségű népességének megyei eloszlása alapján tehát, visszaosztva, becsülhető a magyar nemzetiségű népesség összlétszáma megyénként. Ezen korrigált számok alapján kiszámítva a magyar nemzetiségű népesség létszámának változását százalékos értékekben megyénként, és összehasonlították a korábbi népszámlálások adataival. Mivel 2011-ben is volt ismeretlen nemzetiségű népesség, ezért kétféle népességsökkenési adatot is számítottak: az egyik csak azokra a személyekre vonatkozik, akik nem nyilatkoztak a nemzetiségükről, a másik pedig az ismert és becsült adatok összesítése alapján azokra is, akiknek az adatok hiányoztak.

Ennek alapján tehát az ismeretlen nemzetiségű népességen belül összesen országosan 4-4,5%-ról valószínűsíthetjük, hogy magyar nemzetiségűek, amint ezt korábban is tettük, és ezt továbbra is fenntartjuk. Így Románia teljes népességének a valószínűsíthető nemzetiségi megoszlása az 1. ábrán látható.

1. ábra

Forrás: INS I2023), a 2021. évi romániai népszámlálás eredményei

Ennek értelmében, országos szinten kb. 111,822 olyan személy lehet magyar nemzetiségű az ismeretlen nemzetiségűek közül. Ha ehhez hozzáadjuk azokat, akik hivatalosan is magyar nemzetiségűnek vallották magukat, akkor 2021. december 1-jén Romániában mintegy 1,113,973 magyar nemzetiségű személy élt. Ugyanakkor már korábban is rámutattunk arra (Veres 2023a), hogy közöttük olyanok is lehetnek, akik bár több mint egy éve külföldön élnek, de a népszámlálás online kitöltése során azt állították, hogy kevesebb mint egy éve külföldön tartózkodnak, így ők is beleszámítanak az ország állandó, rezidens népességébe.

A magyar népességcsökkenés mértéke Erdélyben megyénként, korrekcióval

Ha a 2021-es népszámlálás ismeretlen nemzetiségű népességét megyei eloszlás alapján arányosan visszaszámolva, a magyarság összlétszáma megyénként felfelé korrigálva becsülhető. Ezekkel a korrigált adatokkal kiszámítottuk a magyar nemzetiségű népesség létszámának változását százalékos értékekben, megyénként, majd összehasonlítottuk a csökkenés mértékét a korábbi nép-

számlálásokkal. Mivel 2011-ben is volt ismeretlen nemzetiségű népesség, ezért két fajta népességszámcsökkenési adatot számoltunk: az egyik a nemzetiségükről nyilatkozókhöz viszonyítja a csökkenést az utolsó előtti oszlopban, míg az utolsó oszlopban mind a 2011-es, mind pedig a 2021-es népszámláláskor a nemzetiségükről nyilatkozó és a becült számok összesítése közötti létszámcsökkenést mutatja. (lásd 4. táblázat)

4. táblázat

A magyar népesség számának csökkenése megyénként Erdélyben, korrekcióval Ia nemzetiségükről nem nyilatkozók becült számával együtt), 2002 – 2021*

Megye	Közölt és becült lélekszám összesen		Csökkenés mértéke (%)		
			Közölt adatok	Közölt** adatok	Közölt és be- cült
	2011	2021	2002- 2011	2011- 2021	2011-2021
Fehér	15791	12736	-23,7	-19,3	-14,2
Arad	38901	28612	-20,6	-26,4	-21,8
Bihar	145388	123210	-6,5	-15,3	-10,9
Beszterce-Naszód	14960	12086	-18,7	-19,2	-15,8
Brassó	42258	32701	-17,9	-22,6	-17,5
Krassó- Szörény	3194	1637	-45,5	-48,7	-44,3
Kolozs	110075	90705	-9,9	-17,6	-12,4
Kovászna	154979	143564	-5,5	-7,4	-4,6
Hargita	264892	250103	-4,0	-5,6	-3,0
Hunyad	16920	10480	-33,2	-38,1	-34,1
Máramaros	34577	25925	-25,2	-25,0	-20,5
Maros	209827	184360	-7,8	-12,1	-8,2
Szatmár	119336	103750	-8,2	-13,1	-7,8
Szilágy	52387	44180	-8,6	-15,7	-12,0
Szeben	11625	7077	-24,9	-39,1	-35,0
Temes	38044	25658	-26,0	-32,6	-27,3
Összesen Erdély	1273153	1096785	-10,1	-13,9	-9,9

*Hivatalosan: informácie indisponibilă

**2011. évi közölt és 2021. évi közölt+becült adat

Forrás: INS (2013a, b), INS (2023): a 2021. évi népszámlálás eredményei, Románia, www.insse.ro (saját számítás, VV)

A magyar többségű megyékben, a becslt adatok alapján, a magyarság szám-arányának csökkenése tapasztalható, ami százalékosan átlagosan 3-4% közötti értékeket mutat. A legtöbb megyében megfigyelhető, hogy a népességsökkenés hosszú távú trendek mentén alakul, és folytatja az 2002 és 2011 közötti időszakban megkezdett csökkenését. Például Krassó-Szörény megyében további 44%-kal zsugorodott a magyarság létszáma, míg Szeben és Hunyad megyében 34-35%-os csökkenést regisztráltak. Temes megyében a csökkenés mértéke 27%, Máramaros megyében pedig 20% volt. Más megyékben a csökkenés mértéke 7,8% és 18% között mozog, ahol az aránylag kisebb magyarsági közösségek nagyobb arányú csökkenést tapasztalnak, bár nem minden esetben szabályos az összefüggés. Például Fehér megyében a magyar nemzetiségűek száma "csupán" 14%-kal csökkent, bár a magyarok aránya mindössze 4%, hasonlóan Temes megyéhez. Kovászna és Hargita megyében viszont viszonylag kedvező népesedési tendenciákat láthatunk, amihez a magyarsághoz asszimilálódó roma származású népesség is hozzájárul. (lásd Horvárh, 2017. 30)

A nagyobb romániai városok népességváltozása

A 2021-es népszámlálási adatok alapján a nagyobb városok népességszámának alakulását is elemeztük, megállapítva, hogy általában minden város népessége csökkent az elmúlt tíz évben. A nagyobb magyarlakta városok, mint Kolozsvár és Nagyvárad népességének csökkenését ellensúlyozza a kisebb szuburbán települések, „alvó városok” népességének növekedése, például Kisbács, de leginkább Szászfenes esetében, amely Kolozsvárral összenőtt és jelentős népességnövekedést mutatott az elmúlt évekbe. A Kolozsvár melletti Szászfenes népessége 30 ezer fővel gyarapodott 10 év alatt, így 2021-re már elérte az 50 ezer főt. Ugyanakkor Kisbács, Apahida, Gyalu, Erdőfelek népessége is jelentősen növekedett, ezidő alatt Kolozsvár közigazgatási területének népessége viszont 35 ezer fővel csökkent.

A jelentősebb magyarlakta városok népességének változását az 5. táblázatban láthatjuk, melyek általánosan csökkenő tendenciát mutatnak a 2011-es adatokhoz képest, átlagosan 10% körüli csökkenéssel.

5. táblázat

A jelentősebb magyarlakta városok népességszáma, 2021 és 2011-ben Erdélyben

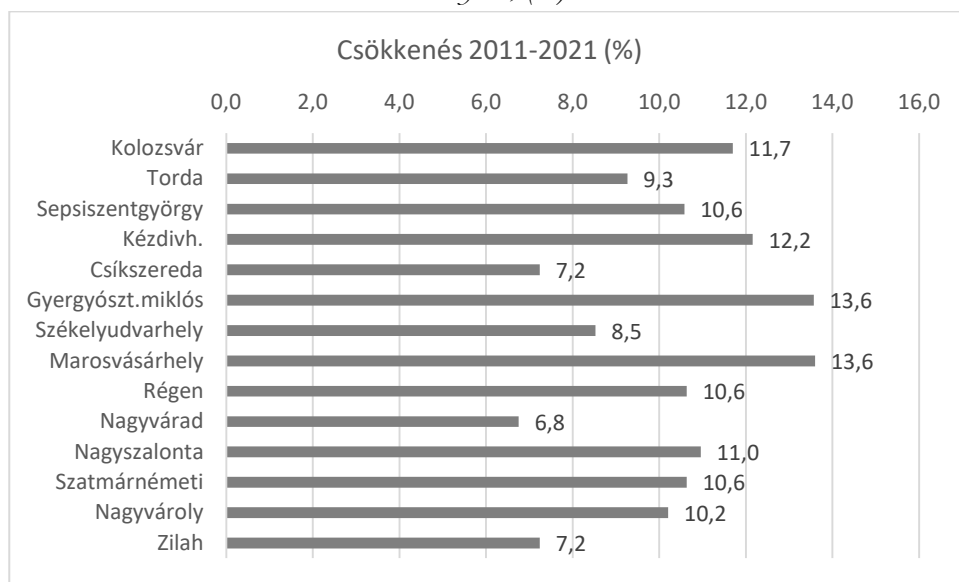
Nagyobb magyarlakta városok	2021	2011
Kolozsvár	286598	324576
Torda	43319	47744
Sepsiszentgyörgy	50080	56006
Kézdivh.	16243	18491
CsíkSZereda	34484	37176
Gyergyószentmiklós	15884	18377
Székelyudvarhely	31335	34257
Marosvásárhely	116033	134290
Régen	29742	33281
Nagyvárad	183105	196367
Nagyszalonta	15792	17735
Szatmárnémeti	91520	102411
Nagykároly	18957	21112
Zilah	52132	56202

Forrás: INS (2013a, 2023): a 2021. évi népszámlálás eredményei, Románia, www.insse.ro (saját számítás, VV)

A 2021 és 2011. évi népszámlálási adatokat összevetettük, és megvizsgáltuk, milyen mértékben csökkent az egyes városok népessége. Amint a 2. ábra is mutatja, a legtöbb esetben 10 százalék körüli mértékben zsugorodott a legtöbb erdélyi város népessége. Néhány esetben ennél kisebb mértékben, CsíkSZereda, Székelyudvarhely, Nagyvárad és Zilah népessége mintegy 7-8 százalékkal csökkent az elmúlt évtizedben, míg Marosvásárhely és Gyergyószentmiklós népessége több mint 13 százaléknyi arányban csökkent (2. ábra).

2. ábra

A jelentősebb magyarlakta városok népességszámának változása, 2021 és 2011 között Erdélyben, (%)

Forrás: INS (2013a, 2023): a 2021. évi népszámlálás eredményei, Románia, www.insse.ro (saját számítás, VV)

Végül, az egyes megyékre lebontottan elemeztük a népesség iskolázottságát vizsgáltuk, figyelembe véve a főbb nemzetiségeket. Az országos átlagok kissé változtak, a magyar nemzetiségűek körében például az egyetemi végzettséggel rendelkezők aránya 13%-ra növekedett az országos 16% -hoz képest, amely az előző INS közleményben 13,2% -ot jelentett a magyarokra vonatkozóan. A román nemzetiségűek esetében azonban a 17,5% -os érték torzított, mivel az ismeretlen nemzetiségűek többsége román, míg közülük mindössze 11,6% rendelkezik egyetemi végzettséggel. Ennek fényében a román nemzetiségűek körében az egyetemet végzettek aránya valósággal csak kis mértékben lehet magasabb az országos átlagnál, mintegy 16,5%. Az alábbi (6.) táblázatban csak a nagyobb magyar népességű megyéket elemeztük. Ezekben a megyékben jelentős eltérések figyelhetők meg: míg Kolozs megyében minden negyedik személy rendelkezik egyetemi végzettséggel (a magyarok körében minden ötödik), addig Kovászna és Harghita megyékben mindössze 10-11% -nak van felsőfokú végzettsége. A székely megyékben, magyarok körében az egyetemet végzettek aránya szintén 11%.

Az alacsony értékek mögött technikai okok is állnak: különösen Hargita megyében csak alig több mint 1% jelent meg csupán, romaként, a népszámlálási adatokban. Ennek következtében, mivel már 2011.-ben láthattuk, hogy a romák körében az egyetemet végzettek aránya még az egy százalékot sem éri el (INS 2013b, Veres 2015), így ez érthető módon befolyásolja a székelyföldiek iskolázottsági mutatóit, amelyek még a magyarok országos átlagát sem érik el. Az egyetemet végzettek aránya a magyar nemzetiségűek között minden megyében legalább 3-4%-kal elmarad a román nemzetiségűektől. Bihar megyében ez az eltérés nagyobb mértékű, 8%, amelyet az is indokol, hogy a nagy számú, magyarsághoz asszimilálódott roma népesség iskolai integrációja továbbra sem megoldott. A népszámlálási adatok magukért beszélnek. Az elmúlt 10 évben az egyetemi végzettséggel rendelkező magyar nemzetiségű népesség aránya csökkent, ami megyei szinten abban nyilvánult meg, hogy a megye össznépessége és a magyar nemzetiségűek egyetemi végzettsége közötti különbség legtöbb esetben 1% alatt, vagy annak közelében van, kivéve Bihar megyét, ahol ez az eltérés 4% -os, és Kolozs megyét, ahol az országos és nemzetközi egyetemi központ jekkege miatt számos diplomás telepedett le, beleértve a külföldieket is. A Kolozs megyei magyarok 20,6% -os diplomás aránya így is vezető helyet foglal el országos szinten, bár a diplomás bevándorlás nem képes kompenzálni (egy korábbi felmérés szerint a magyar diákok körében kevésbé jellemző a Kolozsváron való letelepedés szándéka, mint a románok esetében, lásd Veres – Papp Z. 2016).

6. táblázat

A népesség iskolázottsága nemzetiségek szerint Erdélyben, a jelentősebb magyarlakta megyékben (%)

	Felsőfokú	Középfokú	Általános vagy kevesebb	Összesen
Románia összesen	16,0	43,5	40,5	100,0
Román	17,5	46,9	35,6	100,0
Magyar	13,0	49,9	37,1	100,0
Roma	2,2	15,1	82,8	100,0
Ukrán	7,3	42,0	50,8	100,0
Német	27,1	45,2	27,7	100,0
Ismeretlen	11,6	26,8	61,6	100,0

Kolozs	24,6	41,6	33,8	
Román	27,7	43,6	28,6	100,0
Magyar	20,6	49,3	30,2	100,0
Roma	2,2	16,4	81,4	100,0
Kovászna	10,6	43,6	45,8	100,0
Román	12,7	43,3	44,0	100,0
Magyar	11,0	48,3	40,7	100,0
Roma	0,6	6,3	93,0	100,0
Hargita	10,9	47,8	41,3	100,0
Román	15,0	51,1	34,0	100,0
Magyar	10,9	49,9	39,2	100,0
Roma	0,9	14,6	84,4	100,0
Maros	13,1	44,1	42,8	100,0
Román	16,3	48,6	35,1	100,0
Magyar	12,3	50,9	36,8	100,0
Roma	1,9	13,5	84,6	100,0
Bihar	16,6	43,8	39,5	100,0
Román	20,3	48,0	31,8	100,0
Magyar	12,5	48,5	39,0	100,0
Roma	2,1	12,0	86,0	100,0
Szatmár	11,9	42,9	45,2	100,0
Román	13,0	45,9	41,0	100,0
Magyar	11,8	48,7	39,4	100,0
Roma	3,8	10,2	86,0	100,0
Szilágy	11,8	46,0	42,1	100,0
Román	14,2	50,5	35,2	100,0
Magyar	10,4	54,0	35,7	100,0
Roma	0,3	10,9	88,8	100,0

*Forrás: INS (2023): a 2021. évi népszámlálás eredményei, Románia,
www-insse.ro (saját számítás, VV)*

Következtetések

A romániai népszámlálások módszertanváltásai egyre nehezebbé teszik a nemzetiségek, és így az erdélyi/romániai magyarság lélekszámának a vizsgálatát, különösen azért, mert a regiszter-alapú, népesség-nyilvántartó adatbázisokból átemelt népességhez nem rendelkeznek hozzá nemzetiségi-nyelvi vagy vallási adatokat.

Az 2002. és 2011. közötti időszakban Erdélyben/Romániában a magyar népesség létszáma 206754 fővel csökkent. Korábbi kutatások alapján megállapítható, hogy a negatív természetes szaporodás, azaz a születések és halálozások közötti különbség mintegy 36,8%-át tette ki ennek a csökkenésnek. Emellett figyelembe vehető egy körülbelül 5%-os asszimilációs veszteség is, ami közvetlen és közvetett módon bekövetkező folyamatokra utal. Így tehát a népességcsökkenés nagyobb részét, körülbelül 60,8%-át a negatív migrációs egyenleg képezte. (lásd Kiss–Barna 2012, Veres, 2015. 242–245).

A 2011 és 2021 közötti időszakban a népszámlálási adatok alapján, a korábban említett becslési módszerrel, a magyar népesség csökkenését újra kiszámítottuk, figyelembe véve a nemzetiségi adatokkal nem rendelkezők számának korrekciós becslését is. Ennek eredményeképpen a 178325 fős népességcsökkenésből mintegy 44% (78389 fő) tehető a negatív migrációs egyenleg számlájára, valamint további 10%-ot (17800 fő) az asszimilációs veszteség. Így összesen mintegy 46% (82000 fő) jelenthető az elvándorlás eredménye. Fontos megjegyezni, hogy ennél nagyobb lehet az elvándorlók száma, de figyelembe kell venni a visszatérő migrációs jelenségeket is. (lásd még Horváth 2004, 2023)

Az erdélyi magyarság iskolázottsági mutatói néhány megyében nem különböznek szignifikánsan a megyei össznépeiségtől, máshol viszont néhány százalékos lemaradást észlelhetünk az egyetemest végzettség arányát illetően. Azokban a megyékben, ahol a magyarsághoz nyelvi-kulturális szempontból jelentős mértékben asszimilálódott roma népesség is a népszámláláskor a magyar nemzetiségűek soraiban jelenik meg, az iskolázottsági mutatók szignifikánsan elmaradnak a megye össznépeiségtől, és az országos átlagtól is.

Szakirodalom

- GYURGYÍK L. – KISS T. (2010). *Párbuzamok és különbségek. A második világháború utáni erdélyi és szlovákiai magyar népességfejlődés összehasonlító elemzése.* EÖKIK, Budapest
- HORVÁTH I. (2004). Az erdélyi magyarság vándormozgalmi vesztesége 1987–2001. In: Kiss T. (szerk): *Népességi folyamatok az ezredfordulón Erdélyben.* Kriterion, Kolozsvár.
- HORVÁTH I. (ed.). (2017). *Raport de cercetare–SocioRoMap. O cartografiere a comunităților de romi din România.* Editura ISPMN.
- HORVÁTH I. (2023). Az erdélyi magyarok nemzetközi migrációja. *Erdélyi Társadalom* 2/2023 (kézirat)
- INS (2013a). *Recensământul populației și al locuințelor din România, la 20 octombrie 2011. Vol I. Populație – Structură demografică.* INS, București.
- INS (2013b). *Recensământul populației și al locuințelor din România, la 20 octombrie 2011. Vol II. Populație – Structura etnică și confesională.* INS, București.
- INS (2023). *Recensământul populației și al locuințelor din România, la 1 decembrie 2021, (letöltve 2023.09.30) <https://www.recensamantromania.ro/rezultate-rpl-2021/rezultate-definitive/>*
- KISS T. (2010). *Adminisztratív tekintet.* Nemzeti Kisebbségkutató Intézet, Kolozsvár.
- KISS T. – BARNA G. (2012). Erdélyi magyar népesedés a XXI. század első évtizedében. *Working Papers* 43, Nemzeti Kisebbségkutató Intézet, Kolozsvár.
- VERES V. (2004). A romániai magyarság termékenysége 1992–2002 között REGIONÁLIS ÖSSZEHASONLÍTÁSBAN. *ERDÉLYI TÁRSADALOM*, 2 (1) 69–96.
- VERES V. (2015). *Népességszerkezet és nemzetiség.* Egyetemi Kiadó, Kolozsvár.
- VERES V. (2023a). Hogyan csökkent a magyarok száma Erdély megyéiben, ha az „ismeretlen” nemzetiségűekkel is számolunk? *Transtelex*, 2023.01.02.
- VERES V. (2023b). A 2021. évi népszámlálás nemzetiségi adatait hangsúlyosan módszertan-specifikusan kell értelmezzük. *Transtelex*, 2023.02.04.

VINCZE ANIKÓ

Kor-határ. Az időskor szubjektív kezdetének meghatározó tényezői mikroszinten a European Social Survey 2008 adatai alapján

Bevezetés

A világban zajló demográfiai folyamatok kihatással vannak a társadalmak működésére. Két alapvető trend, a termékenység csökkenése és a várható élettartam növekedése következtében a nyugati társadalom „előregedése” egy évtizedek óta zajló és napirenden lévő folyamat. Napjainkban, amikor a világ népessége meghaladta a 8 milliárd főt, fokozottan kell foglalkozni a korstruktúrák változásával és ezek hatásaival. Az Európai Unió népességének medián életkora 2005-ben 38,5 volt, ami a világ medián életkorához képest (26,4 év) rendkívül magasnak mondható és számos társadalmi-gazdasági problémát felvet (Muenz 2007). A megnövekedett idős népességgel bíró országokban vert gyökeret az idősek hátrányos megkülönböztetésére vonatkozó fogalom, az ageizmus, amely a hatvan évekbeli megjelenése óta nagy ívű pályát futott be, számos tudomány beépítette fogalomtárába és vizsgálati területei közé (Jászberényi 2010, Nelson 2005). Megjelenése óta a fogalom némi átalakuláson ment keresztül, és már nem csupán az idősekre irányuló, hanem a bármilyen életkoron alapuló diszkriminációt foglal magában. Az idősekkel kapcsolatos attitűdre, velük szembeni előítéletekkel számos szociológiai vizsgálat is foglalkozik. Magyarországon a KSH 2004-ben végzett egy felmérést az időskorúakkal kapcsolatos vélekedésről (Dobossy-Virágh 2004).

Az időskorral kapcsolatos attitűdök a demográfiai trendek tükrében nagyon fontosak, hiszen a nyugati társadalmakban egyre növekvő rétegre vonatkoznak. Ezek az attitűdök hatással vannak arra is, hogy a felnövekvő generációk hogyan, mennyire aktívan, jólétben és jólétben élik meg azt az életszakaszt, amelyet időskornak tartunk.

Elemzésemben arra keresek választ, hogy milyen különbségek mutatkoznak az egyes országokban egyének szintjén abban, hogy hány éves kortól kezdődőnek tartják az időskort⁶⁶. Az egyének közötti eltéréseket mikroszintű jellemzőkkel kísérelem meg feltárni és a köztük lévő oksági kapcsolatokat meghatározni.

Módszertan

A kérdésfelvetés elemzéséhez a European Social Survey 2008-as adatbázisát használtam fel, amelynek részét képezte – változó modulként - egy ageizmusra vonatkozó blokk. A ESS 4. körében 29 ország⁶⁷ vett részt, az összes válaszadó száma: 56.752 fő. A minta elemszáma Cipruson volt a legalacsonyabb, 1215 fő, a legnagyobb pedig Németországban, ahol 2751-en válaszoltak. Az elemzés függő változóját az időskor kezdetének tartott átlagos életkor alkotja, a kérdés a következőképpen hangzott a kérdőívben: „*Mit gondol, általában véve hány éves kortól számít valaki idősnek?*”⁶⁸(szabad fordítás). A függő változó értékei a táblázatban bemutatott megoszlást mutatják a teljes mintában (1. táblázat).

⁶⁶ A kézirat eredetileg makro-szintű tényezők hatásának (pl. gazdasági fejlettség, foglalkoztatottság, demográfiai trendek) vizsgálatát is tartalmazta, azonban jelen kötet terjedelmi korlátai miatt csak a mikro-szintű tényezők szerinti elemzést mutatja be a tanulmány.

⁶⁷ A résztvevő országok: Belgium, Bulgária, Horvátország, Ciprus, Csehország, Dánia, Észtország, Finnország, Franciaország, Németország, Görögország, Magyarország, Írország, Izrael, Lettország, Hollandia, Norvégia, Lengyelország, Portugália, Románia, Oroszország, Szlovákia, Szlovénia, Spanyolország, Svédország, Svájc, Törökország, Ukrajna, Egyesült Királyság

⁶⁸ Az angol nyelvű kérdőívben következőképpen szerepelt a kérdés: „*At what age do you think people generally start being described as old?*”

1. táblázat:
A függő változó leíró statisztikái.

		Az időskor kezdetének életkora
Válaszok száma (N)	Érvényes	48979
	Hiányzó	7773
Átlag		62,80
Medián		65,00
Módusz		60
Szórás		10,679
Minimum		1
Maximum		121
Kvartilisek	25	60,00
	50	65,00
	75	70,00

Saját szerkesztés

A teljes mintát⁶⁹ tekintve azt találjuk, hogy az időskor kezdetét átlagosan 62,8 évre teszik a válaszadók. A leggyakrabban előforduló szubjektív életkor az időskor kezdete tekintetében a 60 év. A válaszok szórása viszonylag magas, 10,7 év. A változó értékkészlete meglehetősen széles, a legalacsonyabb életkor 1 év, a legmagasabb pedig 121 év⁷⁰. A változók szórása azt mutatja,

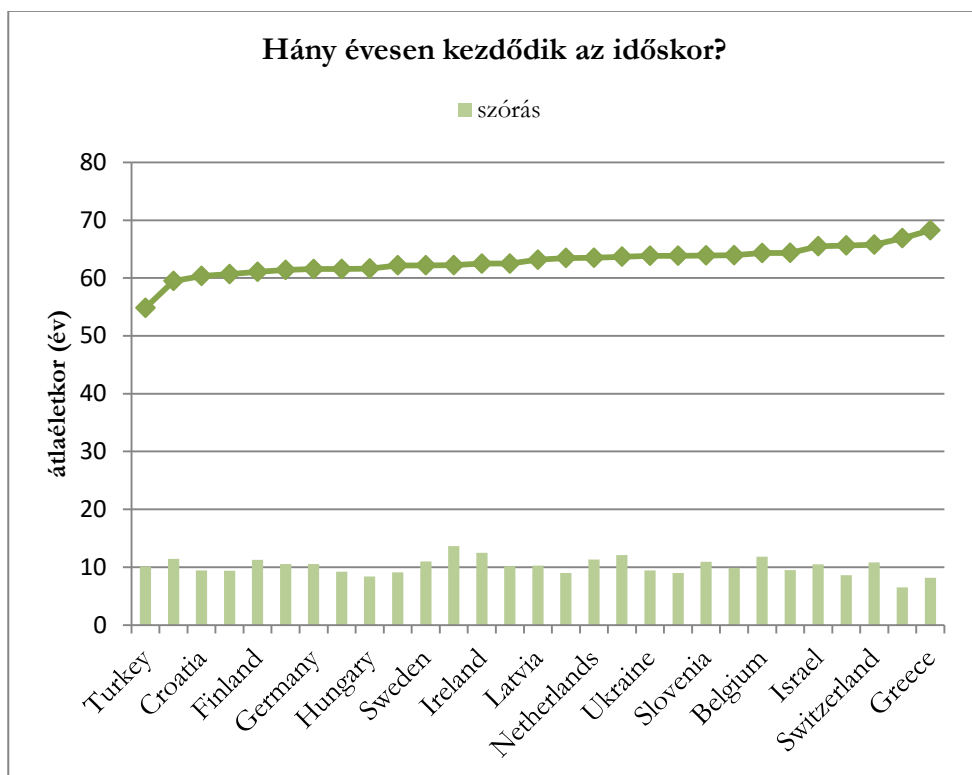
⁶⁹ A hiányzó válaszok magas száma nem csak a válasszemetagadókat foglalja magában, hanem tartalmazza azokat a válaszadókat is, akik nem tudtak a kérdésre felelni, illetve azt válaszolták, hogy az egyéntől függ.

⁷⁰ Habár megkérdőjelezhető egyes válaszok érvényessége (pl 1 év mint az időskor kezdete), a torzítás elkerülése érdekében nem módosítottam a releváns válaszokon, hanem azokat abban a formában vontam be az elemzésbe, ahogyan az adatbázisban szerepeltek. Az esetlegesen nem érvényes válaszok ugyanis a teljes mintához képest alacsony részt képviselnek, a kiszámított középértékeket jelentősen nem befolyásolják.

hogy érdemes megvizsgálni azt, hogy miszerint szóródnak a válaszok, milyen tényezők határozzák meg, hogy mely életkort tekintik az idősor kezdetének.

A függő változó országok szerint

Az idősor kezdetének tartott átlagos életkor Törökországban a legalacsonyabb: 54,8 év, a legmagasabb pedig Görögországban, 68,3 év. Az idősor kezdetének tartott szubjektív életkor szerint növekvő sorrendben rendezve a kutatásban részt vevő országokat nem rajzolódik ki egyértelmű mintázat.

	Az időskor kezdetének életkora		
	Átlag	Szórás	N
Turkey	54,8	10,128	1830
United Kingdom	59,5	11,46	2247
Croatia	60,4	9,434	1163
CzechRepublic	60,7	9,363	1648
Finland	61,1	11,243	2142
Estonia	61,4	10,521	1300
Germany	61,5	10,55	2616
Slovakia	61,6	9,213	1390
Hungary	61,6	8,394	1466
Romania	62,2	9,117	1830
Sweden	62,2	11,001	1683
Spain	62,2	13,658	2098
Ireland	62,5	12,482	1707
Norway	62,5	10,156	1532
Latvia	63,2	10,292	1336
Bulgaria	63,5	8,993	1947
Netherlands	63,5	11,322	1695
France	63,7	12,081	1959
Ukraine	63,8	9,445	1509
RussianFederation	63,9	9,024	1841
Slovenia	63,9	10,928	1118
Poland	63,9	9,906	1497
Belgium	64,3	11,801	1739
Denmark	64,4	9,507	1549
Israel	65,5	10,512	2043
Portugal	65,6	8,635	1715
Switzerland	65,8	10,814	1668
Cyprus	66,9	6,533	978
Greece	68,3	8,157	1733
Összesen	62,8	10,679	48979

Elemzés

Mikroszintű összefüggések az időskor kezdetének tartott szubjektív életkorokra vonatkozóan

Az időskor kezdetének tartott életkort nemcsak társadalmi⁷¹, hanem egyéni tényezők is befolyásolják. Az egyének szintjén az alábbi dimenziók és változók szolgálták az összefüggések vizsgálatára (2. táblázat):

2. táblázat:
A mikroszintű független változók

Mikroszintű dimenzió	Változók
Társadalmi-gazdasági státusz	Legmagasabb befejezett iskolai végzettség
	A háztartás teljes nettó jövedelme
Demográfiai státusz	Nem
	Életkor
Lakókörnyezet	Lakóhely típusa

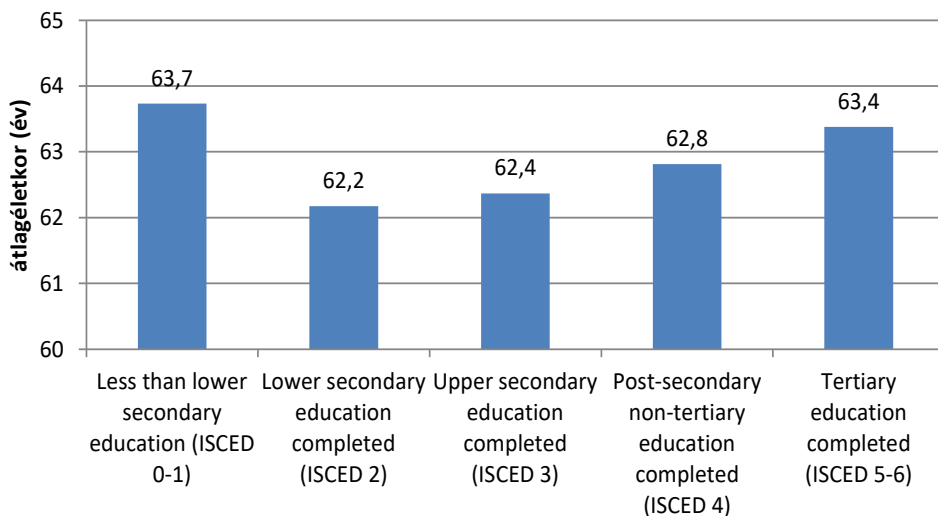
Társadalmi-gazdasági státusz I.: Iskolázottság

A legmagasabb befejezett iskolai végzettség szerinti válaszok az időskor kezdetének tartott átlagos életkorról – habár az eltérések nem számottevőek – érdekes tendenciát rajzolnak ki⁷². Az átlagéletkoroknak az iskolázottsági csoportok szerinti eltérései egy ferde U-görbére hasonlítanak. A legalacsonyabb és a legmagasabb végzettséggel rendelkezők egyaránt későbbre teszik az időskor kezdetét, mint a középszint valamely fokozatával rendelkezők, azonban a második iskolázottsági kategóriától kezdve a felsőfokú végzettségig szinte lineáris az életkor átlagának növekedése.

⁷¹ Korábbi elemzésünkben a társadalmi szintű tényezők, - mint a gazdasági fejlettség, a foglalkoztatottság és a demográfiai trendek – kevésbé adtak magyarázatot az országok közötti eltérésekre.

⁷² Az átlagok különbsége szignifikáns, $F=38,071$, $p=0,000$

Az időskor kezdete iskolai végzettség szerint

Az országokénti különbségek (3. táblázat) nem egyértelmű tendenciát tükröznek, továbbá nehezíti az adatok értelmezését, hogy egyes országokban a negyedik kategória (középfokú tanulmányok utáni, nem felsőfokú tanulmány) nem létezik. A legtöbb országban ugyanakkor az látszódik, hogy a legalacsonyabb iskolai végzettséggel rendelkezők későbbre teszik az időskor kezdetét, mint a többi végzettségi fokozattal bíró válaszadók.

3. táblázat:

Az időskor szubjektív kezdetének összefüggése az iskolázottsággal országok szerint.

	Alapfokú végzettség	Alapfoknál magasabb, középfoknál alacsonyabb végzettség	Középfokú végzettség	Középfoknál magasabb, de nem felsőfokú végzettség	Felsőfokú végzettség
Czech Republic	55,56	59,82	60,83	61,19	52,50
United Kingdom	60,22	57,76	58,02	-	60,19
Denmark	61,36	63,15	63,45	-	65,98
Croatia	62,57	61,81	59,73	-	60,08

Hungary	63,52	61,20	60,93	62,55	62,79
Finland	63,53	57,89	60,07	-	62,54
Norway	63,55	60,91	61,70	61,97	63,97
Israel	64,35	66,80	64,40	-	66,43
Sweden	64,97	62,11	60,46	-	63,23
Spain	65,29	60,54	59,44	62,07	61,24
Ireland	66,07	61,73	61,46	-	62,07
Ukraine	66,16	62,57	63,84	63,83	63,76
Russian Federatio n	66,73	62,76	62,96	-	64,17
France	67,47	62,91	62,47	65,83	63,17
Belgium	68,43	62,83	63,05	63,72	65,21
Slovenia	69,00	65,12	62,96	-	64,15
Greece	70,61	68,38	67,32	-	67,41
Poland	70,65	63,43	64,10	63,20	63,78

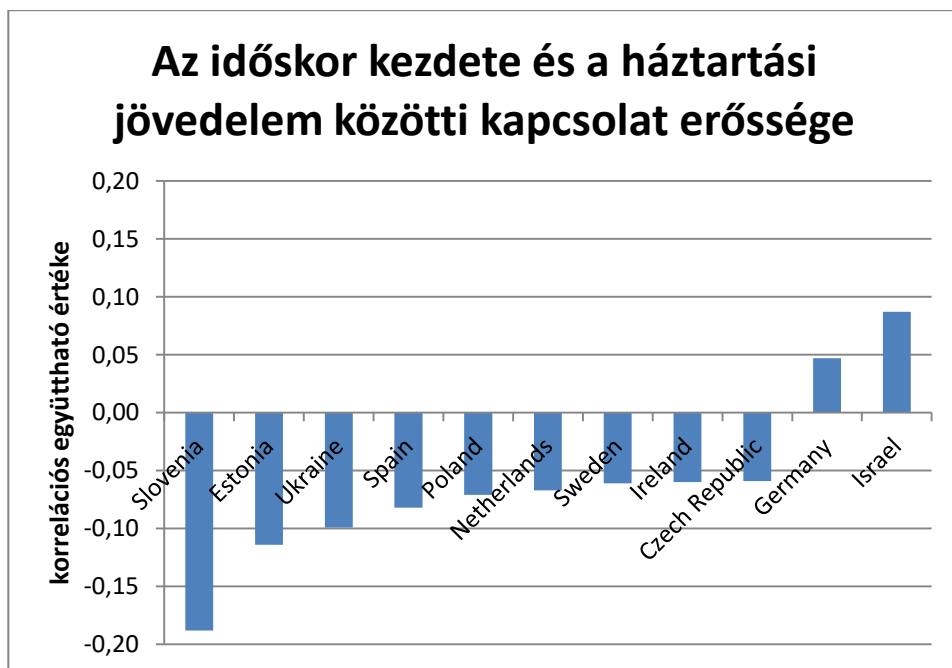
Saját szerkesztés.

Társadalmi-gazdasági státusz II.: Jövedelmi helyzet

A teljes mintán a háztartás nettó jövedelme⁷³ nem mutat szignifikáns összefüggést az időskor kezdetének tartott átlagéletkorral. Úgy tűnik, a jólét nem befolyásolja azt, hogy mikorra teszik az emberek az öregség kezdetét. Egyes országokban azonban mutatkozik szignifikáns összefüggés – habár a kapcsolat mindegyik esetben meglehetősen gyenge - a jövedelmi helyzet és az időskor kezdetéről alkotott kép között⁷⁴.

⁷³ A vizsgálatban a háztartás jövedelmét ordinális skálán mérték, 10 jövedelmi kategória valamelyikébe sorolhatták magukat a kérdezettek, amely kategóriák az adott ország jövedelmi deciliseit jelölték. Az elemzésbe a tízfokozatú skálát mint magas mérési szintű változót vontam be.

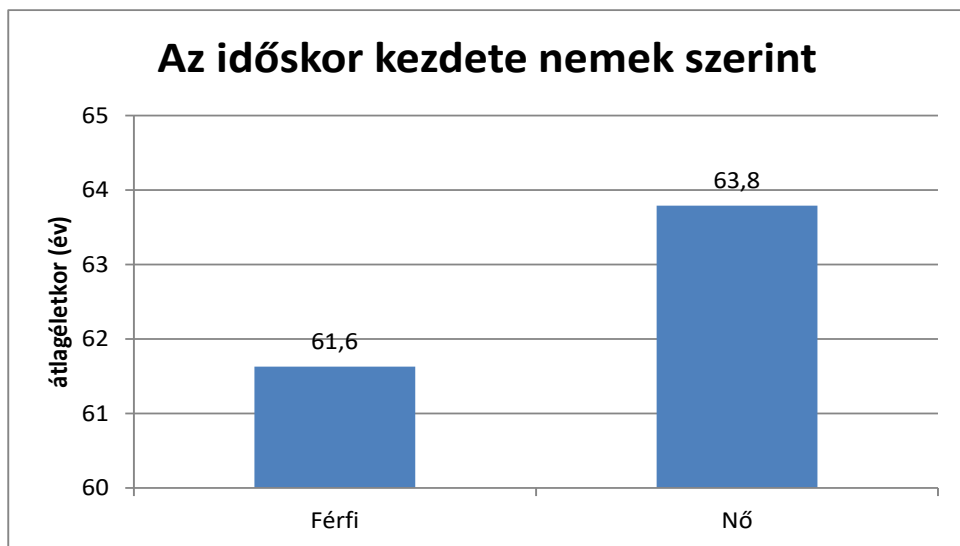
⁷⁴ Az alábbi országokban nem szignifikáns az összefüggés: Belgium, Bulgária, Svájc, Csehország, Dánia, Finnország, Franciaország, Nagy-Britannia, Görögország, Horvátország, Magyarország, Lettorság, Portugália, Románia, Oroszország, Szlovákia és Törökország.

Azokban az országokban, amelyekben szignifikáns a kapcsolat a vizsgált két változó között, az összefüggés negatív irányú, azaz minél nagyobb a háztartás jövedelme, amelyben a válaszadó él, annál alacsonyabb életkort tart az időskor kezdetének. Két országban, Németországban és Izraelben, viszont pozitív a kapcsolat (még ha elég gyenge is), vagyis a magasabb jövedelem növeli az időskor kezdetének tartott életkort is.

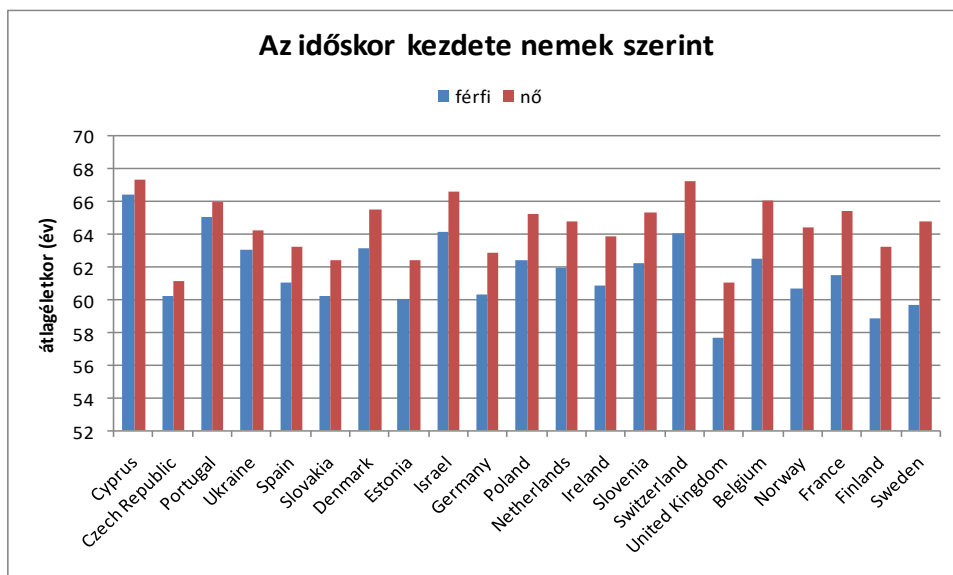
Demográfiai státusz I.: A nem szerepe

A férfiak és nők képe az időskor kezdetéről különbséget mutat, az eltérés a két nem válaszainak átlaga között két év. A férfiak korábban, a nők későbbre teszik az időskor kezdetét.

Országoként vizsgálva a nemek közti különbséget azt találtuk, hogy a legtöbb országban⁷⁵, ez a dimenzió szignifikáns, azaz a férfiak és a nők eltérően gondolkodnak az időskor kezdetéről. Az alábbi ábrán azokat az országokat találjuk, amelyekben szignifikáns az összefüggés a nők és a férfiak válaszainak különbsége szerint növekvő sorrendben. Láthatjuk, hogy Cipruson a legkisebb (alig egy év), Svédországban pedig a legnagyobb (5 év) az eltérés a férfiak és a nők által említett átlagos életkor között, amellyel az időskor veszi kezdetét. Négy ország kivételével (Ciprus, Csehország, Portugália, Ukrajna) legalább 2 év a különbség nemek szerint a válaszok átlaga között.

⁷⁵ Az alábbi országok esetében nem volt szignifikáns az összefüggés: Bulgária, Görögország, Horvátország, Magyarország, Lettország, Románia, Oroszország, Ukrajna.

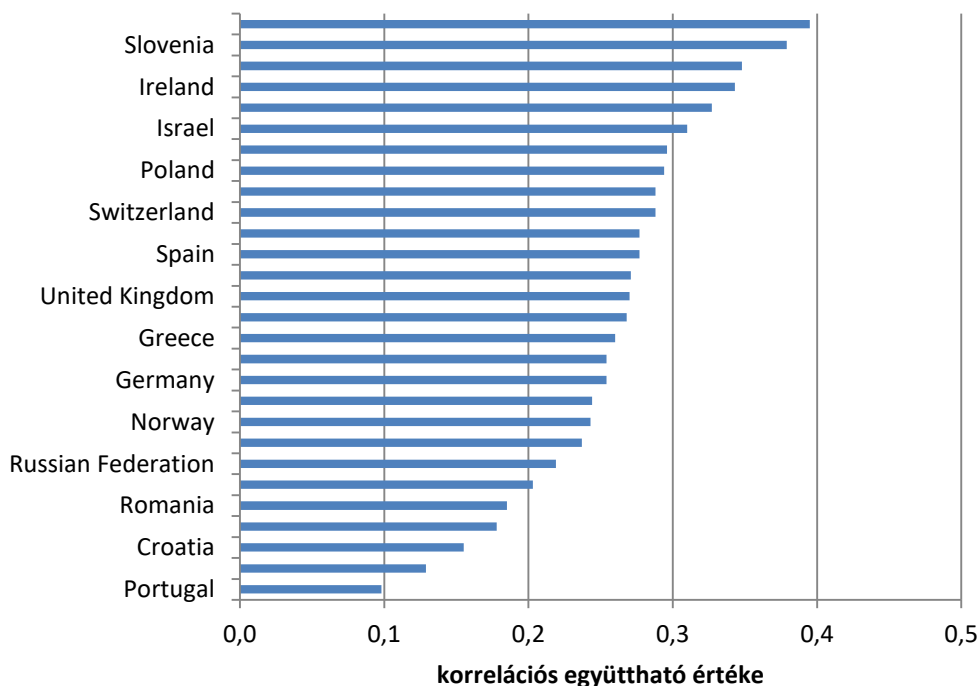

Demográfiai státusz I.: Az életkor szerepe

Az életkorral való összefüggés kitüntetett jelentőségű, hiszen a vizsgált függő változó egyfajta öngazolást is megjeleníthet, attól függően, hogy a válaszadó magát idősként definiálja-e vagy sem. Az életkorral való korreláció közepes erősségű és pozitív, az együtttható értéke: 0, 259. Azaz minél idősebb a válaszadó, annál későbbre teszi az időskor kezdetét. Ez valóban alátámasztja azt a hipotézisünket, hogy az emberek próbálják maguktól távolítani, eltolni az időskor kezdetét, minél közelebb vannak hozzá.

A válaszadó életkora és az időskor kezdeteként meghatározott életkor közötti kapcsolat szinte minden vizsgált országban (Ciprus kivételével) szignifikáns. A kapcsolat erőssége azonban eltérő mértékű, az ábrán Görögországtól Belgiumig átlag feletti, azaz ebben a 15 országban még inkább hatással van az életkor a válaszokra, mint a teljes mintában együtvéve.

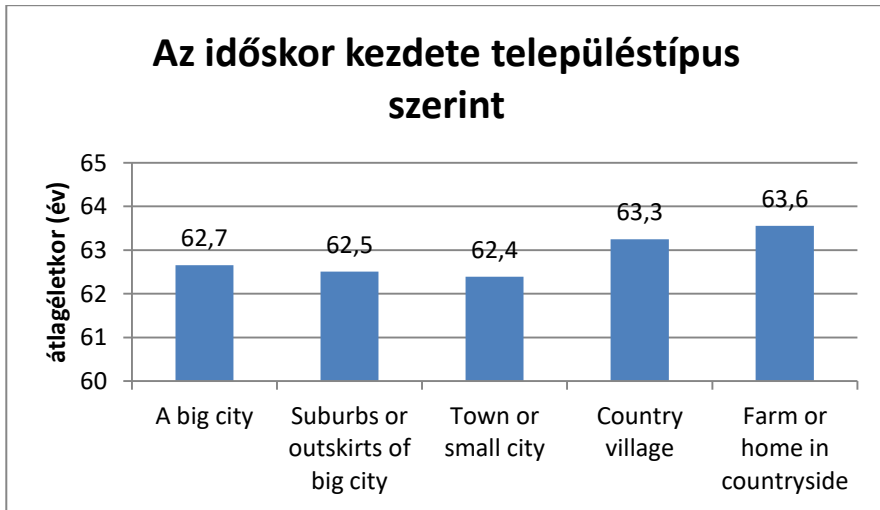
Az időskor kezdete és az életkor közötti kapcsolat erőssége

Lakókörnyezet

A lakókörnyezet szintén hatással lehet az időskor kezdetének megítélésére, hiszen az egyes településtípusok korösszetétele jelentősen eltér⁷⁶, így az időskor percepciójára is kihatással lehet.

⁷⁶ A különböző településtípusokban élő válaszadók átlagéletkora a következő: nagyváros: 45,95 év, külváros: 47,34 év, kisváros: 47,23 év, község/falu: 48,7 év, farm/tanya: 50,88 év

A lakóhely típusa szerinti életkor-átlagok az időskor kezdetére vonatkozóan a nagyvárostól távolodva, kismértékben ugyan, de valamelyest nőnek.⁷⁷ A lakóhely differenciáló hatása egyes országok esetében jobban érvényesül, mások esetében egyáltalán nincs hatással⁷⁸. Azokban az országokban, amelyekben szignifikáns a különbség, nem mutatkozik egységes tendencia a lakóhely típusa szerinti válaszokban (4. táblázat).

⁷⁷ Az eltérések szignifikánsak: $F=16,569$, $p=0,000$

⁷⁸ A lakóhely típusa szerinti összefüggés nem szignifikáns az alábbi országokban: Belgium, Bulgária, Ciprus, Csehország, Németország, Dánia, Észtország, Finnország, Magyarország, Hollandia, Norvégia, Lengyelország, Svédország, Szlovákia esetében.

4. táblázat:

Az időskor szubjektív kezdetének összefüggése a lakóhellyel országok szerint.

	Az időskor kezdetének átlagos életkora (év)				
	Nagyváros	Külváros, kertváros	Kisváros	Falu	Farm, tanya
Turkey	54,43	52,61	56,48	55,29	45,00
Croatia	59,80	56,90	60,22	61,24	61,00
United Kingdom	60,43	59,91	58,44	61,22	59,85
Ireland	60,94	61,67	60,43	62,57	64,73
Romania	61,29	60,28	61,73	62,98	71,17
Spain	61,32	62,24	64,96	60,61	62,72
Slovenia	62,84	64,99	62,29	64,71	63,26
Ukraine	63,14	62,00	63,65	64,63	55,00
France	63,18	62,87	63,14	64,42	66,40
Russian Federation	63,32	65,24	64,42	63,27	66,13
Latvia	63,61	60,26	62,54	63,65	63,94
Portugal	65,32	64,22	65,56	66,56	66,43
Israel	66,47	64,72	64,87	63,37	65,00
Greece	67,04	69,16	70,06	69,97	72,50
Switzerland	67,69	63,92	64,51	66,24	68,24

Saját szerkesztés.

Oksági modellek

Az áttekintett mikroszintű változók közül a legtöbb valamilyen módon hatással van az időskor kezdetéről való gondolkodásra. A továbbiakban megkíséreljük oksági modellek felállítását a mögöttes mechanizmusok feltárására regressziós modellek segítségével.

A fenti elemzések rámutattak arra, hogy az időskor kezdetéről való gondolkodást leginkább egyéni jellemzők, mint a nem és az életkor határozzák meg, a társadalmi-gazdasági státusz szerint – amelyet az iskolai végzettségen és a háztartás jövedelmén keresztül vizsgáltunk – nem mutatkoztak számottevő különbségek, csak néhány országban található kapcsolat a változók között. Ezek hatását egyenként az alábbi regressziós modellek mutatják.

A válaszadó életkorának egy évvel való növekedése az időskor kezdeteként meghatározott életkor 0,15 évvel való emelkedését jelenti. Ha a válaszadó életkora 10 évvel nő, akkor az időskor kezdetét 1,5 évvel későbbre teszi (5. táblázat).

5. táblázat:

Az életkor hatása az időskor szubjektív kezdetére

	Standardizálatlan együttható		Standardizált együttható	t	p
	B	Std. hiba	Beta		
Konstans	55,723	,128		435,079	,000
Válaszó életkora	,150	,003	,259	59,318	,000

A válaszadók közül a nők átlagosan 2,16 évvel későbbre teszik az időskor kezdetét mint a férfiak (6. táblázat).

6. táblázat:

A nem⁷⁹ hatása az időskor szubjektív kezdetére.

	Standardizálatlan együttható		Standardizált együttható	t	p
	B	Std. hiba	Beta		
Konstans	61,630	,071		869,645	,000
Válaszó neme	2,159	,096	,101	22,406	,000

⁷⁹ A nem változót a regressziós elemzésbe való bevonáshoz kvázi magas mérési szintűvé alakítottuk, 0=férfi, 1=nő

A legalább középfokú végzettséggel rendelkezők átlagosan 1,1 évvel korábban mondják az időskor kezdetét az alacsony végzettségűekhez képest (7. táblázat).

7. táblázat:

Az iskolázottság⁸⁰ hatása az időskor szubjektív kezdetére

	Standardizálatlan együtttható		Standardizált együtttható	t	p
	B	Std. hiba	Beta		
Konstans	63,732	,131		485,432	,000
Válaszadó iskolázottsága	-1,076	,141	-,034	-7,621	,000

A városban (kisvárosban, külvárosban vagy nagyvárosban) lakók számára az időskor átlagosan 0,8 évvel hamarabb kezdődik a falun élőkhez képest (8. táblázat).

8. táblázat:

A lakóhely hatása⁸¹ az időskor szubjektív kezdetére

	Standardizálatlan együtttható		Standardizált együtttható	t	p
	B	Std. hiba	Beta		
Konstans	63,296	,081		780,498	,000
Lakóhely típusa	-,785	,101	-,035	-7,777	,000

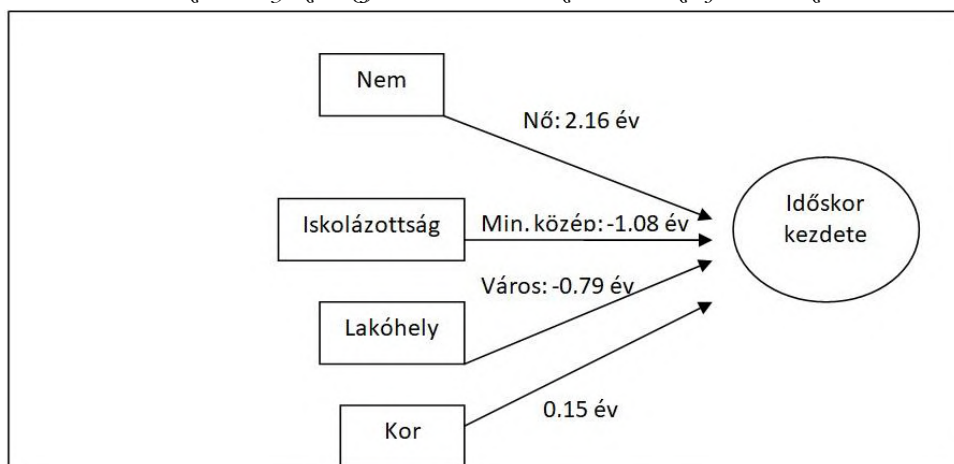
Az alábbi ábrán összefoglalva látható, hogy az egyes mikroszintű tényezők mekkora hatással vannak a függő változóra.

⁸⁰ Az iskolázottsági végzettséget dichotomizáltuk: 0= alacsony, 1=legalább középfok

⁸¹ A lakóhely típusát újrakódoltuk: 0=falu/tanya, 1=város (kisváros, külváros, nagyváros)

1. ábra:

A mikroszintű tényezők egyenkénti hatása az időskor szubjektív kezdetére.

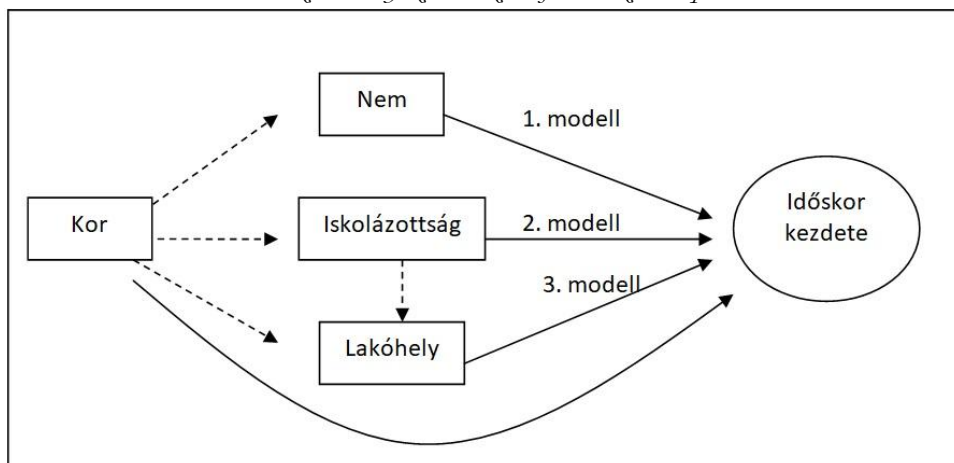

Saját szerkesztés

A mikroszintű elemzésbe bevont változók egymással is kapcsolatban lehetnek, oksági viszony állhat fenn köztük, s így hatásuk nem tisztán mutatkozik meg. A változók közötti oksági kapcsolatról az alábbi hipotetikus modellt vázoljuk fel (2. ábra):

2. ábra:

A mikroszintű tényezők közötti feltételezett kapcsolat.

Saját szerkesztés

Amint a korábbi elemzésekben tapasztaltuk, a nem, az iskolázottság, a lakóhely és a kor szignifikáns hatással van az időskor kezdetének mondott átlagos életkorra. Feltételezhető, hogy az egyes hatások mögött a kor hatása húzódik meg. A nem esetében a férfiak és a nők válaszainak különbsége származhat abból, hogy a nők között – a nők magasabb várható élettartama miatt – több az idős, akik távolítják maguktól az időskor kezdetének határát. Az iskolázottság esetében szintén feltételezhető egy ilyen hatás, hiszen a legalacsonyabb iskolai végzettséggel rendelkezők körében magasabb az idősek aránya, átlagéletkoruk 13 évvel magasabb a teljes mintaátlagnál (60,25 év a 47, 54 évhez képest). A lakóhely típusának hatása mögött szintén meghúzódhat a kor, hiszen az életszakaszból fakadóan (gazdaságilag aktív-inaktív) a (nagy)városban élők fiatalabbak (nagyvárosban élők átlagéletkora: 45,95 év), míg a falun (átlagéletkor: 48,7 év), tanyán (átlagéletkor: 50,88 év) élők idősebbek. A lakóhelyre ugyanakkor az iskolázottság is hatással van, hiszen a magasabb iskolai végzettséggel elérhető munkahelyek inkább a nagyvárosokban, városokban található, míg az alacsonyabb végzettséggel rendelkezők kiszorulnak a kisebb településekre, községekre, falvakba. Ezt mutatja a különböző iskolai végzettséggel rendelkezők megoszlása az egyes településtípusokon is, az alapfokú végzettséggel bírók aránya a nagyvárosban 12,3 % míg a községben/faluban 18%, a felsőfokú végzettséget szerettek aránya a nagyvárosban 35 %, a községben/faluban 18,2 %.

Az oksági modell felépítését és tesztelését regressziós modellekkel végezzük el. Az egyes magyarázó változók hatásának mértékét az alábbi táblázatok mutatják.

A bővített oksági modellek

1. modell: A nem hatása az életkorral kontrollálva

Először a nem hatását az időskor kezdetéről való elképzelésre az életkorral kontrolláljuk, azaz megnézzük, hogy mekkora a nemű hovatartozás önálló hatása a válaszadásra.

A regressziós modellben azt látjuk (9. táblázat), hogy a nem hatása, az életkor hatásával kontrollálva is megmarad, sőt csak kismértékben csökkent a tiszta hatáshoz képest. A nők, függetlenül az életkoruktól, átlagosan közel 2 évvel későbbre teszik az időskor kezdetét a férfiaknál. A válaszadó nemének tehát önálló hatása van arra nézve, hogy hány éves kortartanak az időskor kezdetének, mégpedig olya módon, hogy a nők ezt az életkort 2 évvel magasabbnak gondolják, mint a férfiak.

9. táblázat:

A nem hatása az időskor szubjektív kezdetére az életkorral kontrollálva.

	Standardizálatlan együtttható		Standardizált együtttható	t	p
	B	Std. hiba	Beta		
Konstans	52,851	,189		280,339	,000
Válaszadó neme	1,931	,093	,090	20,680	,000
Válaszadó életkora	,148	,003	,255	58,644	,000

Saját szerkesztés

2. modell: Az iskolázottság hatása az életkorral kontrollálva

Az iskolázottság esetében nagyon érdekes összefüggést kapunk az életkor hatásának bevonásával (10. táblázat). Az iskolai végzettség hatása ugyanis negatívról pozitívrá váltott a kontrollált modellben. Ez azt jelenti, hogy az iskolázottság hatását az életkor erősen torzította. Amennyiben az iskolázottság hatásából kiszűrjük az életkor hatását, azt találjuk, hogy a legalább középfokú végzettséget szerzettek esetében az időskor kezdetének mondott életkor átlagosan 1,2 évvel magasabb az alapfokú végzettséggel rendelkezőkhöz képest. Az előző modellben talált negatív hatás tehát betudható annak, hogy az iskolázottság erősen összefügg az életkorral. Vagyis két azonos korú válaszadó, akik közül az egyik csak alapfokú végzettséget szerzett, a másik pedig legalább középfokút, ez utóbbi átlagosan 1,3 évvel későbbre teszi az időskor kezdetét.

10. táblázat:

Az iskolázottság hatása az időskor szubjektív kezdetére az életkorral kontrollálva.

	Standardizálatlan együttható		Standardizált együttható	t	p
	B	Std. hiba	Beta		
Konstans	54,364	,202		268,515	,000
Válaszadó iskolázottsága	1,229	,142	,039	8,652	,000
Válaszadó életkora	,156	,003	,270	59,463	,000

Saját szerkesztés.

3a. modell: A lakóhely típusának hatása az életkorral kontrollálva

A lakóhely típusának hatása szignifikáns marad az életkor bevonása mellett is, méghozzá marad a negatív hatás, habár 0,3-del csökken. Két azonos korú válaszadó közül az, aki városban lakik átlagosan 0,45 évvel alacsonyabbnak ítéli meg az időskor kezdetének életkorát (11. táblázat).

11. táblázat:

A lakóhely hatása az időskor szubjektív kezdetére az életkorral kontrollálva.

	Standardizálatlan együttható		Standardizált együttható	t	p
	B	Std. hiba	Beta		
Konstans	56,023	,146		382,886	,000
Lakóhely típusa	-,435	,098	-,020	-4,449	,000
Válaszadó életkora	,150	,003	,258	58,891	,000

Saját szerkesztés.

3b. modell: A lakóhely típusának hatása az iskolai végzettséggel kontrollálva

Az iskolázottság - feltételezésünkkel ellentétben - szinte nem módosít a lakóhely hatásán (12. táblázat). Nem meglepő ez az eredmény, miután láttuk, hogy az iskolázottság hatását milyen nagymértékben befolyásolja az életkor.

12. táblázat:

A lakóhely hatása az időskor szubjektív kezdetére az iskolázottsággal kontrollálva.

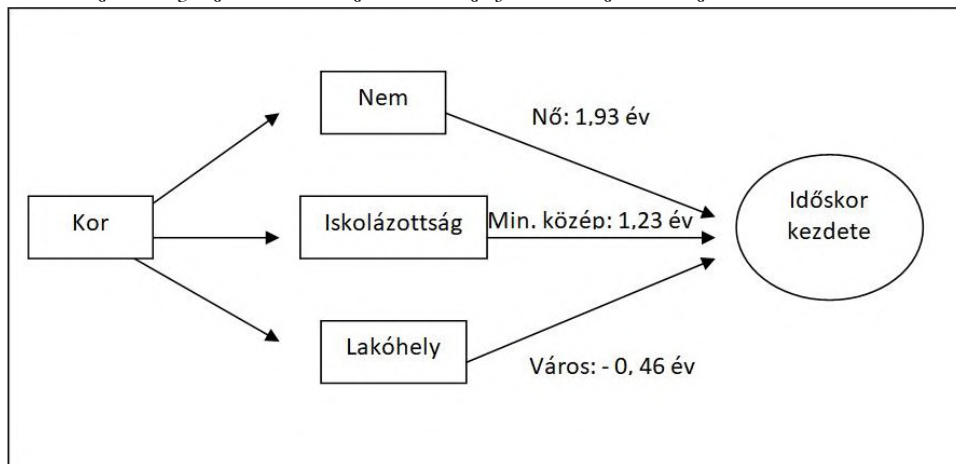
	Standardizálatlan együttható		Standardizált együttható	t	p
	B	Std. hiba	Beta		
Konstans	64,131	,143		449,172	,000
Lakóhely típusa	-,728	,101	-,033	-7,190	,000
Válaszó iskolázottsága	-1,004	,142	-,032	-7,083	,000

Saját szerkesztés

A felrajzolt hipotetikus oksági modellünk az életkor mögöttes hatására vonatkozóan az elemzések alapján a következőképpen módosul: A nem hatása az életkor bevonásával mindössze kéttizeddel csökken, az iskolázottság hatása nagymértékben változik, hiszen pozitívrá fordul, a lakóhely hatása pedig 0,4-del csökken a kontrollált modellben. Az iskolázottság pedig nem változtat a lakóhely hatásán (3. ábra).

3. ábra:

Mikroszintű tényezők hatása az időskor szubjektív kezdetére az életkorról kontrollálva.

Saját szerkesztés

Összefoglalás

Elemzésemben a European Social Survey 2008 adatai alapján azt vizsgáltam, hogy az időskor kezdetének meghatározásaiban mutatkozó különbségek mögött milyen tényezők húzódnak meg mikroszinten, az egyének között. A mikroszintű elemzés során azt találtuk, hogy az olyan askriptív jellemzők mint a nem és az életkor azok a tényezők, amelyek a leginkább meghatározzák az időskorról való gondolkodást. E két változó mentén a legtöbb vizsgált országban szignifikáns eltérést találtunk az időskor kezdetére vonatkozó válaszok között. Összefüggést mutattunk ki az iskolai végzettséggel és a lakóhellyel is, a regressziós elemzések azonban rámutattak arra, hogy ezek hatását nagymértékben meghatározza az életkor.

Hivatkozott irodalom

- DOBOSSY I. – VIRÁGH E. (2004): Mit gondolunk az öregségről? In *KSH: Időskorúak Magyarországon*, Budapest. <http://mek.niif.hu/06200/06265/06265.pdf>
- JÁSZBERÉNYI, J. (2010): Az ageizmus. *Polgári szemle* 6. évf., 1. szám.
- MUENZ, R. (2007): Aging and Demographic Change in European Societies: Main Trends and Alternative Policy Options. Social Protection Discussion Paper No. 0703. <https://documents1.worldbank.org/curated/en/589301468329401986/pdf/391740ECA0Demographics0SP0070301PUBLIC1.pdf>
- NELSON, T. D. (2005): Ageism: Prejudice Against Our Feared future Self. *Journal of Social Issues*, Vol 61, No. 2.

A kötet szerzői

BALOGH PÉTER PhD. (1982) szociológus, adjunktus (Szegei Tudományegyetem Szociológia Tanszék), titkár (MTA Szegei Területi Bizottság Szociológiai Munkabizottság), kutató (SZTE IKIKK Interdiszciplináris Családtudományi Kutató- és Fejlesztő Központ)

Email: balogh.peter@szte.hu

DÁVID BENJÁMIN (1993) történész, társadalomkutató, PhD hallgató (Szegei Tudományegyetem Történelemtudományi Doktori Iskola), kutató (SZTE IKIKK Interdiszciplináris Családtudományi Kutató- és Fejlesztő Központ).

Email: d.ben0269@gmail.com

DOMBRÁDI KRISZTIÁN PhD. (1975) kommunikáció-kutató, szociológus, kutató (MTA–SZTE Elbeszél Történelem és Történelemtanítás Kutatócsoport)

Email: krisztian@dombradi.com

FEKETE MARIANN PhD. (1972) szociológus, tanszékvezető (Szegei Tudományegyetem Szociológia Tanszék).

Email: fekete.marianna@szte.hu ORCID 0000-0002-6357-5931

JANCSÁK CSABA PhD. Habil. (1972) szociológus, ifjúságkutató, tanszékvezető egyetemi docens (Szegei Tudományegyetem Alkalmazott Társadalomtudományok Tanszék), elnök (MTA Szegei Területi Bizottság Szociológiai Munkabizottság), szakmai vezető (SZTE IKIKK Interdiszciplináris Családtudományi Kutató- és Fejlesztő Központ).

Email: jancsak.csaba@szte.hu ORCID: 0000-0001-7415-0560

KOTHENCZ JÁNOS (1973) pedagógus, szociológus, szociálterápiás csoportterapeuta (ASIS), gyermek- és ifjúságvédelmi szakértő, c. egyetemi tanár (Gál Ferenc Egyetem), főigazgató (Szegei-Csanádi Egyházmegye Szent Ágota Gyermekvédelmi Szolgáltató). Email: kothenczjanos@szentagota.hu

LENGYEL ANDRÁS (1992) szociális munkás, szociális segítő (Szegedi Kistérség Többcélú Társulása Egyesített Szociális Intézmény Hajléktalanellátó Egység).
Email: 92lengyel@gmail.com ORCID: 0009-0003-8664-6143

NAGY GÁBOR DÁNIEL PhD. Habil. (1979) szociológus, egyetemi docens (Szegedi Tudományegyetem Alkalmazott Társadalomtudományok Tanszék), szakmai vezető (SZTE IKIKK Roma és hátrányos helyzetű fiatalok társadalmi felzárkózását Koordináló Kiválósági Központ). Email: nagy.gabor.daniel@szte.hu ORCID 0000-0003-4219-6112

NAGY TERÉZIA PhD. (1977) szociológus, főiskolai docens (Szegedi Tudományegyetem Szociális munka és Szociálpolitika Tanszék), kutató (SZTE IKIKK Interdiszciplináris Családtudományi Kutató- és Fejlesztő Központ).
Email: nagy.terezia@szte.hu ORCID 0000-0002-0143-7058

RÁCZ ATTILA PhD. (1969) történelem szakos bölcsész, tanár, szociológus, adjunktus (Szegedi Tudományegyetem Szociológia Tanszék).
Email: racz.attila@szte.hu ORCID 0000-0001-9195-0498

TAMÁSKA MÁTÉ PhD. Habil. (1976) egyetemi tanár, tudományos rektorhelyettes (Apor Vilmos Katolikus Főiskola).
Email: tamaska.mate@avkf.hu ORCID 0000-0003-1347-9391

TÓZSA-RIGÓNÉ NAGY JUDIT PhD. (1976) szociológus, oktatáskutató (Miskolci Tankerületi Központ).
Email: judit.nagy@kk.gov.hu

VERES VALÉR PhD. Habil. (1972) szociológus, tanszékvezető egyetemi tanár, intézeti részleg vezető (Babeş-Bolyai Tudományegyetem Magyar Nyelvű Szociológia és Szociális Munka Intézet Szociológia részleg).
Email: veres.valer@ubbcluj.ro ORCID 0000-0001-5312-6588

VINCZE ANIKÓ PhD. (1986) szociológus, tanársegéd (Szegedi Tudományegyetem Szociológia Tanszék), kutató (SZTE Interdiszciplináris Családtudományi Kutató- és Fejlesztő Központ).
Email: vincze.aniko@szte.hu ORCID 0000-0002-1936-9399